

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SİYASİ İHTİLAFLARIN DİNİ GRUPLARIN OLUŞUMU
ÜZERİNE ETKİSİ: ERKEN DÖNEM İSLAM TOPLUMUNDA
AYRIŞMA ÖRNEKLERİ**

Halil İbrahim COŞKUN

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Saim ŞALLI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
AMME İDARESİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ BİLİM DALI**

OCAK - 2020

**SIYASİ İHTİLAFLARIN DİNİ GRUPLARIN OLUŞUMU ÜZERİNE ETKİSİ:
ERKEN DÖNEM İSLAM TOPLUMUNDA AYRIŞMA ÖRNEKLERİ**

Halil İbrahim COŞKUN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
AMME İDARESİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2020

Halil İbrahim COŞKUN tarafından hazırlanan “ Siyasi İhtilafların Dini Grupların Oluşumu Üzerine Etkisi: Erken Dönem İslam Toplumunda Ayrışma Örnekleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Amme İdresi Anabilim Dalında Eğitim Yönetimi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Saim ŞALLI

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Doç. Dr. Demirhan Fahri ERDEM

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Kelam Anabilim Dalı – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 09/01/2020

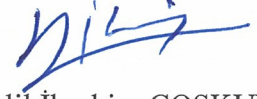
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZALF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Halil İbrahim COŞKUN

09/01/2020

SİYASİ İHTİLAFLARIN DİNİ GRUPLARIN OLUŞUMU ÜZERİNE ETKİSİ:
ERKEN DÖNEM İSLAM TOPLUMUNDA AYRIŞMA ÖRNEKLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Halil İbrahim COŞKUN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2020

ÖZET

Tezimiz, İslam dininde din ve siyasetin içiçeliği bağlamında, erken dönem İslam toplumunda oluşan siyasi olayların ve sonuçlarının dönemin dini gruplarına etkisinin siyaset bilimi perspektifinden değerlendirilmesi üzerinedir. Tezimizin birinci bölümünde dini grup, siyasi ihtilaf, muhalefet, toplumsal değişim ve siyaset kavramlarının İslam düşünce tarihindeki görünümü ve gelişimi; 20. yüzyıl siyaset bilimcilerinin tanımları ve ilk dönem İslam tarihinin önemli olayları üzerinden incelenmiştir. Sahabe döneminde ortaya çıkan ihtilaflar ve ayrışma noktaları, ‘halifelik ekseninde’ dönemin siyasi olayları ile Şia ve Haricilik grupları üzerinden görünümleri ortaya konulmuştur. Emeviler döneminde ortaya çıkan ihtilaflar ve ayrışma noktaları, ‘hilafetin saltanata dönüşmesi noktasında’ dönemin siyasi olayları ile Şia, Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie ve Ashabu’l Hadis grupları üzerinden görünümleri ortaya konulmuştur. Tezimizin bütününde, dönemin siyasi ihtilafları ve dini grupların göstermiş oldukları reaksiyon ‘siyasi düşüncenin toplumsal tarihi’ bağlamında değerlendirilmiştir. İslam düşünce ekolleri olarak ifade edilen dini grupların teşekkülünde dini, siyasi ve toplumsal sebepler etkili olmuştur. Bu bağlamda; dini grupların itikadi düşünceleri içerisinde kendi ‘siyasi kuramlarını’ oluşturmaları noktasında siyasi yönleri de oluşmuştur.

Bilim Kodu : 117103
Anahtar Kelimeler : Mezhep, Siyaset, İslam, İmamet - Hilafet
Sayfa Adedi : 97
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Saim ŞALLI

THE INFLUENCE OF POLITICAL DISSIDENCE ON THE FORMATION OF THE RELIGIOUS
GROUPS: EXAMPLES OF THE DISSIDENCE IN THE EARLY PERIOD OF
ISLAMIC SOCIETY
(M.Sc. Thesis)

Halil İbrahim COŞKUN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
January 2020

ABSTRACT

Within the context of the nesting of religion and politics in Islam, the current thesis focuses on evaluating the influence of the political events arisen in the Islamic society and their results on the religious groups of the period from the perspective of the political science. In the first chapter, the circumstance and development of the concepts of the religious group, political dissidences, opposition, social change and politics in the history of Islamic consideration were analyzed based upon the definitions of the political scientists of 20. Century and the substantial events of the first-period history of Islam. The dissidences and conflict points emerged in the era of companion were presented by considering the political events in the “axis of caliphate” and the groups of Shi’a and Kharijism. The dissidences and conflict points that emerged in the era of Emevis were presented by considering the political events of the period in connection with “the transformation of caliphate into the sultanate” and the groups of Shi’a, jabriyyah, Qadariyyah, Murjih, and Ahl Sunnah. In the current thesis, the political dissidences of the period and the reactions of the religious groups were evaluated in the context of “the social history of political consideration.” In the formation of the religious groups stated as Islam consideration ecoles, religious, political, and social reasons became effective. In this context, in the way of thinking of the religious groups, the political aspects came into existence in connection with the formation of their own “political theories.”

Science Code : 117103
Key Words : Sect, Politics, Islamic, Imamate - Caliphate
Page Number : 97
Supervisor : Dr. Saim ŞALLI

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmamın gerçekleőme sürecinde en çaresiz hissettiğim zamanda beni tez ğrencisi olarak kabul eden, değerli bilgi birikimini ve zamanımı benimle paylaşan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Saim ŞALLI hocama teőekkürü bir borç bilirim. Yoğun çalıőmalarım esnasında sabır ve hoőđor göstererek benden desteklerini esirgemeyen eőim Fatma COŞKUN'a sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE	3
2.1. Kavramsal Çerçeve	3
2.1.1. Siyaset	3
2.2.2. Siyasi Çatışma ve Uzlaşma	6
2.2.3. Dini Gruplar (Mezhepler) ve Ayrışma	8
2.2.4. Hilafet.....	11
2.2.5. Muhalefet	15
2.2.6. Kur'an ve Dini Gruplar	17
2.2.7. Toplumsal Değişim ve Dini Gruplar.....	19
2.2. Tarihsel Çerçeve.....	22
2.2.1. Peygamber Öncesi Arap Toplumunda Kabilecilik	22
2.2.2. Peygamber Dönemi ve Ümmet Kardeşliği	24
2.2.3. Peygamber Sonrası İslam Toplumu	26
3. SAHABE DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLAR VE AYRIŞMA NOKTALARI.....	31
3.1. Dört Halife Döneminde Siyasi Anlaşmazlık ve Çatışmalar.....	31
3.1.1. Dört Halife Dönemi	32
3.1.2. Hz. Osman'ın Katledilmesi.....	37
3.1.3. Cemel Vakası	39
3.1.4. Sıffin Savaşı	41

	Sayfa
3.2. Hilafet Odaklı Siyasi Çekişmeler.....	45
3.2.1. Haricilik	48
3.2.2. Şia.....	50
4. EMEVİLER DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLAR VE AYRIŞMA NOKTALARI.....	51
4.1. Emevi Dönemindeki Siyasi Anlaşmazlık ve Çatışmalar	52
4.1.1. Halife Muaviye Dönemi.....	52
4.1.2. Halife Yezid Dönemi	57
4.1.3. Emevi Siyaset Algısı ve Cibr İdeolojisi	60
4.1.4. Kerbelâ Olayı	65
4.1.5. Tevvabün Hareketi.....	66
4.1.6. Muhtar es-Sakafi Hareketi	68
4.2. Hilafet Çekişmesinin Dini Grupların Teşekkülüne Etkisi	70
4.2.1. Hilafetten Saltanata Dini Gruplar	70
4.2.2. Şia.....	75
4.2.3. Cebriyye	77
4.2.4. Kaderiyye	79
4.2.5. Mürcie	80
4.2.6. Ashabu'l Hadis.....	82
5. SONUÇ	87
KAYNAKLAR	91
ÖZGEÇMİŞ	97

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e.

Adı Geçen Eser

a.g.m.

Adı Geçen Makale

AÜİFD.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

bk.

Bakınız

c.

Cilt

çev:

Çeviren

DİA

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.

Editör

EÜİFD.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Hız.

Hazreti

s.

Sayfa

S.

Sayı

Yay.

Yayımları

1. GİRİŞ

Bu çalışmamızda, Hz. Muhammed sonrası erken dönem İslam toplumunda yaşanan siyasi ihtilafların oluşturduğu siyasi çatışma ve uzlaşma ortamının dönemin dini gruplarına etkisi ele alınmaktadır. Siyasetin iktidar ilişkileri ile ilintili bir kavramlaştırma olduğu ve iktidar ilişkileri üzerine geliştirilen her düşüncenin siyasi bir boyutunun olduğu genel kabullerimiz arasındadır. Örgütlü ve kollektif bir yapıya ulaşmış, toplumsal ve siyasi olaylar karşısında dost/düşman ayrımını belirleyen, siyasa üretme sürecinde etkin rol alan toplumsal yapılar olan ve özellikle kendi düşünceleri içerisinde ‘siyasi kuramlarını’ üreten dini gruplar siyasi ihtilaflardan etkilenmiş ve siyasi bir yön kazanmışlardır. Bu bağlamda temel savunumuz; Hz. Muhammed sonrası erken dönem İslam toplumunda oluşan dini grupların teşekkülünde dönemin siyasi ihtilafları etkili olmuştur.

Bu araştırma İslam düşünce ve siyasi tarihindeki siyasi ihtilafların dönemin dini gruplarının oluşumuna olan etkisini kapsadığından deskriptif bir araştırmadır. İslam tarihinin ilk dönemine ait bilgiler birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden dokümantasyon taraması metodu ile analiz edilmiş, dini grup olgusu geçmiş tecrübeleri ve günümüze yansımaları bakımından tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla bu araştırmada, dini grup tarafgirliği yapılmadan, ilmin de bir emanet olduğu ilkesince, elde edilen verinin olduğu gibi aktarılmasına dikkat edilmiştir. Bununla birlikte, olaylar kronolojik sırayla ve oluşumun doğal çizgisinde bütünlüğünü kaybettirmeden sunulmaya çalışılmıştır.

Tarihi-deskriptif yöntemde olaylara fildişi kulelerden bakmadan, dönemseller gerçekleri bağlamında kabul etmek zorunluluğu ilmi bir gerçektir. Bu sebeple, şahıslar, olaylar ve kurumlar değerlendirilirken mümkün mertebeye farklı yazarların görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmada çoğunlukla günümüz mezhepler tarihçisi ve siyaset bilimcisi yazar ve akademisyenlerin değerlendirmelerine yer verilirken, ihtiyaç duyulan yerlerde ilk dönem yazarlarının eserlerine de başvurulmuştur. Çalışmamızın bütününde, dönemin siyasi ihtilafları ve dini grupların göstermiş oldukları reaksiyon ‘siyasi düşüncenin toplumsal tarihi’ bağlamında değerlendirilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, kavramsal çerçeve bağlamında, siyaset ve siyasi çatışma, muhalefet, hilafet, dini gruplar ve siyasi ayrışma kavramları günümüz siyaset bilimcileri perspektifinden; tarihsel çerçeve bağlamında, Arap toplumunda Hz. Muhammed öncesi

dönem, Hz. Muhammed dönemi İslam toplumu ve Hz. Muhammed sonrası dönem günümüz İslam tarihçileri perspektifinden incelenecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünün birinci başlığı olan ‘dört halife döneminde siyasi anlaşmazlık ve çatışmalar’ başlığı altında sahabe döneminde yaşanan iktidar mücadelesi ve siyasi ihtilaflar tarihsel olaylar üzerinden değerlendirilecektir. İkinci bölümümüzün ikinci başlığı olan ‘hilafet odaklı siyasi çekişmeler’ başlığı altında sahabe döneminde yaşanan iktidar mücadelesi ve siyasi ihtilafların dönemin dini gruplarının teşekkül sürecine etkisi incelenecektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün birinci başlığı olan ‘Emevi dönemindeki siyasi anlaşmazlık ve çatışmalar’ başlığı altında Emeviler döneminde yaşanan iktidar mücadelesi ve siyasi ihtilaflar‘ Emevi iktidarının oluşumu ve hilafetin saltanata dönüşmesi’ bağlamında tarihsel olaylar üzerinden değerlendirilecektir. Üçüncü bölümümüzün ikinci başlığı olan ‘hilafet çekişmesinin dini grupların teşekkülüne etkisi’ başlığı altında; dönemin dini gruplarının siyasi ihtilaflar noktasında oluşturdukları söylemler, reaksiyonlar ve irade beyanları incelenecektir.

2. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

İslam toplumunda siyasi düşüncenin ve yapının oluşumu Hristiyan ve Yahudi toplumunda ki siyasi düşünce ve yapının oluşumundan farklı bir yol izlemiştir. Özellikle Hristiyanlığın merkezi ve siyasi bir güç olan Roma İmparatorluğunun içinde doğması, bir dönem Hristiyanlığın Roma merkezi yönetimini, Roma merkezi yönetiminin Hristiyanlığı bir tehdit olarak algılaması Hristiyanlığın siyasetle olan ilişkisini etkilemiştir.¹ İslami düşüncede dini ve dünyevi yaşamın homojen ve heterojen bir birliktelik olarak bile ifade edilemeyecek şekilde içiçe olması İslam siyasi düşüncesini şekillendirmiştir. Bu bağlamda; siyaset, siyasi çatışma, siyasi anlaşmazlık, muhalefet, dini grup ve mezhep kavramlarının tezimiz özelinde farklı bir boyutu vardır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Hz. Muhammed sonrası erken dönem İslam toplumunda gerçekleşen siyasi ihtilafların, dönemin dini gruplarının teşekkülüne etkisinin inceleneceği çalışmamız kapsamında siyaset, siyasi çatışma ve uzlaşma, dini grup, hilafet, muhalefet kavramlarının günümüz siyaset bilimcilerinin ve İslam tarihçilerinin perspektifinde nasıl anlam kümeleri oluşturduğu önemlidir. Hz. Muhammed sonrası erken dönem İslam toplumunun siyasi, toplumsal ve dini yapısının doğru tahlil edilmesi noktasında yukarıda ifade edilen kavramların doğru tanımlanması çalışmamız kapsamında gereklidir.

2.1.1. Siyaset

Sözlükte; ‘devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı ile ilgili özel görüş veya anlayış’² olarak tanımlanan siyaset kavramı, toplumların yönetiminin kurumsallaşması ile oluşan devlet yapılanmalarının öncesinde ve ötesinde oluşan yöneten-yönetilen, iktidar ve güç ilişkilerini içinde barındıran toplumsal yapıların düzenlenmesi ve yürütülmesi için de kullanılmaktadır.³ Her toplumsal kimlik inşasının bir iktidar eylemi olduğunu, dolayısı ile bütün toplumsal ilişki sistemlerinin bir dereceye kadar iktidar ilişkilerini ifade ettiğini ve her toplumsal birlikteliğin sonuçta siyasi olduğunu belirtebiliriz.⁴

¹ Adem Çaylak, *İslam Siyasi Düşüncesi: Giriş, Teorik Çerçeve ve Tarihsel Kavramlaştırma*, ed., Adem Çaylak (Ankara: Savaş Yay., 2018), 3.

² H. Erol Yıldız, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Karatay Akademi Yay., 2014), 496.

³ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2014), 18.

⁴ Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çev: Fahri Bakırcı, Ali Çolak (Ankara: Epos Yay., 2008), 106.

İslam Siyasi kültüründe din ve siyaset iki ayrı otorite kaynağı olarak konumlanmamıştır.⁵ Siyaset, İslam dininin özgür olarak yaşanabileceği devlet için bir zorunluluk; din ise, siyaseti şekillendiren otoritenin kaynağıdır. Dini gruplar, siyasi otoritenin İslami olup olmadığı noktasında siyasi bir konumlanışı belirtmektedir. Bu konumlanışın yorumlanmasını ve şekillenmesini, dini bilgiyi (Kur'an ve Sünnet) yorumlayanlar ve bu yorumcuların temsil ettiği dini gruplar belirlemektedir.

Modern dönem siyaset bilimciler tarafından; toplumun kendini örgütlemesi (Polity), toplumsal ilişkilerin biçimlendirilmesi (Policy) ve iktidar ilişkileri (Politics) özelinde gerçekleşen tartışma/çatışma ve uzlaşma süreci olarak incelenen siyaset kavramı, dönemsel ve konjektörel olarak farklı tanımlamalar ile sorgulanmıştır.⁶

Günümüz siyaset bilimcileri tarafından siyaset; bir sorgulama süreci olarak kabul edildiği gibi,⁷ iktidar ilişkilerinden öte toplumsal yapıların meşruiyet süzgecinden geçirildiği bir uğraş olarak da tanımlanmaktadır.⁸ Ayrıca siyaset ile ilgili olanın açıklamasında kullanılması gereken özgün ayrımın 'dost-düşman ayrımı' olduğu da⁹ kabul gören görüşlerdendir.

Siyaset ile ilgili olanın kolektif kamusal bir eylem olması, 'biz' in inşa edilme sürecinde 'onlar' ı oluşturması sonucunda "her konsensüsün kendi diğerini oluşturduğu" zorunlu bir birlikteliği ve dışlamayı beraberinde getirdiği de kabul gören görüşlerdendir.¹⁰ Ayrıca; siyaset ile ilgili olanın hem bir çatışma ve iktidar kavgası hem de bir düzen kurma çabası aracı olması kadar¹¹ toplumun genel faydalar özelinde bir uzlaşma çabası olarak da kabul görmektedir.¹²

Erken dönem İslam toplumu nübüvvet (peygamberlik), halifelik ve saltanat olarak adlandırabileceğimiz üç farklı yönetim deneyimi yaşamıştır. Bu yönetim süreçlerinin tartışmasız ortak paydası yönetim anlayışlarının Kur'an ve Hz. Muhammedin sünnetini temel alan bir siyaset izlediklerini iddia etmeleridir. Muhammed sonrası dönemdeki İslam toplumunda iktidar ilişkileri öncelikle, Hilafet kurumu özelinde gerçekleşmiştir. Hilafet kurumu din ve dünya işlerini İslam esaslarına dayandırılmak şartıyla birlikte yürütülmesini

⁵ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 60.

⁶ Ulrich Beck, *Siyasallığın İcadı*, Çev: Nihat Ülner, (İstanbul: İletişim Yay., 2013), 159.

⁷ Beck, *Siyasallağın İcadı*, 159.

⁸ Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı*, Çev: Tuncay Birkan, (İstanbul: Metis Yay., 2014), 94.

⁹ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, Çev: Ece Göztepe, (İstanbul: Metis Yay., 2006) 47.

¹⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, 106.

¹¹ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014) 18.

¹² Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010) 24.

içeriyor. Kısaca hilafet, ‘ümmeatin idare sistemi’ olarak yapılanmıştır.¹³ Emeviler döneminde hilafetin saltanata dönüşmesi; ümmeti idare edecek kişinin dini bilgisinin ümmeti idare edip edemeyeceği noktasında yeterli olup olmayacağı sorununu ortaya çıkardı. Halifenin oğlu olmanın, halife olabilmek için yeterli olması; yasama faaliyeti özelinde Halife’nin yetkinliğini zayıflatmıştır. Bu yapı da, İslam toplumuna özel bir dini ve siyasi otorite anlayışı doğurmuştur.¹⁴ Halifelik – saltanat ilişkisi noktasında; halifeliğin saltanata dönüşmesi ile halifelerin dini otorite olma özelliklerinin zafiyete uğradığı ve bu dini otorite yetersizliğinin farklı dini grupların oluşumunu etkilediği söylenebilir.

Andrew Heywood, Siyasetin, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri bir faaliyet olduğunu belirtiyor.¹⁵ Siyasetin temel özelliğinin, genellikle rakip görüşlerin ve birbirleriyle rekabet halindeki çıkarların uzlaştırıldığı bir çatışmayı çözme süreci¹⁶ olduğunu ifade ediyor. Kutlu ise dini grupların sosyal ve siyasi bunalımların yaşandığı dönemlerde bu bunalımları aşmak konusunda çözüm üreten yapılar olduğunu belirtiyor.¹⁷ Hz. Muhammed sonrası dönemde, ‘iktidar sahibi’ halife ile Kur’an’ı ve Sünnet’i yorumlama kabiliyeti bağlamında ‘otorite sahibi’ olanların ortak amacı ise, Kur’an ve Sünnet merkezli olmak şartıyla, İslam’ın savunulması ve Müslümanların ortak iyiliğinin sağlanmasıdır.¹⁸ Ayrıca İslam toplumunda dini algılayış biçimi, dine bağlılık ve dini pratikleri yapma düzeyi insanın siyasi hayata katılmasının yönünü ve siyasi beklentilerini etkileyen önemli bir faktördür.¹⁹ Bu iktidar ilişkisi, üretildiği zemin bakımından dini-siyasi bir görünüm kazanmaktadır. Bu siyasi durum veri olarak kabul edildiğinde, otorite sahiplerinin dinin temsil edilmesi bağlamında, ‘mezhepsel bir kimliğe’ büründükleri görülmektedir. Bu mezhepsel kimlik, dinin temsil edilmesi bağlamında siyasi bir karakteristiği ortaya çıkarmıştır. Tarihsel süreç ile oluşan siyasi yapı, yöneten – yönetilen ilişkisi bağlamında dini gruplar olan mezhepleri de siyasi bir konuma getirmiştir.

¹³ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016) 26.

¹⁴ Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi – Peygamberden Bugüne*, Çev: Sevdâ Çalışkan ve Hamit Çalışkan, (Ankara: Dost kitabevi, 2010) 64.

¹⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek (Ankara: Adres Yay., 2010), s. 22.

¹⁶ Heywood, *Siyaset*, 22.

¹⁷ Sönmez Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., 2006.), 17.

¹⁸ İbrahim Barca, "Klasik İslam Siyaset Kurumu Ve Literatürüne Genel Bir Bakış", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2015):1.

¹⁹ Yalçın Akdoğan, *Siyasal İslam* (İstanbul: Şehir Yay., 2000) 19.

İslam toplumunun ilk dönemlerinde oluşan yapıların modern devlet yapılarına uymaması ile birlikte, iktidar ve güç ilişkileri içerisinde siyasi tercihlerin sonucunda oluşan yapılar olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Siyaset iktidar ilişkileri ile ilintili bir kavramlaştırmadır. İktidar ilişkileri üzerine geliştirilen her düşüncenin de siyasi bir yanı vardır.²⁰ Toplumsal, siyasi yapıları meşrulaştırmak, yönlendirmek, eleştirmek veya sorgulamak adına ifade edilen her düşünce siyasi olarak tanımlanabilir.²¹ İslam siyasi düşüncelerinden anlaşılması gereken ise; Müslümanların yaşadığı coğrafyada ki yöneten-yönetilen, iktidar ve güç ilişkilerine dair düşüncelerdir.²²

2.2.2. Siyasi Çatışma ve Uzlaşma

İnsanlar arasında ki farklılığın ve ayrılığın, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. İnsanlar arasındaki dil, din, tarih ve kültür farklılıkları, gelenek görenek farklılıkları ve ideolojik farklılıklar gibi hususlar, insanlar arasında birbirinden ayrı tutum ve davranışlarla düşünsel ve inançsal farklılıkların oluşmasında temel rol oynamıştır. Böylelikle tamamıyla birbirinden farklı olan anlayış ve gelenekler oluştuğu gibi, aynı dili, dini, kültür ve tarihi paylaşan insanlar arasında farklı nedenlerle ayrı anlayış ve tutumların ortaya çıktığı da olmuştur. Düşünen, üreten ve sorgulayan bir varlık olarak insanlar arasındaki ayrılıkların olması normaldir. Ancak bu ayrılıkların tarihten günümüze sıklıkla çatışma nedeni olduğu ve insanların zihinlerinde derin izler bırakan şiddet olaylarını ve nefreti yol açtığı da bilinen bir gerçektir.²³ Bu noktada, karşımıza çıkan ‘siyasi anlaşmazlık ve çatışma’ İslam toplumunda da kendini göstermiştir.

İnsanların birlikte yaşadığı her yerde çatışma kaçınılmazdır. Sosyal yaşamın bir sonucu olan çatışma, toplumsal yaşamın da bir gerçeğidir. Çatışma, karşı koyma ve olumsuz ilişki anlamına gelip, iktidarın, kaynakların veya toplumsal pozisyonun azlığına ve değişen değer yargılarına dayanır. Toplumdaki kıt kaynakların paylaşımı ve/veya görevlerin dağıtımını ve/veya gruplar arasındaki statü, amaç, değer ya da algı farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlık veya uyuşmazlık²⁴ karşımıza siyasi çatışma olarak çıkabilmektedir.

Her siyasal sistem, aynı zamanda çatışmayı ve uzlaşmayı içerir. Açık ya da kapalı, yumuşak ya da sert, çatışmanın olmadığı yerde uzlaşmadan söz edilemez. Her uzlaşma mutlaka bir

²⁰ Çaylak, *İslam Siyasi Düşüncesi Tarihi*, 3.

²¹ Çaylak, *İslam Siyasi Düşüncesi Tarihi*, 4.

²² Çaylak, *İslam Siyasi Düşüncesi Tarihi*, 9.

²³ Şinasi Gündüz, “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi - Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004): 2.

²⁴ Fatih Karcioğlu, “Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzları İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 26, sy. 3-4 (2012): 42.

çatışmanın ürünü olduğu gibi; her çatışma da, çok katı ve acımasız bir gerilim altında olsa bile, mutlaka gelecekteki uzlaşmanın tohumlarını taşır. En katı baskı rejimleri bile, asgari düzeyde bile olsa uzlaşmaya dayanır.²⁵

Siyasal uzlaşma, ancak belir bir çatışmanın sonunda ortaya çıkar. Uzlaşmayı belirleyen öge, güçler arasındaki dengedir. O dengenin oluşumuna olanak veren siyasal çatışma ise, tarafların ellerindeki savaşın araçlarını incelemeden anlaşılabilir. Ama kullanılan araçlar ve yöntemler ne olursa olsun, her siyasal çatışma, aynı zamanda inanç sistemleri arasındaki bir çatışmayı içerir. Siyasal değişim ise, siyasal çatışmayı izleyen bir süreçtir.²⁶

Dinlerin sevgi, hoşgörü ve barış çağrılarına rağmen, tarihte ortaya çıkan kurumsal dindarlığın ve farklı teolojik bakış ve din yorumlarının çoğu zaman şiddet ve nefreti, ayrılık ve husumeti tercih ettiği de bir gerçektir. İslam tarihinde olduğu gibi İslam dışı dinlerin tarihinde de çeşitli nedenlerle dini birbirine tanıma ve anlamaya dayalı karşılıklı saygı, barış ve esenlik içinde bir arada yaşamayı vurgulayan temel yaklaşımı bir tarafa bırakılmış, bunun yerine ayrılık ve çatışma kültürü egemen olmuştur.²⁷

Dinin temel öğretilerinde yer alan barış, kardeşlik ve saygının, yerini, ayrılık ve çatışma kültürüne bırakmasının birçok nedeninden söz edilebilir. Örnek olarak bunlardan birisi dinsel kaynakların kapsamı ve yorumunda zaman ile kaçınılmaz olarak ortaya çıkan farklılıklardır. Aynı dinsel geleneğin etkisi altında olan insanların, çok çeşitli nedenlerle, kutsal metin/metinler, kutsal tarih ve dini önderlerin söz ve yaşantıları gibi dinin temel referansları sayılan kaynaklara yaklaşımları ve bunları yorumlamalarındaki farklılıklar, her zaman gruplaşmanın ve farklı din yorumlarının oluşumundaki temel bir nedeni olmuştur.²⁸

İster doğrudan siyasi nitelikli olsun, isterse dinler gibi siyasetle ancak dolaylı olarak ilgilensin, tüm inanç sistemlerinin siyasal çatışmaya doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yansımaları kaçınılmazdır. İnsanların davranışları her zaman inançlarının uzantısı olmasa bile, inançlarla davranışlar arasında bir bağlantının bulunması doğaldır.²⁹

²⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler – Siyasal Çatışma ve Uzlaşma* (Ankara: İmge Kitabevi, 2010), 11.

²⁶ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 13.

²⁷ Gündüz, *Dinlerler Ayrılık ve Çatışma*, 4.

²⁸ Gündüz, *Dinlerler Ayrılık ve Çatışma*, 4.

²⁹ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 49.

2.2.3. Dini Gruplar (Mezhepler) ve Ayrışma

Bir toplumsal grubun oluşması için fiziksel veya coğrafi yakınlık ya da bireylerde ortak özelliklerin bulunması yeterli değildir. Buna karşılık yüz yüze ilişki halinde olmayan veya değişik kökenli, farklı özellikler taşıyan kişiler arasında ortaya çıkabilecek etkileşme bir toplumsal grubun temelini oluşturabilir. Bireylerin belirli bir çevrede bulunmasından başka özellik taşımayan topluluklara sosyolojik bir terim olarak "yığın" denilmektedir. Ortak özellikler taşıyan bireyler toplamına da "toplumsal kategoriler" adı verilmektedir. Bir toplumsal yığın ya da bir toplumsal kategorinin "grup" olarak anılabilmesi için üyeleri arasında bir etkileşim bulunması gerekir. Buradan hareketle grup, eylemlerinde birbiri ile etkileşim halinde olan, böylece bir arada bulunan, kendi aralarındaki bu etkileşme dolayısıyla başkalarından ayırd edilen iki veya daha çok kişiden kurulu bir topluluk olarak tanımlanabilir.³⁰

Bir grubun asgari müstereğini; birçok kişinin ortak kimliğe sahip olmasına, en azından bazı duygulardaki birlikteliğine, bazı ortak hedefleri ve normları paylaşmasına bağlayabiliriz. Grup, grup üyeleri arasında doğrudan ya da dolaylı etkileşime dayalı olarak farklı bir anlayışla daha çok ortaklık geliştirilebilmelidir. Grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyelerce hem de dışarıdaki gözlemcilerce tanımlanabilmelidir. Üyeler gruba yazılı ya da yazısız üye olabilirler. Grupların sosyal yapıları vardır ve her üye kendi sosyal rolünü oynar. Grupta davranış normları vardır ve bunların yazılı olması şart değildir. Grup üyeleri belirli ortak ilgi ve değerleri paylaşır. Grup eyleminin yöneldiği bazı sosyal hedefler bulunmalıdır. Hedef, grubun niçin veya hangi sebeplerle var olduğu sorusunun yanıtını oluşturur. Grupları yığınlardan ayıran onların belli orandaki sürekliliğidir.³¹

Din, bilindiği gibi, sadece bireylerin değil grupların da kimliklerinin oluşmasında önemli bir işlev görür. Bir dine çeşitli biçimlerdeki bağlılıkları ve onunla etkileşime girmeleriyle kimlik kazanan çeşitli grupların düşünce ve eylemleri, ister istemez o dinin anlaşılmasında, tatbikinde, tebliğinde, temsilinde ve topluma yansımada etkili olur.³²

³⁰ Gülay Cezayirli, "Dini Grup ve Toplumsal Grup", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, sy. 1 (1997): 365.

³¹ Ahmet Faruk Kılıç, "Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5, sy. 13 (2007): 38.

³² Mehmet Ali Büyükkara, "Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları", *Usul İslam Araştırmaları* 7, sy. 7 (2007):108.

Dini grup genel olarak dini tercihlerden kaynaklanan gruplaşmalar olarak anlaşılmaktadır. Dini gruplar da diğer toplumsal gruplar gibi çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilirler. Bu özellikler, yapıları, fonksiyonları, dayandıkları düşünce temelleri, büyüklükleri v.b. özellikler olabilir. Dini grupların ortaya çıkmalarına toplumsal, siyasi ve kültürel yapının gittikçe artan farklılaşması ve bireylerin veya grupların dini tecrübelerinin zenginleşmesi sebep olmaktadır.³³

Tezimizin kapsamında 7. ve 8. yüzyıl İslam tarihi literatürü incelendiğinde, İslam toplumunda farklı isimler altında grupların ortaya çıktığı görülmektedir. Siyasi ve itikadi kimliğe sahip gruplara fırka, makalat ve nihle gibi isimler verilirken, ameli yani fıkhî kimliğe sahip gruplara ise mezhep ismi verilmiştir. Ancak bu ayırım zamanla ortadan kalkmış ve bütün gruplara ‘mezhep’ denilmeye başlanmıştır.³⁴

Türkçe’de gerek siyasi ve itikadi gerekse fıkhî grupların tümüne ‘mezhep’ adı verilmektedir. Bu anlamda mezhepler, inanç, ibadet ve muamelatla ilgili karşılaşılan problemlere çözüm bulma çabasıyla ortaya çıkan dini grupların tamamını ifade etmektedir.³⁵ Mezhepler, dinin temel kaynaklarını anlayarak uygulama çabası sonucunda farklılıkların kurumsallaştığı dini gruba tekabül ederken, aynı zamanda o dinin mensuplarının ait olduğu alt kimliği temsil etmektedir.³⁶ Tezimiz kapsamında incelediğimiz 7. ve 8. yüzyıl İslam toplumunda dini ve dünyevi bir ayırım olmaması, dinin, hayatın her alanının bir parçası olmasından öte tek bir yaşam gerçeğini ifade etmesi bağlamında oluşan bütün toplumsal grupları ‘dini gruplar’ olarak tanımlayabiliriz.

İslam toplumunda ki dini gruplara verilen ortak ad olan ‘mezhep’ kavramının tanımlanması noktasında yaşanan karmaşayı gidermek için bir düşünce hareketinin mezhep olarak nitelendirilebilmesi için İslam’a mensubiyet, itikadi veya siyasi konularda yoğunlaşma, özgün bir metodoloji ile kendi içinde tutarlılığa sahip olma ve bu bütünlüğün bir gruplaşma meydana getirmesi kriterlerini taşıması gerekmektedir.³⁷

Dini grupların yalnızca tanımı değil tasnif edilmesi de kaynaklarda karşımıza çıkan temel problemlerdendir. Bu noktada; itikadi, ameli ve siyasi olmak üzere ‘genel tasnif’, dini grupların ortaya çıkışı esas alınarak yapılan ‘kronolojik tasnif’, ‘iftirak hadisi’ çerçevesinde

³³ Cezayirli, “Dini Grup, Siyasi Grup”, 370.

³⁴ İlyas Üzüm, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29 (İstanbul: TDV Yay., 2004), 526.

³⁵ Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, 5.

³⁶ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 15.

³⁷ Üzüm, “Mezhep”, 528.

Fırka-i Naciye'yi tespit bağlamında yapılan 'yetmiş üçlü tasnif' şeklinde³⁸ pek çok sınıflama girişimleri bulunmaktadır. Her bir dini grubun itikadi, fikhi, siyasi fikir ve tutumları bulunabilmektedir. Bu anlamda dini grupların tanımlama ve sınıflamasında tek bir boyutunun dikkate alınması, söz konusu tasniflerin yapaylığına işaret etmesi³⁹ bakımından da dikkate değerdir.

İslam toplumundaki dini grupları ifade eden mezheplerin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti noktasında da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır: Nassların özelliği, kader problemi, siyasi sebepler, kabile asabiyeti, sosyo-kültürel sebepler⁴⁰ dini grupların ortaya çıkış sebepleri içerisinde değerlendirilmektedir. Diğer taraftan dini grupların ortaya çıkış süreçlerini tek bir sebebe indirgemenin sakıncaları bulunmaktadır. Çünkü bu süreçte hem sosyo-kültürel hem de siyasi ayrılıklar etkili olarak zamanla dini bir kimlik kazanabilmektedir.⁴¹ Dini kimlik kazanımı ile süreç sonra ermemekte, fikri ve teşekkül anlamında her bir dini grubun kendi içerisinde değişim ve dönüşüme devam edebildiği görülmektedir. Örneğin Hz. Ali'nin Halifeliğini kabul etmeyenler olarak tanımlanan Haricilerin ortaya çıkan fikir farklılaşmaları neticesinde zamanla alt gruplarının oluşmasında olduğu gibi, aynı şekilde Hz. Osman'dan sonra halifeliğe en uygun olanın Hz. Ali olduğu görüşü etrafında birleşen Şiiiler içerisindeki görüş farklılıkları sebebiyle zamanla Şiiliğin alt gruplar ortaya çıkmıştır.

İslam toplumundaki bir grubun veya grup taraftarlarının oluşum sürecindeki nedenler siyaseten belirlenmiş ise, bu zümreleşme sürecinde oluşan grubu 'İslam Siyasi Mezhebi' olarak tanımlamamız mümkündür. Bu bağlamda öncelikle Hariciler, Şia, kısmen Mürcie ve Mu'tezile mezheplerini bu gruba dahil edebiliriz. Çünkü bu gruplar Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel, Sıffin Savaşları sürecinde siyasi tavır sergilemişlerdir. Hariciler Sıffin savaşı sonrasında Hz. Ali'ye ve Emevilere karşı siyasi mücadele içine girmişlerdir. Şia zaman ile itikadi ve fikhi yönünü geliştirse dahi, Cemel ve Sıffin savaşları başta olmak üzere İslam tarihi boyunca siyasi otoritenin ve iktidarın Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu savunması ve Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü iddia etmesi bağlamında dini bir gruptur. Mürcie ve Mu'tezile mezhepleri, siyasi olaylar sonucu oluşan ihtilaflardan uzak durmaya çalışsa da; siyasi olaylar sonucu oluşan 'Büyük günah' ve kader problemlerine getirdikleri çözüm önerileri ile siyasi

³⁸ Üzüm, "Mezhep", 527.

³⁹ Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 2.

⁴⁰ Üzüm, "Mezhep", 528.

⁴¹ Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri* (Ankara: Selçuk Yay., 1968) 7.

bir duruş sergilemişlerdir. Bu bağlamda bu dört grup, siyasi olaylar karşısında sergiledikleri duruş ile siyasi bir boyut kazanmışlardır.⁴²

Kutluay eserinde, “İşte önce siyasi ayrılıklar, anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan gruplar bu içtimai şartların tesiri ile dini kisveye büründüler. İtikadi mezhep olarak tarih sahnesinde göründüler”⁴³ değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirmedeki içtimai şartlardan kastının, İslamiyet’in gelmesi ile özellikle Arap toplumunda olmak üzere, Hristiyan, Yahudi, Mecusi, Putperest vb. toplumlarda ortaya çıkan sosyal, toplumsal ve dini farklılıklar sonucu oluşan değişimler ve değişimlere karşı gelişen antagonistik durumu ifade etmektedir.

Halifenin seçimi konusunda başlayan siyasi ayrılıklar zamanla itikadi farklılaşmalara dönüşmüştür. Özellikle Sıffin savaşı sonrasında Halifenin seçim yöntemi zamanla kader, insanların fiillerinden sorumluluğu gibi itikadi konuları gündeme getirmiştir. Cemel ve Sıffin Savaşları sonucunda oluşan zümrelerin itikadi konulara verilen cevaplar ile çok farklı yapılara dönüşmesi Haricilik ve Şia grupları özelinde kendini belirginleştirmiştir.⁴⁴ Halifenin seçimi noktasında ki görüşleri; hilafetin Ehl-i Beyt’e ait olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu ve zamanla Şia olarak adlandırılacak olan Hz. Ali taraftarlarını ve hilafetin şura yoluyla belirlenmesini, hilafetin hiçbir kabile ve soya ait olmadığını savunan Hariciler’i şekillendirmiştir.

2.2.4. Hilafet

Sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelen hilâfet kelimesi, terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Muhammed’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.⁴⁵

Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilâfet denmesi, halifenin risâlet görevi hariç Hz. Muhammed’in yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki hâkimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanır.⁴⁶ Kısaca halifelik, halkı şeriata uygun olarak iş göremeye sevk etmektir.⁴⁷

⁴² Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2016), 95.

⁴³ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 20.

⁴⁴ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 63.

⁴⁵ Casim Avcı, “Hilafet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul, TDV Yay., 1998) 539.

⁴⁶ Avcı, “Hilafet”, 540.

⁴⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev: Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Maarif Yay., 1954), c. 1, 45.

İslâm tarihinde hilâfet konusu, Hz. Muhammed'in vefatının ardından Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi ile başlamıştır. Halifeliğin Hz. Ebubekir'in hakkı olup olmadığı konusu Sünniler ile Şiiler arasında tartışmalıdır. Hz. Ebubekir'in kendinden sonra Hz. Ömer'i halife olarak teklif etmesi ve sahabelerin Hz. Ömer'e biat etmesi ile Hz. Ömer halife olmuştur. Hz. Ömer kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemek yerine, kendinden sonra halife olabilecek kişinin belirlenmesini altı kişilik bir heyete bırakmıştır. Bu altı kişi yaptıkları görüşmeler sonunda kendi aralarından Hz. Osman'ı seçmiş, ardından da sahabenin biatı alınmıştır. Hz. Osman'ın katledilmesi üzerine boşalan hilâfet makamı için farklı talep ve öneriler gündeme gelmişse de Medinelî Müslümanların ısrarı neticesinde Hz. Ali'ye biat edilmiştir. Hz. Osman'ın katledilmesi, Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını bahane ederek başlattığı iktidar mücadelesi, Muaviye'nin oğlu Yezid'i halife ilan etmesi, ashabın ileri gelenlerinin de katıldığı iç çatışmalar ve bu çatışmalar sonunda binlerce Müslümanın ölümü, bu dönemden itibaren Müslümanlar arasında baş gösteren ve günümüze kadar devam eden siyasî ihtilafların başlangıcını teşkil etmiştir.⁴⁸

Muaviye'nin halifelik makamını oğlu Yezid'e bırakması ile başlayan, halifeliğin babadan oğula geçme süreci (saltanat) dini ve siyasi otoriteyi elinde bulunduran halifeyi, dini otorite olma özelliğini ve siyasi otoriteyi meşrulaştıran, şekillendiren olma özelliğini zafiyete uğratmıştır.

Hilafetin saltanata dönüşme sürecindeki ihtilaflar, İslam siyasi düşüncesindeki en büyük otorite olan Kur'an ve Sünneti yorumlayanların, siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini yorumlama/sorgulama imkânı doğurduğu gibi; siyasi iktidarında varlığına ve politikalarına meşruiyet kazandırma adına dini referanslara başvurmasını zorunlu kılmıştır.

Hilafet, dinin korunması ve dünya siyasetinin düzenlenmesi konusunda zaman ile şekillenen bir kurumdur. Hilafet kurumunun oluşması, şekillenmesi ve niteliği bağlamında; Kur'an'ın ibadet, ahlak ve inanç konularına birçok ayette ayrıntılı bir şekilde yer vermesine rağmen; siyaset, devlet, yönetim ve hâkimiyet konularına dair sadece evrensel nitelik taşıyan, genel geçer ilkeler belirlediğini belirtilmiştir.⁴⁹ Bu evrensel ilkeler danışarak iş yapma, adalet ile hükmetme, yetki sahibine itaat, emaneti ehline verilmesi, insanlar arasında üstünlüğün takvada aranmasının gerekliliği olarak sıralanmaktadır. Kur'an'ın doğrudan siyasi bir sistem

⁴⁸ Avcı, "Hilafet", 540.

⁴⁹ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dini Temellerinin Sorgulanması", *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (Bahar 2008): 10.

vahyetmemesini, siyasi bir yapılanmanın ayrıntısını ortaya koymamasını, siyasi otoriteye sahip olacak kişinin özellikleri ve sorumlulukları hakkında kesin kriterler belirlememesini; siyaset, yönetim, devlet ve hâkimiyet gibi konuların sosyal, beşeri ve hukuki olması ve doğaları gereği değişime açık olmaları ile açıklamaktadır. ‘Halife ve imam’ kavramları Kur’an’da siyasi otoriteye sahip kişi anlamına gelmemektedir. Ayrıca, Kur’an’da ki Halife ve İmam’a itaati ifade eden ayetlerden, siyasi otorite sahibine kayıtsız itaat ve hilafet rejiminin zorunluluğu çıkarılamaz.⁵⁰

Raşid halifelerinin farklı yöntemlerle de olsa dönemin siyasi ve toplumsal zeminine uygun, meşruiyetini halktan alan yöntemlerle belirlenmesi, meşruiyet sorunu yaşamalarını engellemiştir. Ayrıca Raşid halifelerinin siyasi eylemlerini Kur’an ve Sünnete referanslandırması ve bu referanslara aykırı hareket etmeleri halinde kendilerine itaatin doğru olmadığını belirtmeleri siyasi meşruiyetleri noktasında sorun yaşamalarını engellediği gibi; gerek şahıs olarak kendilerinin ve gerekse kurdukları siyasi iktidarlarının kutsal ve ilahi iradenin temsilcisi olarak görülmesini engellemiştir.⁵¹

Hilafet kurumunun, kılıç ile elde edilen, saltanat ile yönetilen bir kuruma dönüşmesi, siyasi iktidarların meşruiyetleri noktasında sorun yaşamalarına sebep olmuştur. Hilafetin saltanata dönüşmesi, halifelerin dini otorite olma özelliklerini zafiyete uğrattığı gibi; dini bilgiyi (Kur’an ve sünnet) yorumlama kabiliyetine sahip alimleri dini otorite ve dini bilgiye göre şekillenen yaşamın algılanması bağlamında dünyevi otorite de yapmıştır.⁵²

İslam toplumunun siyasi, toplumsal ve dini yapılanmasında tek otorite Kur’an’dır. İslam düşünce ekolleri olarak adlandırılan İtikadi - siyasi mezhepler ve siyasi iktidarlar Kur’an’ı ana kaynak olarak almışlardır. Siyasi ve dini otoriteler varlıklarını Kur’an’a ve Hz. Muhammedin hadislerine referanslandırarak meşruiyetlerini sağlamışlardır.

İslam dininde ki Kur’an’ın otoritesi ve siyasi iktidar sahiplerinin bu otorite karşısındaki tutumunu Rosenthal şu şekilde açıklamaktadır:⁵³

İslam’da Kilise’nin ilahi kanunu ve devlet kanunu gibi düşmanca bir hak iddiası yoktur, zira İslam tek bir kanunu, sosyal, ekonomik ve kültürel hayat kadar, siyasi hayata da hakim olan ilahi vahiy kanunu Şeriat’ı tanır. Hayat tek ve bölünmezdir; din onun bütün yönlerini kapsar ve belirler. Hayatın bütünü her şeyi kuşatan ilahi kanunca

⁵⁰ Kutlu, “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dini Temellerinin Sorgulanması”, 10.

⁵¹ Mehmet Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 23.

⁵² Muhammed Ebu Zehra, *İslam’da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev: Sıbgatullah Kaya (İstanbul: Yeni Şafak Yay., 2004) 39.

⁵³ Erwin Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev: Ali Çaksu (İstanbul: İz Yay., 1996) 36.

düzenlenir. Kendi şahsi uygulaması ne olursa olsun hiçbir Müslüman iktidar sahibi, bu kanunun otorite ve gerçekliğini asla sorgulamamalıdır.

İslam siyasi kültüründeki otoritenin kaynağı konusunda Antony Black'ın değerlendirmesi şu şekildedir.⁵⁴

En büyük otoritenin 'Allah'ın Kitabı ile Peygamberin Sünneti' oluşuydu; Sünnet ise özünde Kur'an ile Hadislerin ulema tarafından yorumlanması anlamına geliyordu. Bu da toplulukta yeni bir otorite biçiminin oluşmasına yol açtı: Ulemadan kişiler, Müslümanların çoğunluğu için dini ve ahlaki önderler haline gelmeye başladı. En büyük otorite olarak Kur'an'a ve Sünnet bağlı kalınması talebi, "İslami kuralların tanınmasında, Halifeyi halife olarak söz hakkından mahrum ediyordu". Adalet, devlet otoritesinden ve siyasal yöneticilerden bağımsız bir şey olarak tanımlanıyordu. Bu da yeni ve oldukça ilginç dini ve siyasal otorite anlayışını doğurdu.

Hilafet İslam siyasi kültürünün bir ürünüdür⁵⁵ ve süreç içerisinde şekillenmiştir.⁵⁶ Muaviye, hilafete saltanatı getiren kişidir. Muaviye'nin saltanat fikrini nereden edindiği ve hilafete saltanatı getirme gerekçesi noktasında; İslam'da birliği sağlama gayreti, Bizans'ın siyasi yapısından etkilenmesi veya Emevi iktidarına süreklilik kazandırma isteği gibi farklı görüşler vardır.⁵⁷

Sönmez Kutlu; siyasetin dini ve kelami açılardan temellendirilmesinin, ilk defa fiziki güç kullanarak iktidarı ele geçiren Emevilerin, iktidarını ve siyasi uygulamalarını, Allah'ın iradesi, kaza ve kaderiyle ilişkilendirmesiyle başladığını belirtmektedir.⁵⁸ Yıldırım ise Muaviye'nin, İslam siyasi düşüncesine getirdiği 'saltanat ideolojisini' teolojik bir çerçeveye oturtma gayretini şu şekilde özetlemektedir.⁵⁹

Emeviler için yapılması gereken, siyasal iktidarlarını dini açıdan merulaştıracak bir teoloji tesis etmektir. Bu teoloji tesis etme talep ve düşüncesi, 'Cebriyye' olarak kelim literatüründeki yerini alan fikri akımını gün yüzüne çıkardı ve bu akıma saltanat ideolojisiyle din arasında bir köprü olma misyonu yükledi. Saltanatçı zihniyete dini meşruiyet kazandırmak için başvuru Cebri ideolojisine göre; Allah, Emevileri hilafet için uygun gördüğünden dolayı onlar halife olmuşlardır. Allah, mutlak iradesiyle onlara mülk bahşetmiştir ve onlar Allah'ın iradesiyle yönetim icra etmektedirler, onun dilemesiyle tasarrufta bulunmaktadır.

⁵⁴ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 64.

⁵⁵ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 110.

⁵⁶ Ramazan Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011): 5.

⁵⁷ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 43.

⁵⁸ Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışı", 19.

⁵⁹ Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesi", 15.

Hilafetin saltanata dönüşmesi ile oluşan toplumsal/siyasi yapının dini gruplara yüklediği, siyasi iktidarın ve muhalefetin meşruiyetini onaylamaya dayalı siyasallığın tezahürünü Yıldırım şu şekilde özetlemektedir:⁶⁰

Siyaset, meşruiyyet kazanma arayışında dini naslara başvurup onları kendi gerçekliği doğrultusunda yoruma tabi tutmuştur. Fitne dönemi koşullarının ürünü olan fırkalar, Kur'an ayetlerine kendi siyasi düşüncelerini meşrulaştıran ve onaylayan bir misyon yüklemeye çalıştılar. Bu siyasi tevile ilk kez başvurarak imamet anlayışlarını Kur'an ayetleriyle desteklemeye çalışan grup ise Şiiilerdir. Ardından Sünniler de onlara bir tepki olarak kendi siyaset düşüncelerini desteklemek amacıyla aynı yöntemi kullandılar. Hariciler ise; daha önceleri dillendirdikleri 'Allah'ın hükümleriyle hükmetmeyenler Kafirlerdir' ayetini siyasal bir slogana dönüştürerek siyasi rakipleri olan Emevilere karşı yürüttükleri muhalefetlerine meşruiyyet kazandırmaya çalışmışlar ve hilafete geldiklerinde Allah'ın şeriatıyla hükmedeceklerine dair söz vermişlerdir.

Hilafet düşüncesi, tarih içerisinde kurumlaşırken ilk dört halifenin siyasi tecrübesinden daha çok, sonraki dönemlerin özellikle de saltanat ideolojisinin egemenliğinde yaşanan siyasi tecrübenin etkisinde kalmıştır.

İmam-ı Gazali, hilafetin saltanata dönüşmesinin ortaya çıkardığı halifenin fetva verememe durumunun bir yansıması olarak halifenin dini konularda alimlerden yardım almak zorunda kaldığını belirtiyor. Bu durumun ilim öğrenme noktasında, İslam'ı doğru şekilde öğrenme, öğretme ve yaşama gayreti ile ilim öğrenme isteğinin zaman ile halife karşısında değer görme ve makam elde etme gayreti ile ilim öğrenme sürecini doğurduğunu belirtiyor.⁶¹

2.2.5. Muhalefet

Muhalefet olgusu; insan topluluklarının ve yöneten – yönetilen ilişkisinin olduğu bütün dönemler için söz konusudur.⁶² Muhalefet, yapılış amacı ve şekli itibariyle farklı şekillerde tezahür edebilir. Hz. Muhammed sonrası ortaya çıkan 'muhalefet olgusu' alimlerin yönetimin dini, siyasi, ekonomik düşünce ve uygulamalarına karşı geliştirdikleri tavır olarak kendini somutlaştırmıştır.⁶³

Örsan Akbulut'un; "Yöneten-yönetilen ilişkisi, tarihselleşmiş içerik kapsamında, farklı iktidar somutlukları ve yapılanmalarıyla ortaya çıkmaktadır"⁶⁴ tespiti bağlamında; Hz.

⁶⁰ Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesi", 17.

⁶¹ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 39.

⁶² Abdunnasır Süt, "İslam Düşüncesinin Erken Döneminde Muhalefet ve Görüntüleri" *Kelam Araştırmaları Dergisi* 8, sy.1 (2010): 299.

⁶³ Süt, "İslam Düşüncesinde Muhalefet ve Görüntüleri", 300.

⁶⁴ Örsan Ö. Akbulut, "Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri", *Memleket Dergisi* 7, sy. 17, (2012): 183.

Muhammed sonrası iktidar ilişkilerinin, muhalefet yapılanmalarının Hilafet-mezhepsel kimlik ekseninde geliştiği görülmektedir.

Toplumsal kurumlar, belirli koşulların şekillendirdiği bir sürecin sonunda ortaya çıkar.⁶⁵ Kurumlar, toplumu şekillendiren her türlü etkiyi meşruiyet süzgecinden geçirir. Kurumların oluşumunda toplumsal hafıza etkilidir. Kurumlar toplumu şekillendirir, toplumsal düzeni korumak için izlenecek kuralları ve ilişki kalıplarını geliştirir.⁶⁶

İslam siyasi kültüründeki yöneten – yönetilen ilişkisi bağlamında; İslam dininde Hıristiyanlık dininde olduğu gibi bir ruhbanlık yoktur. Ruhbanlık olmadığı için, dini otoritelerle siyasi otoriteler arasında bir hakimiyet veya iktidar mücadelesi yaşanmamıştır. Dini otoriteler genellikle siyasi iktidarın yanında ve emrinde olmuştur. Siyasi iktidar ile dini otoritenin birleştiği halife veya imamların yönettiği İslam siyasi sisteminde “siyasi muhalefet hareketlerinin, dini söylem ve taleplerle ortaya çıkması İslam toplumunun ilk asrında sık karşılaşılan bir olgudur.”⁶⁷ Bu da göstermektedir ki; İslam’ın ilk dönemlerinde meydana gelen hâkimiyet mücadeleleri ve bu mücadeleler sonrası oluşan siyasi muhalefet gruplarının dini gruplarla içiçe geçmesi, İslam siyaset geleneğinin bir sonucudur. Siyasi mücadeleler sonucunda oluşan siyasi grupların dini bir mahiyete bürünmesi ise bir zorunluluktur.⁶⁸ Hz. Muhammed döneminde izlerine rastlanmayan dini gruplar, Hz. Osman’ın katledilmesinden sonra ortaya çıkan sosyo-politik sürecin bir ürünüdür.⁶⁹

Başlangıçları İslam toplumunu Kur’an ve Sünnet bağlamında şekillendirmek, toplumsal bir muhalefet gerçekleştirmek ve iktidarı ele geçirme eylemi olan dini gruplar, süreç içerisinde itikadi ve fıkhi konularda da kendi düşünce ekollerini oluşturarak kurumsallaşmışlardır. İktidar ilişkileri içerisinde olmasa da dini gruplar; büyük günah, iman-amel ilişkisi, adalet, siyasi meşruiyet, kader meselesi gibi konularda iktidarı şekillendiren, yönlendiren irade beyanları ile zaman içerisinde siyasi bir özellik kazanmışlardır.⁷⁰

Dini grupların muhalefet amaçları, şekilleri ve düzeyleri tartışmalı bir konudur. Bu dönem oluşan muhalefet türlerinin imamet/halifelik merkezinde gerçekleşmesi noktasında, “İslam

⁶⁵ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 95.

⁶⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 98.

⁶⁷ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 33.

⁶⁸ Özkan, *İktidar – Ulema Mücadelesi*, 15.

⁶⁹ Sabri Hizmetli, “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1, (1974), 680.

⁷⁰ Mehmet Öztürk, “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1, (2013): 84.

toplumunda muhalefetin ilk görünümünün siyaset merkezli gerçekleştiği”⁷¹ görülmektedir. Süt, Peygamber sonrası dönemde oluşan üç tür muhalefet olduğunu savunuyor.

Birinci olarak devrimci tavrından bahsediyor. Muhaliflerin yeterli askeri güce sahip olduklarında, gerekli fırsat ve olanağı yakaladıklarında devrim ile muhalefetlerini ortaya koyduklarını belirtiyor. Bu gruba örnek olarak da ‘Haricileri’ gösteriyor.

İkinci olarak, sabır yolunu izleyen muhalefet tavrından bahsediyor. Oluşabilecek zararların büyüklüğünü göz önüne alarak, pasif bir muhalefet izlenmesinden bahsediyor. Bu gruba örnek olarak da, Ashabu’l Hadis’i veriyor.

Üçüncü olarak da devrim ve sabır arasında bir yer tutan ‘temekkün tavrından’ bahsediyor. Süreç içinde sabrı tercih eder iken, şartlar oluştuğunda devrimi tercih edebileceklerinden bahsediyor. Temekkün tavrına da Mu’tezile’yi örnek gösteriyor.

İslam siyasi düşüncesindeki ‘muhalefet’ algısını ve bu bağlamda ‘dini grupların’ konumunu doğru kavrayabilmek için; İslam öncesi ‘kabile yapısının’ doğru kavranması ve Hz. Muhammed’in uyguladığı siyasi sistemin doğru tahlil edilmesi gerekiyor.⁷²

Hız. Muhammed kabile asabiyetine dayalı toplumsal ve siyasi yapıyı yıkıp, ‘ümme kardeşliği’ ne dayalı dini/toplumsal bir yapı oluşturdu. Hız. Muhammedin vefatından sonraki ilk iki halife döneminde korunan bu yapı, Hız. Osman’ın katledilmesinden sonra siyasi iktidar mücadeleleri ile dağılmıştır.

Hız. Osman’ın katledilmesinden sonra başlayan süreçte yeni bir iktidar ve muhalefet algısı oluştu. Bu süreçte; siyasi iktidarı ve muhalefeti temsil eden gruplar kendilerini ifade edebilme adına mezhepsel yapılar olarak konumlandılar. İktidara ve iktidar politikalarına meşruiyet sağlayan; muhalefete ve muhalefetin politikalarına meşruiyet kazandıran mezhepsel birliktelikler oluştu.

2.2.6. Kur’an ve Dini Gruplar

Dini grup kavramının doğru anlaşılabilmesi, Kur’an-ı Kerim’in dini grupların oluşumundaki yeri, dini grupların dinin bir parçası mı yoksa İslam toplumunun tercihlerinin sonucu oluşan bir yapı mı sorusuna verilecek cevap noktasında önemlidir.

Ethem Ruhi Fırlalı, dini grupların büyük bir bölümünün ortaya çıkışında iktidara ulaşma gayreti olduğunu ve bu varoluş çabası içerisinde Kur’an-ı Kerim’i ve Sünnet’i kendine

⁷¹ Süt, “ İslam Düşüncesinde Muhalefet ve Görüntüleri”, 305.

⁷² Süt, “ İslam Düşüncesinde Muhalefet ve Görüntüleri”, 310.

referans kaynağı yaptığını belirtmektedir. Hatta günümüz siyasi partilerine benzettiği dini grupları, İslam'ı en iyi temsil etme iddiasının bir izdüşümü olarak açıklamaktadır.⁷³

Antony Black, İslami siyasi düşüncesinin özgünlüğünü şu şekilde ifade etmektedir: “İnsan ırkının entelektüel tarihinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu düşüncenin Batı'dakinden farklı, kendi mantığı olan, bütüncül ve süregelen bir geleneği vardır.”⁷⁴ Kabile kültürünün hakim olduğu bir topluma peygamber olan Hz. Muhammed ‘ümmet kardeşliğine’ dayalı toplumsal yapıyı kurmayı başarmıştır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında bu toplumsal yapı önemli ölçüde değişime uğramıştır. Özellikle hilafetin saltanata dönüşmesiyle birlikte dini gruplar iktidara muhalif olma, iktidarı ele geçirme, iktidarı yönlendirme bağlamında reaksiyonlar göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim'in akla ve aklı kullanmaya verdiği önem, dini grupların oluşumunu hızlandıran ve destekleyen önemli bir unsurdur.⁷⁵ Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in doğrudan siyasi bir sistem vahyetmemesi, siyasi bir düzenin ayrıntısını ortaya koymaması ve siyasi güce sahip olacak kişinin kimliğine, özelliklerine dair kesin tespitlerde bulunmaması,⁷⁶ Kur'an'ın toplumsallık ifade eden yapıların şekillenmesini ‘insanın kendi iradesine’ bıraktığının bir göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim'de 275 yerde ‘düşünmüyor musunuz’, ‘akıl erdirmiyor musunuz?’ sorusu yöneltilmekte; 200 yerde ‘düşünme ve tefekkür’ etmek emredilmekte; 12 yerde ‘dolaşarak araştırıp ibret alma’ ve 67 yerde de ‘ilim ve ilme teşvik’ emredilmektedir. Kur'an insanlardan, vahyin muhtevasına uygun olmak ve Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği ‘doğru yol’ dan ayrılmamak şartı ile dinin hakikatlerini anlamaları için düşünmelerini ve akıllarını kullanmalarını istemiştir. Kur'an kurulan yeni Dünya düzenini kavrama, dinin emir ve nehiyelerini değerlendirme ve anlama gücüne sahip insana yönelmiştir.⁷⁷ Bu değerlendirme özelinde; düşünen, değerlendiren ve seçim yapabilen ve/veya yapması istenen insanının gruplara ayrılmasında, mezheplere bölünmesinde yaratılışı itibariyle bir sorun yoktur.

Ethem Ruhi Fırlalı; İslam dininin ‘Tevhid inancı’ üzerine olduğunu ve Müslümanların ‘istikamet, doğru yol’ üzerine olmaları gerektiğini belirtiyor. Al-i İmran suresinin 103. ayetinde geçen “toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin...” emrini referans alarak, Müslümanların çözümlenip dağılması için birlik içinde olması gerektiğini ifade ediyor.

⁷³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Selçuk Yay., 1991), 15.

⁷⁴ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 21.

⁷⁵ Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 15.

⁷⁶ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yay., 2016), 139.

⁷⁷ Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 20.

Fığlalı, Kur'an'ın ilk emrinin 'oku' olması bağlamında, akıl sahibi her insanın okumak, öğrenmek, düşünmek ve değerlendirmek zorunda olduğunu, bunun insan için bir sorumluluk olduğunu belirtiyor. Her insanın Kur'an'ı kendi anlayış ve idrak seviyesine göre açıklamasının yadırganmaması gerektiğini belirtmektedir. Al-i İmran suresinin 103. ayetindeki "Allah'ın İpi" ve Fatiha suresindeki "İstikamet" ibarelerini; İslam'da birlik ve farklılık bağlamında, İslam toplumunda kutuplaşmaya sebep olabilecek her durumda Müslümanları Allah'a yönelterek birbirine yaklaştıracak olan bağa, yani Kur'an'a dönmelerinin gerekliliği ve bu şekilde davranmalarının kitleleri hataya düşmekten kurtaracağı şeklinde yorumluyor.⁷⁸

Kur'an'da ki ayetler özelinde, İslam dininin tartışılmaz esaslarını belirten, inanç ile alakalı, herkesin üzerinde birleştii 'muhkem ayetler' olduğu gibi; yoruma açık ve farklı anlaşılabilir 'müteşabih ayetler' de vardır. Muhkem ayetlerin dışında, müteşabih ayetler mezheplere konu olabirmiştir. Müteşabih ayetler üzerinden gerçekleşen yorum farklılıkları dini grupların teşekkülüne etki eden sebeplerden biridir. Bu noktada; İslam düşünce tarihinde görülen grupların hemen hemen tamamına yakınının, siyasi ve dünyevi sebepler ile oluşmalarına rağmen, hemen hemen hepsinin de Kur'an'daki müteşabih ayetlerden faydalandığını ve bu ayetleri, iddiaları doğrultusunda yorumlayarak, kendilerine Kur'an'dan deliller bulduklarını belirtebiliriz.⁷⁹

Kur'an genel siyasi düzeni hürriyet, adalet ve danışma esaslarına dayandırmaktadır. Bu esasların özelinde siyasi düzeni ifade eden belli bir düzenleme de bulunmamıştır. Bu bağlamda Kur'an, siyasi sistemin genel özelliklerini belirtir, diğer bölümleri insanların tercihine bırakır, diyebiliriz.⁸⁰ Dini gruplar, Kur'an'ın koyduğu esaslar üzerine şekillenen ya/yada şekillendiğini iddia eden, İslam toplumun tercihleri doğrultusunda oluşmuş kurumlardır.

2.2.7. Toplumsal Değişim ve Dini Gruplar

Dini gruplar, Hz. Muhammedin vefatından sonra meydana gelen dini ve dünyevi olaylar sonucunda oluşan görüş ayrılıklarının, süreç içerisinde dini referanslar ile şekillendirdiği toplumsal yapılarıdır.

⁷⁸ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 25.

⁷⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 25.

⁸⁰ Ramazan Hurç, "Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halife Seçim Sistemi" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, sy. 1 (2003): 390.

Black'in, "İslam'da siyasi olanla toplumsal olan arasında kesin bir ayırım yoktur."⁸¹ tespiti bağlamında, dini grupların siyasallığının beşeriliğinden ve toplumsallığından kaynaklanırken, diniliğinin referans kaynaklarından (Kur'an ve Hadis) kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Dini gruplar, İslam toplumunun Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in Hadislerini doğru anlama ve yorumlama faaliyetlerinden kaynaklanan görüş farklılıklarının süreç içerisinde Müslümanlar tarafından teveccüh görmesi sonucu oluşan gruplaşma hareketi,⁸² beşeri ve toplumsal oluşumlar olarak açıklanabilir.⁸³

Dine dair ortak anlayışlara sahip insanların oluşturduğu birliktelikler⁸⁴ olması noktasında dini gruplar beşeri ve toplumsal yapılar⁸⁵ olarak nitelenebilir. Dini grupların fikri yapıları zamanla değişebilmektedir.⁸⁶ Dini gruplar, içlerinde barındırdıkları değişim ve dönüşüm potansiyelleri ile beşeriliklerini ön plana çıkarabilmektedir. Bu bağlamda dini grupların doğru algılanabilmesi, dini grupların oluşum ve gelişim sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesinde yatmaktadır. Kutlu'nun; "Mezhepler, ortaya çıktıkları şekliyle kalmamakta, tarihsel süreçte fikri yapıları, yayıldığı coğrafya ve toplumsal tabanları açısından sürekli değişmektedir."⁸⁷ tespiti de göstermektedir ki; dini gruplar ilahi kaynaklı yapılar değil, beşeri kaynaklı yapılardır.

Dini grupların beşeriliği bağlamında Kutlu ve Onat; "Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır... İnsanlar dini, mezhepler üzerinden öğrendikleri için, mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu pek fark edilmemektedir."⁸⁸ tespitlerini yapıyorlar. Ayrıca dini grupların toplumsallığı noktasında; Hariciliğin, şehirlere yerleşmeyen Bedevi Araplar arasında yayılmasını, Şiiliğin, yarı ilahi (karizmatik) krallar ile yönetilmiş olan Farslılar ile Sasanilerin izlerini taşımasını, Mürcie ve Mu'tezile'nin ise şehirleşmiş medeni toplumların görünümelerini bünyesinde barındırmasını, belirgin örnekler olarak değerlendiriyor.⁸⁹

Kutlu, dini grupların beşeriliği/toplumsallığı konusunda: "Mezhebi yapıları, sırf teolojik yapıdan ibaret görmek de bir indirgemeciliktir. Halbuki mezhep, dini, fikri, siyasi, sosyal

⁸¹ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 27.

⁸² Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 23.

⁸³ Sönmez Kutlu ve Hasan Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 35.

⁸⁴ Onat ve Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 35.

⁸⁵ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 25.

⁸⁶ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 10.

⁸⁷ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 10.

⁸⁸ Onat ve Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 42.

⁸⁹ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yay., 2013), 138.

şartların şahıslar ve toplumlar üzerindeki etkileri sonucunda oluşan dini ve siyasi tezahürlerdir.”⁹⁰ çıkarımını yapıyor.

Kutlu, dini grupların, ortaya çıktıkları şekliyle kalmadıklarını, tarihsel süreçte fikri yapılarının, yayıldığı coğrafya ve toplumsal tabanları açısından sürekli değiştiğini belirtmektedir. Ayrıca İslam düşüncesinin toplumsal olayları farklı biçimde değerlendiren dini grupların katkısıyla oluştuğunu; dini grupların dini-siyasi gruplar şeklinde ele alınması halinde, bu grupların kendine özgü düşünme ve değerlendirme melekelerinin sonucunda oluşan düşünce biçimlerinin olduğundan bahsetmektedir.⁹¹ Hariciliğin göçebe bir yaşamın izlerini taşıdığı kadar, Mürcie'nin de medeni ve yerleşik yaşamın izdüşümlerini barındırdığını belirtmektedir.⁹² Kutlu eserinde ayrıca; “Siyasi itikadi gayelerle teşekkül eden bu hareketleri, tarihi, toplumsal, ekonomik, siyasi ve dini-kültürel durumlardan soyutlayarak ele almak yerine bu şartların toplamının bir ürünü olarak anlamak daha doğrudur”⁹³ demektedir.

Dini grupların toplumda oynadıkları rol ve üstlendikleri sorumluluklar noktasında ‘toplumsal kuruluşlar’ olarak da tanımlayabiliriz. İslam Tarihi incelendiğinde, dini grupların oluşumunda itikadi sebepler kadar siyasi ve toplumsal sebeplerinde olduğu ve oluşum süreçlerinde ortaya çıktıkları bölgenin eski inanç ve medeniyetlerinden kalan izleri, gelenek ve görenekleri içlerinde barındırdıkları görülebilir.⁹⁴ Bu bağlamda dini grupların vazifeleri ve bu vazife için gerekli yapılanma buldukları toplumun değerleri ile uyumlu olarak şekillenir. Dini grupların hitap ettiği toplumda gerçekleşen değişim dini grupların yapılarında da bir değişimi getirir. Bu etkileşim dini grupların beşeriliğini ve toplumsallığını ön plana çıkaran bir durumdur.⁹⁵

Şia, Mu'tezile, Haricilik, Mürcie gibi dini-siyasi gruplaşmaların oluşmasında Emevi - Haşimi çatışması, merkez-çevre ilişkileri, toplumsal farklılıklar, ekonomik sebepler ve iktidar mücadeleleri büyük yer tutmaktadır. Sosyo-politik çatışma ve mücadelelerden etkilenen dini gruplar büyük günah, amel-iman ilişkisi, kadere iman, imamet konularında ki görüşleriyle itikadi düşüncülerini şekillendirmişlerdir.⁹⁶ Sosyo-politik yapılanmalar olan gruplar, dini referanslarla meşruiyetlerini oluşturma sürecinde itikadileşme süreçlerini

⁹⁰ Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 45.

⁹¹ Kutlu, *Zihniyet Çözümlenmeleri*, 11.

⁹² Kutlu, *Zihniyet Çözümlenmeleri*, 27.

⁹³ Kutlu, *Zihniyet Çözümlenmeleri*, 48.

⁹⁴ Sabri Hizmetli, “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri”, 653.

⁹⁵ Sabri Hizmetli, “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri”, 675.

⁹⁶ Öztürk, “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”, 84.

tamamlamışlardır.⁹⁷ Bu itikadileşme sürecinde oluşturdukları fikri yapılarından dolayı Hariciler, Mürcie ve bazı dini gruplar, sapık fırkalar olarak da tanımlanmıştır.⁹⁸ Dini gruplar özelinde itikadileşme bir sonuç değil, meşruiyet kazanma adına bir zorunluluk olmuştur.

2.2. Tarihsel Çerçeve

İslam dininde din ve siyasetin birlikteliği noktasında dini grupların siyaset ile ilişkisinin doğru anlaşılabilmesi açısından, siyaset alanında hem İslam öncesinden intikal eden gelenekler hem de Hz. Muhammed'in uygulamaları önemlidir.

Erken dönem İslam toplumunda oluşan dini grupların teşekkül sürecinin doğru anlaşılabilmesi adına Hz. Muhammed öncesi dönemin ve Hz. Muhammed döneminin toplumsal yapısı tahlil edilmelidir ve bu tahlil bağlamında erken dönem İslam siyasi düşünce tarihi 'siyasi düşüncenin toplumsal tarihi' bağlamında değerlendirilmelidir.

2.2.1. Peygamber Öncesi Arap Toplumunda Kabilecilik

Antony Black eserinde; İslam toplumunun siyasi yapısının tam anlaşılabilmesinin, onun kabilecilikten doğmuş olan bir toplum da ortaya çıktığının bilinmesi ile mümkün olacağını belirtiyor.⁹⁹ Kabile sistemi ise, bireyden çok topluluk esasına dayanan bir yapıdır. Birey yeterlilikleri, görev ve vazifeleri ile mensup olduğu topluluğun bir üyesi olarak varlık gösterir. Bu birliktelikte asıl soysal bağlantı ise kan bağı sayesinde gerçekleşir.¹⁰⁰

Arap Yarımadası, İslam öncesi dönemde, çeşitli kabilelerin ve politik güçlerin (Sasani ve Bizans imparatorlukları, Mısır ve Habeşistan devletleri vb.) sosyal yapılarına göre şekillenmişti. Kabileler toplumsal açıdan göçebe (bedevi) ya da yerleşik (hadari) hayatı sürdüren bir yapı oluşturmuşlardı. Gelenek ve görenekler, ahlak ve inanç, coğrafi koşullar, toplumsal yapı göçebe/bedevi Arap kabilelerinin ferdi ve toplumsal hayatını şekillendirmekte idi. Yerleşik hayatı tercih eden Araplar ise kabilecilik anlayışına göre şekillenmiş bir 'site devlet' düzenine benzer bir yapı oluşturmuşlardı.¹⁰¹

Arap Yarımadasında kurulan şehirler özgül ağırlığa sahip, yetkin ve mutlak otorite sahibi melikler tarafından yönetiliyordu. Meliklik çoğunlukla aynı aile içinde kalıyordu. Ancak melikler, Sasani ve Roma devletlerinde olduğu gibi, kutsal ya da karizmatik özellikte

⁹⁷ Çaylak, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 13.

⁹⁸ Bağdadî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev: Ethem Ruhi Fırlı (İstanbul: Kalem yay.,1979), 22.

⁹⁹ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 37.

¹⁰⁰ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 51.

¹⁰¹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 106.

şahsiyetler sayılmıyordu. Peygamber öncesi Arap Yarımadasında büyük devletlerden daha çok, çeşitli ailelerin oluşturduğu, kabilecilik tarzında idare edilen bir takım ‘şehir-site-devleti’ veya ‘feodal düzen’ vardı. Hz. Muhammed’in peygamberliğe başladığı dönemde, Arap Yarımadasının siyasi ve idari yapısı dünyanın, öbür bölgelerindekilerden pek önemli farklılık göstermiyordu.¹⁰²

Mekke ve Medine şehirlerini kapsayan Hicaz bölgesindeki topluluklarda da kabilecilik esastı. Hicaz bölgesinde, güçlü bir merkezi yönetim şekli yoktu. İdari, siyasi ve sosyal yapı kabilecilik zihniyeti üzerine kurulmuştu. Bu bölgede, güçlü bir kabileye mensup olmak bir ayrıcalıktı. Bireyler arasındaki anlaşmazlıklar, kabileler arası bir anlaşmazlığa bürünüyordu. İbn-i Haldun bunu ‘asabiyet bağları’ na bağlamaktadır.¹⁰³ Ayrıca, kabile içinde, yaş, güç, aile üyelerinin çokluğu ve kahramanlık bir statü göstergesiydi.

Peygamber öncesi dönemde Mekke’nin yönetim yapısı, Mekke’de yaşayan bütün grupları kendi otoritesi altında birleştiren bir krallık veya emirlik şeklinde değildi. Yürütme yetkisi olmayan, Mekke’deki kabilelerin önde gelenlerinden oluşan ‘mele’ ve ‘senato’ ise bir çeşit danışma kurulu olarak görev yapmakta idi. Senato üyelerinin yetkisi ise, mensup olduğu kabilenin gücü ve kendi özgül ağırlığı oranında idi. Bu yapının en büyük handikabı ise, kabilelerin kendi içinde bağımsız olmasından kaynaklı olarak, Mekke yönetimine dair önemli kararların sadece oy birliği ile alınabilmesi idi.¹⁰⁴

İslam öncesi Arap Yarımadası’nda çok çeşitli sosyo-politik, ekonomik, idari ve kültürel yaşam biçimlerine sahip topluluklar vardı.¹⁰⁵ İslam’ın ortaya çıktığı Hicaz bölgesinde, kabiledaki soy ve güç sahiplerinden oluşan ‘kabile meclisleri’ ile yönetilen, çeşitli idari ve kültürel yaşam biçimlerine sahip kabilelerin bulunmasında, yönetimi tek çatı altında toplayan bir krallığın oluşmamasında bölgeyi tehdit eden bir düşmanın olmamasının da önemli bir yeri vardır.¹⁰⁶

Bizans ve Sasani toprakları arasındaki kurak topraklar ile kaplı ama ticarete elverişli ve düşmanlardan koruyan coğrafi bir yapıya sahip bir bölge olan Arabistan’ın yerlileri olan Bedevilerin oluşturmuş olduğu ‘kabileci’ siyasi yapı otoriter siyasi yönetim şekillerini kabul etmediği gibi kişisel otoritelerin ve kabile asabiyetinin sağladığı liderlik etrafında birleşmeyi

¹⁰² Hizmetli, *İslam Tarihi*, 117.

¹⁰³ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 150.

¹⁰⁴ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 162.

¹⁰⁵ Abdurrahman Kurt, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 2 (2001): 99.

¹⁰⁶ Kurt, “Mekke Toplumu”, 101.

uygun buluyordu. Kişisel otoritelerin ve kabile asabiyetinin sağladığı liderlik makamı ise yasama, yürütme ve yargı yetkilerinden muaf bir makamdı. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin olmadığı bir makamın yaptırım gücünün zayıf olması, sorunlar karşısında alınan kararların oy birliği ile alınmaması halinde uygulanmasını zorlaştırıyordu.¹⁰⁷

Arabistan'ın önemli ticaret yollarının kavşağı durumdaki Mekke şehri, Arabistan'ın en mühim ticaret merkezi ve Hac ibadetinin yapıldığı Kabe'nin bulunduğu şehir olması hasebiyle Bedevi Arap toplumundan farklıydı.¹⁰⁸ Mekke'nin siyasi yapısının, siyasi iktidarın tek çatıda toplandığı üniter bir devlet özelliğine sahip olmadığını, daha çok siyasi erklerin iktidarı paylaşması ile şekillenen federal bir devlete (tam olarak karşılamasa da) benzediğini söyleyebiliriz.¹⁰⁹ Hodgson; Mekkelilerin, su kuyularının, mukaddes yerlerin ve ticaret yollarının korunması adına Kureyş adı altında birleşerek, kabilelerin dayanışmasına ve özgül ağırlıklarına dayalı oldukça etkili ve yetkin bir siyasi sistem oluşturabildiklerini belirtmektedir.¹¹⁰

Hac ibadetinin yapıldığı Kabe'nin bulunması ve bir ticaret merkezi olması bağlamında Mekke'nin cazibe merkezi olduğu görülmektedir. Mekke'nin siyasi yapısının 'kabile asabiyetine' dayalı siyasi yapısından, 'ümme kardeşliğine' ne dayalı merkezi siyasi bir yapıya geçişinin, kendi içinde büyük bir değişim olduğunu kabul etmek gerekir.

2.2.2. Peygamber Dönemi ve Ümme Kardeşliği

Hz. Muhammed'in 'kabile kültürüne' dayalı siyasi bir yapının ve çok tanrılı bir inanış olan 'putperestliğin' hakim olduğu bir coğrafyada tebliğ ettiği yeni din, sadece Arap değil insanlık tarihinde de bir kırılma noktası olmuştur. Hz. Muhammed'in bir lider olmasından öte bir peygamber olması, İslam'daki siyasi düşüncüyü kendinden öncekilerden ayırmaktadır.¹¹¹

Antony Black'e göre; Hz. Muhammed ile onu izleyenler 'ümme' merkezli bir yapı kurarak yeni uluslararası bir topluluk oluşturmuşlardır. Bu topluluğun inancı, ibadeti, hukuku, yönetimi, ahlakı, askeri yapısı, cinsel hayatı, komşuluk ilişkileri, ticareti Şeriata (Dini Hukuk, Yasa) dayalı olacaktır. Bu olay, ancak aynı anda hem manevi, hem de siyasi bir

¹⁰⁷ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni – İslam'ın Klasik Çağı*, çev: Ahmet Demirhan, Metin Karataş, (İstanbul: İz Yayıncılık,1993), 87.

¹⁰⁸ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 97.

¹⁰⁹ Şaban Öz, "Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları" *İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi* 19, (2012): 36.

¹¹⁰ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 96.

¹¹¹ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 32.

durum olarak görülürse anlaşılabilir. Yahudilikte etnik yasa, Hristiyanlıkta ise manevi kardeşlik vardı. Ancak Yahudilik ve Hristiyanlık askeri güç ve siyasi otorite mevzusunu yeterince ele almamıştı ve her iki inanç da farklı inanca sahip bir yönetim altında varlığını sürdürmeyi kabul etmişti. Hz. Muhammed'in peygamberliğinde oluşan dini inanç ise, manevi kardeşliği, kapsayıcı bir yasayı ve gerekirse güç kullanılarak elde edilecek dini-siyasi kontrolü gerekli kılıyordu. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği yeni inanç sistemi, Kabileci kültüre sahip Arapların, eşzamanlı olarak hem çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa geçmelerini, hem de kabilecilikten 'ümme kardeşliğine' dayalı evrensel birlikteliği esas alan bir kimlik kazanmalarını sağladı.¹¹²

Hz. Muhammed Mekke de yaşadığı dönemde siyasi bir birliktelik kurma çabası içine girmemiştir. Hz. Muhammed, Peygamberlik görevinin başladığı tarihsel zeminde siyasi bir birliktelik kurma çabasından daha çok İslam'ın tebliği ile meşgul olmuştur. Mekke döneminde gelen ayetlerde, siyasi bir oluşumu vahyetmiyordu. Hz. Muhammed Medine'ye Hicret etmesinden sonra, akabe biatlarının temelini oluşturduğu siyasi birliği kurmayı başarmıştır. Hz. Muhammed siyasi yönetim anlamında devlet olma, tek yönetim altında birleşme tecrübesine sahip olmayan Arap toplumunun bir devlet idaresinde birleştirmeyi başarmıştır. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği din gibi, bu tebliğin izdüşümsel gerçekliğinin somutlukları olan siyasi yönetim şekli de yeni idi. Hz. Muhammed Medine sözleşmesi ile kabilecilikten uzak, Medine'de yaşayan farklı inanç ve milletlere mensup toplulukların birlikteliğine dayalı bir devlet kurmuştur. Hz. Muhammed siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik her alanda, Medine'de yaşayan bütün grupların devlet başkanı olmuştur.¹¹³

Sabri Hizmetli, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin; bütün insanların eşitliğine vurgu yaptığını; aşiret, kabile, kavim ve ırk esasına dayalı bir üstünlüğün olamayacağını, 'müminlerin kardeş olduğunu' ifade ettiğini ve 'ümme kardeşliğine' dayalı bir sosyal, siyasi yapı oluşturduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴ Hz. Muhammed'in Medine şehrinde oluşturmaya çalıştığı idari birliktelik, Medine Sözleşmesi'ni 27 kabilenin imzalanması ile sağlanmıştır. Hz. Muhammed'in Medine Sözleşmesi ile kurduğu siyasi yapı, Hz. Muhammed'in vefatından sonra kimin halife olacağı veya halifenin nasıl seçileceğini dair bir netlik olmaması sebebiyle 'siyasi kriz' sürecine girdi.

¹¹² Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 32.

¹¹³ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 271.

¹¹⁴ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 214.

2.2.3. Peygamber Sonrası İslam Toplumu

Hız. Muhammed sonrası dönemde toplumu ayrıştıran siyasi ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Siyasi ihtilafların ortaya çıkma sebeplerini; Kur'an'da İslam toplumunun siyasi yapısını şekillendirecek belirgin hükümlerin bulunmaması, Hız. Muhammed'in üzerinde anlaşma sağlanmış belirgin bir örgütlenme şekli ile toplumu yönetmemesi, Hız. Muhammed'in ölümünden sonra kimin halife olacağına veya halifenin nasıl seçileceğini dair bir yönlendirme yapmaması¹¹⁵ olarak sıralayabiliriz.

Hız. Muhammed sonrası İslam toplumunda ilk olarak 'hilafet' merkezli siyasi ihtilaflar ortaya çıkmıştır.¹¹⁶ Black'e göre; "Bu dönemin siyasi ihtilafları veya bunların anlatılma biçimleri, daha sonraki Müslümanlar için simgesel ve mezhepsel bir anlam kazandı ve o zamandan itibaren İslam'daki kimlikleri ve siyasi düşüncüyü biçimlendirdi".¹¹⁷

İslam'da siyasi yapı teokratik (Allah'a dayanan) bir yapı değildir. Toplumun nasıl yönetileceği Allah tarafından vahyedilseydi, Hız. Muhammed kendinden sonra ümmeti idare edecek kişiyi belirleseydi ve/veya ümmetin idare biçimini belirtseydi, İslam'ın siyasi iktidarının teokratik bir yapıya sahip olduğu söylenebilirdi.¹¹⁸

Hız. Muhammed'in vefatıyla birlikte derin bir sarsıntı geçiren İslâm toplumunun Hız. Muhammed sonrası hayata intibakı anlaşıldığı kadarıyla pek kolay olmamıştır. Özellikle vefatın hemen ardından Müslümanların başta hilafet meselesi olmak üzere birtakım problemlerle karşı karşıya kalmaları ve bu problemlerin çözümünde yaşanan görüş ayrılıkları bunu göstermektedir. İslâm toplumunun bir bölümünü oluşturan Ensâr, Hız. Peygamber vefat edince hilafet konusunu görüşmek için kendi arasında Sakifetü Beni Saide'de hemen bir toplantı yapmıştı. Onların girişimini haber alan Muhacirlerden bir grup da bu toplantıya katılmıştı. Hız. Muhammed'in vefatının ertesi gün olan Salı günü çoğunluk sağlanarak Hız. Ebubekir halife kabul edildi.¹¹⁹ Hız. Peygamber'in yerine geçecek kişinin, Ensâr kendi arasından, Muhacirler de kendi aralarından olmasını istiyordu. Bu mesele karşılıklı müzakerelerden sonra çözüme kavuşturulmuş gibi gözükse de, tartışma ne bu toplantıda ne de bundan sonraki süreçte bitmiştir. Bu meselenin bir şekilde halledilmesinden sonra başta Ridde savaşları olmak üzere bir dizi yeni sorunlar ortaya çıktı. Bu sorunlarla

¹¹⁵ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, çev: Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 40.

¹¹⁶ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 460.

¹¹⁷ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 40.

¹¹⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 461.

¹¹⁹ Halife B. Hayyat, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, çev: Abdulhalik Bakır (Ankara: Bizim Büro Yay., 2008), 127.

birlikte İslâm toplumu bir bakıma bir geçiş süreci yaşadı. Henüz yeni halife seçilen Hz. Ebubekir yaşanan problemler karşısında aldığı kararlarla bir bakıma peygamber sonrası hayata intibak sürecinde önemli bir rol oynadı ve adeta köprü görevi gördü.¹²⁰

Hız. Muhammed döneminde gruplaşma oluşmasına yönelik herhangi bir toplumsal durumun olmadığı bilinmektedir. Bunun farklı sebepleri olmakla beraber temel sebep, Hız. Muhammed'in hayatta olması gösterilebilir. Çünkü Hız. Muhammed ortaya çıkan çeşitli sorunları bizzat kendisi çözüme kavuşturmuştur.

Hız. Osman'ın katledilmesi sonrası gerçekleşen Cemel Vakası ve Sıffin savaşı gibi olaylar, Müslümanların gündemine yeni problemler taşımıştır. Cemel ve Sıffin savaşlarında birbirilerini öldüren sahabenin durumu nedir? Savaşlarda bulunmak, önceden belirlenmiş bir kader midir? İnsan fiillerinde hür müdür? İnsan öldürme gibi büyük günah işleyen birinin, Allah katındaki durumu nasıl olacaktır gibi sorular yeni problemlere işaret etmektedir. Bu soru ve sorunlar bir yandan itikadi alanlarda çeşitli ihtilafların doğmasına zemin hazırlarken diğer yandan toplumu, soru ve sorunları Kur'an ve Sünnet merkezinde cevaplar aramaya yöneltmiştir. Hız. Ebubekir dönemindeki Ridde hareketlerinin sonraki dönemlerde cereyan eden olaylar kadar toplumsal yapıyı bozmadığı ve dini gruplaşmalara yol açmadığı göz önüne alınırsa, İslam toplumunda ciddi anlamda gruplaşmalar doğuran problemlerin çıkış tarihi, Hız. Osman'ın katledilmesinden sonraki iç savaşlarda aranmalıdır.¹²¹

Hız. Muhammed sonrası İslam toplumunun şekillenmesinde etkili olan soru ve sorunların merkezinde hem dini hem de siyasi etkilerin bulunduğu unutulmamalıdır. Müslüman toplumun yaşadığı değişim süreçleri göz önüne alınmalıdır. Bu değişim sürecinde; Cahiliye döneminde Arap siyasal hayatın çekirdeği durumundaki 'kabilecilik anlayışı', Kur'an'ın vahyettiği ve Hız. Muhammed'in yerleştirmeye çalıştığı 'dini-siyasi yapı' ve bunlara paralel olarak devamlı yenilenen toplumsal yapı gibi önemli unsurlar etkili olmuştur. Hız. Osman'ın katledilmesinden sonra İslam toplumunda siyasi ihtilaflara ve akabinde çatışmalara varan ayrılıklar kendini göstermiştir.¹²²

Peygamber sonrası siyasi süreci; tarihsel tecrübe ile halifelerin seçimini yapan dört halife dönemi ile halifeliğin saltanata dönüşmesi ile şekillenen Emeviler ve Abbasiler dönemi

¹²⁰ İsrail Balcı, "Peygamber Sonrası Hayata İntibak Ve İslâm Toplumunda Yaşanan Süreç", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6, (2006): 53.

¹²¹ Hanifi Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011): 50.

¹²² Şahin, "Siyasetin Rolü", 51.

olarak ikiye ayırmak tarihsel gerçekliğe daha uygun olacaktır. M. Abid El-Cabiri bu ayrım özelinde; halifeler sonrası dönemi ‘siyasi devlet’, halifeler dönemini ‘siyasi’ olmayan devlet olarak açıklıyor. Halifeler dönemi İslam Devleti’nde inanç (fırkalar) ve şeriat (fıkıh mezhepleri) düzleminde, henüz görüş ayrılıklarının oluşmadığını belirtiyor.¹²³ Emeviler devleti döneminde ise ‘emirler’ ve ‘alimler’ olarak iki zümre oluştuğunu, bu zümreleşme ile dinin emrinde olan siyasetin kendine özel bir alan oluşturduğunu belirtiyor.¹²⁴

Dini grupların doğru kavranabilmesi, toplumsal birlikteliğin bir çeşidi olan kabileciliğin doğru tahlil edilmesinden geçmektedir. Kabileciliği ‘birey’ kimliklerinin siyasi olarak gelişmediği, bireyi mensup olduğu ‘soydan’ hareketle öne çıkaran sosyolojik bir statü olarak tanımlayabiliriz.¹²⁵ Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki; İslamiyet öncesinde kabile asabiyeti merkezinde oluşan siyasi yapı, İslamiyet’in gelmesi ile ‘ümme kardeşliğine’ dayalı siyasi bir yapı şeklini aldı. Hz. Muhammed’in ‘ümme kardeşliği’ temelinde sağladığı siyasi ve toplumsal birlikteliğin, Hz. Muhammed sonrası dönemde varlığını sürdüremediği, İslam dini öncesi kabileci zihniyetin toplumsal ve siyasi olaylarda tekrar ortaya çıktığı görülmektedir.¹²⁶

Kabile kardeşliğine bağlı bir birliktelikten, ümme kardeşliği merkezli bir birlikteliğe geçen Müslümanlar; peygamberin vefatı ve geçen 30 senenin ardından yine kabile ta’abiyeti izleri taşıyan ‘Müslüman Arap Devletine’ doğru bir dönüşüm içerisine girmiştir. Yeni oluşan toplumun temel otoritesi olan Kur’an’ın, kabileciliğe dayalı tabiiyet biçimlerine izin vermemesi, mezhepler üzerinden bir tabiiyet biçimi oluşturma sürecini başlatmıştır. Emevi ve Haşimi çekişmesine dönüşen hilafet tartışmaları, ağırlıklı olarak Arap bedevilerinden oluşan Haricileri ortaya çıkarmıştır. Kendi siyasi ve toplumsal yapılanmasını gerçekleştiren Hariciler ise zamanla kendi diğeri olarak Şia’yı üretmiştir.¹²⁷

Erken dönem İslam toplumunda yaşanan siyasi ihtilafların dini grupların oluşumuna etkisinin doğru tahlil edilebilmesi; Hz. Muhammed sonrası dönemde yaşanan siyasi ihtilafların ortaya çıkardığı olayların ‘siyasi düşüncenin toplumsal tarihi’ bağlamında incelenmesini gerekli kılar. Dört halife döneminde halifenin seçimi noktasında izlenen yol, Hz. Osman’ın katledilmesinin sebep ve sonuçları, Cemal Vakası ve Sıffin Savaşı’nın sebep

¹²³ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 301.

¹²⁴ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 302.

¹²⁵ Aydın Tonga, *Kapital İslam’ın Temeli Muaviye* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 16.

¹²⁶ Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 47.

¹²⁷ Muharrem Akoğlu, “Hariciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2010): 522.

ve sonuçları dönemin dini gruplarının oluşumuna etkisi adına önemlidir. Siyasi ihtilafların ortaya çıkardığı çatışma ortamının dini grupların söylemlerine nasıl yansıdığı ikinci bölümde incelenmiştir.

3. SAHABE DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLAR VE AYRIŞMA NOKTALARI

Aydınlı; bireyin dini algılayış ve yorumlama tarzının içinde yaşadığı çevre, tarihsel ve geleneksel birikim, siyasi anlayış ve kalıplaşmış algılama biçimleri gibi faktörlerin aynı potada erimesiyle şekillendiğini ve bu sebeple de bünyesinde farklılıkları taşıdığını belirtmektedir.¹²⁸ Bireyin dini algılayış ve yorumlama tarzının kurumsallaşmasının bir sonucu olan dini grupların¹²⁹ tarihsel gelişimi İslam dininde din ve siyasetin ayrılmazlığının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gücünü toplumdaki alan ve onunla var olan dini gruplar, dinin toplumdaki görünümüdür. Bu noktadan bakıldığında tarihteki dini ve siyasi hareketleri içinde buldukları toplumun şartlarına göre ele almak ve değerlendirmek gereklidir. İslam tarihindeki siyasi ihtilafların ve olayların dini grupların teşekkülüne etkisi önemlidir. Dört halife dönemi özelinde, halifelerin seçimi meselesi; Hz. Osman'ın katledilmesi, Cemal Vakası ve Sıffin Savaşı önemlidir.

3.1. Dört Halife Döneminde Siyasi Anlaşmazlık ve Çatışmalar

Hz. Muhammed sonrası İslam toplumunda ortaya çıkan siyasi ihtilaflar hilafet ekseninde gerçekleşmiştir. Halifenin kim olacağı, nasıl seçileceği ve yeterlilikleri noktasında ortaya çıkan siyasi ihtilafların meydana getirdiği siyasi anlaşmazlıkların ve çatışmaların çözümü adına dönemin dini gruplarının yaklaşımları farklılıklar arz etmekteydi. Hz. Muhammed sonrası dönemde Halifenin Kureyş kabilesinden seçilmesi gerektiğini savunan Sünniler, Halifenin 'nass ve tayin' ile belirlendiğini ve Hz. Ali ve oğullarının hakkı olduğunu savunan Şii'ler, Halifeliğin hiçbir kabilenin özel hakkı olmadığını ve Halifenin şura/seçim yoluyla belirlenmesi gerektiğini savunan Hariciler olmak üzere İslam toplumunda çeşitli topluluklar oluştu. Bu bağlamda diyebiliriz ki Ashabu'l Hadis, Şia ve Hariciler olarak tanımlanan dini gruplar farklı siyasi anlayışları ve söylemleri temsil etmişlerdir. Bu topluluklar oluşturdukları siyasi kuramlar ile barışık itikadi düşüncelerini zamanla inşa etmişlerdir.¹³⁰

¹²⁸ Osman Aydın, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali'nin Rolü" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 3 (2003): 1.

¹²⁹ Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 15.

¹³⁰ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 462.

3.1.1. Dört Halife Dönemi

Dört halife dönemi, İslam tarihinde, özellikle Sünniler için örnek gösterilen, ulaşılmaya çalışılan ve siyasi dürüstlük modeli olarak anılan bir dönemdir.¹³¹ Bu dönemin örnek gösterilmesindeki belirleyici sebep, bu dönemde İslam toplumunun kendi içinde birlik ve beraberliği sağlamış olmasıdır. Bu birlik ve beraberliğin sağlanmasında; karşılaşılan dini, siyasi ve toplumsal sorunlara Kur'an ve Sünnet referans alınarak Hz. Muhammed'in yetiştirmiş olduğu neslin 'İcma-ı Ümmet'¹³² ile beraber karar vermesi ve uygulamada birliği sağlamasıdır.¹³³ Hz. Muhammed'in vefatı sonrası Peygamberlik makamının sağladığı manevi otoritenin zaman içinde giderek gücünün zayıflaması, İslam toplumundaki birlik ve beraberlik ruhunu zayıflamasına ve ayrılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹³⁴

Hz. Muhammed'in vefatı sonrası meydana gelen naaşının nereye defnedileceği meselesi, onun mirası, Kur'an'ın kitap haline getirilmesi ve çoğaltılması, dinden dönenlerle savaşılması, halifenin kim olacağı ve nasıl seçileceği gibi konular 'İcma-ı Ümmet'¹³⁵ ile büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur.

Dönemin İslam toplumunda dini grupların oluşumunu şekillendiren en temel konu 'hilafet/İmamet' meselesi olmuştur. Halife, Hz. Muhammed'e siyasi anlamda halef olan kişidir. Hilafet meselesi İslam toplumunun geneli için dünyevi bir konu olup tamamen siyasi bir olaydır.¹³⁶ Halifenin kim olacağı ve nasıl seçileceği sorusu ilk halife Hz. Ebubekir'in halife seçimi ile başlamak ile birlikte zamanla dini grupların oluşmasında referans kaynağı olmuştur.

Hz. Muhammed'in vefatı ile yerine geçecek kişinin seçimi noktasında yaşanan tartışmalar İslam toplumunun karşılaştığı ilk siyasi sorundur. Saide toplantısında Mekkeli Müslümanlar, halifenin Kureyş'ten bir sahabenin olmasını istemişlerdir. Medineli Müslümanlar ise halifenin Medine'den bir sahabe olmasını istemişlerdir. Mekkeli Müslümanlardan Haşimoğulları bu toplantıya katılamasalar da halifenin Hz. Ali olması gerektiğini savunmuşlardır. Hubab b. Münzir ise bir halifenin Mekkeli bir halifenin de Medineli bir

¹³¹ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 41.

¹³² "Dönemi İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î delil, İslâm fihhının Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı." bk. İbrahim Kafi Dönmez, "İcma" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul, TDV Yay., 2000), 417.

¹³³ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 409.

¹³⁴ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 122.

¹³⁵ Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, sy. 1, (1999): 27.

¹³⁶ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 110.

sahabe olmak üzere iki halifenin birden seçilmesini önermiştir. Serbest siyasal kongre niteliğindeki Saide toplantısında yapılan istişareler sonucunda, özellikle ‘imamlar Kureyş’tendir’¹³⁷ hadisinin etkisi ile Hz. Ebubekir’in halife olmasına karar verilmiştir.¹³⁸ Bu sorun Hz. Muhammed’in cenazesi defnedilmeden, Beni Saide denilen yerde yapılan toplantıda çözüme kavuşturulmuş olsa da, halifenin seçimi ve özellikler konusu günümüze kadar bir tartışma konusu olarak canlılığını korumuştur.¹³⁹

Hz. Ebubekir, muhtemelen Hz. Muhammed’in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakife Olayı’nı engellemek,¹⁴⁰ yeni başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için Hz. Peygamber’den farklı bir şekilde davranarak vefat etmeden önce, Hz. Ömer’i kendi yerine halife olarak teklif etti.¹⁴¹ Hz. Ebubekir, Hz. Ömer’i teklif etmeden önce, devlet işlerinde şûra ehli diyebileceğimiz sahabelerle, kendinden sonra kimin halife olacağı konusunu istişare etti. Bunlar Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Said b. Zeyd, Hz. Osman b. Affan, Useyd b. Hudayr gibi sahabelerdir.¹⁴² Hz. Ebubekir, bu sahabelerle Hz. Ömer’in halifeliği konusunu konuştu. Hepsi bu tayini olumlu buldu. Bazıları Hz. Ömer’in sertliği ile ilgili endişelerini aktardı. Bunlardan Talha b. Ubeydullah, Hz. Ömer’in sertliğinden bahsedince, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer’in sertliği konusunda onu ikna etmiş ve “insanlara insanların en iyisini bıraktığını” belirtmişti.¹⁴³

Hz. Ebubekir, toplumun Hz. Ömer’i istediğine kanaât getirdikten sonra bir vasiyet mektubu yazdırdı. Arap örfünde ve Hz. Peygamber’in uygulamasında olmayan bu usulü, ilk defa o yaptı. Hz. Ebubekir, halka okunmasını istediği vasiyet mektubunda: "*Size akrabam olmayan birini tayin ediyorum.*" diyordu.¹⁴⁴ Bu ifade çok önemlidir. Hz. Ebubekir bu tavırla saltanata geçit vermeyerek yönetimde akrabalıktan çok, ehliyetin önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ama daha sonraki saltanat yıllarında, yönetim tamamen bir sülalenin belli koluna bırakılacaktır. Bu mektup okunduktan

¹³⁷ Bu hadis hakkındaki tartışmalar için bk. Mehmet Said Hatipoğlu, “İslam’ da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği” *A.Ü.İ.F. Dergisi* 23, (1978): 121 – 123.

¹³⁸ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7 (2007): 39.

¹³⁹ Bağdadi, Ebu Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev: Ethem Ruhi Fıçlalı (İstanbul: Kalem Yay., 1979), 19.

¹⁴⁰ İbnü’l Esir, *El-Kamil Fi’t Tarih Tercümesi*, çev: Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yay.,1986), c. 2, 273.

¹⁴¹ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, 50.

¹⁴² Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerirü’t, *Tarih-i Taberi*, çev: M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Kitabevi,1998), c. 4, 51.

¹⁴³ İbnü’l Esir, *El-Kamil Fi’t Tarih Tercümesi*, c. 2, 273.

¹⁴⁴ İbnü’l Esir, *El-Kamil Fi’t Tarih Tercümesi*, c. 2, 272.

sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'e bazı tavsiyelerde bulundu. Hz. Ömer'in biat ve seçimi böylece gerçekleşmiş oldu.¹⁴⁵

Hz. Ömer'in halifelik dönemi boyunca yaptığı icraatlara bakılınca Hz. Ebubekir'in bu tercihinde ne denli isabetli olduğu görülecektir. Eğer durumu olduğu gibi bıraksaydı, etkisi gittikçe artan Kureyş aristokrasisi, kendilerine göre bir halife seçtirebilirler ve zorbalıklarına daha erken başlayabilirlerdi. Halkın nabzını ve tavrını iyi bilen Hz. Ebubekir, böyle bir yol tercih etti. Bu yeni bir usuldü. O, halka: "İsterseniz seçmeyebilirsiniz, bu benim tercihimdir." diyordu¹⁴⁶ Halk da bu halifeyi kabullendi. Bu da son sözün halka ait olduğunu göstermektedir.

Netice olarak Hz. Ebubekir kendinden sonra yerine bir halife vasiyet etmişti ama bu vasiyet, halk için tekliften öte bir şey değildi. O, tayin ettiği şahsın kesinlikle seçilmesini zorunlu tutmadı. Zaten onun teklifi halkın onayına sunuldu ve sonunda halk tarafından kabul edildi. Hiçbir itiraz da gelmedi. Böylece Hz. Ebubekir halka sadece bir yol göstermiş oldu.¹⁴⁷

Dört Halifenin seçiliş modellerinden en ilginç, Hz. Osman'ın halife seçilmesi olayıdır. Onun seçilmesi sırasında tam bir istişari kurul tayin edildiğini görüyoruz. Bu kurul üç gün istişare ile Üçüncü Halife'yi seçti.¹⁴⁸ Hz. Osman'ın halife olarak seçilmesi sahabeler arasında memnuniyetle karşılandığı gibi Hz. Osman'ın halife seçilmesinden dolayı muhalif bir grup bile oluşmamıştı.¹⁴⁹

Hz. Ömer, kendisine suikast yapıldığında, halkın kendisinin yerine bir halife tayin etmesini istemelerinden,¹⁵⁰ onun bırakacağı bir halife adayını onaylayacaklarını anlayabiliriz. Eğer böyle bir şey yapıp yerine birisini tayin etseydi, kamuoyundan kabul görecekti. Zaten onun halife adayı olarak teklif ettiği altı kişiye de hiçbir itiraz gelmemişti. Hz. Ömer, sahabenin: "yerine oğlunu bırak" teklifine kesinlikle karşı çıktı.¹⁵¹ Böylece hilafetin saltanata dönüşmesine engel olmuş oldu. Toplum oğlunu kabul etse de, bunun saltanata sebep olabileceği endişesiyle halife olmasına engel

¹⁴⁵ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", 51.

¹⁴⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 2, 273.

¹⁴⁷ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", 52.

¹⁴⁸ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 54.

¹⁴⁹ İbn Ebi Şeybe, *Kitabü'l-Meğazi – Hz. Peygamber ve Dört Halife*, çev: Ramazan Önal, Ahmet Şen (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2019) 237.

¹⁵⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 2, 459.

¹⁵¹ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 56.

oldu.¹⁵² Kamuoyunun yönelimlerini temsil eden altı kişinin isimlerini sayarak halifenin bunlar arasından seçilmesini önerdi. Bunlar Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sad b. Ebi Vakkas idi.¹⁵³ Hz. Ömer, toplumsal yapıyı düşünerek bu altı kişiyi belirlemişti. Bu tercihi konusunda kamuoyundan hiçbir tepki gelmedi. Kamuoyunun bu tepkisizliği korkularından dolayı değil, bu kişilere razı oluşlarındandı.¹⁵⁴

Hz. Ömer'in belirlediği altı halife adayı bir araya toplandı. Bunlardan Abdurrahman b. Avf adaylıktan çekildi. Diğer adaylar ise onu hakem kabul ettiler. Sad, Zübeyr ve Talha da çekilince, geriye Hz. Ali ve Hz. Osman kalmış oldu.¹⁵⁵ Abdurrahman b. Avf, geriye kalan iki aday için halk arasında yaptığı birçok araştırmalar neticesinde, Hz. Osman'ın seçilmesine karar verdi. O dönemde sahabede Haşimoğullarının Hz. Muhammed sülalesi olarak ümmetin başına geçip iktidarı bırakmaması endişesi vardı.¹⁵⁶ Bu durum Hz. Ali'nin tercih edilmemesinde etkili oldu denilebilir.¹⁵⁷ Sahabeler hilafette veraset istemiyorlardı. Ancak korktukları durum, başlarına başka türlü gelecek ve Hz. Osman döneminde Emeviler eliyle gerçekleşecekti. Abdurrahman b. Avf, yaptığı araştırmaların sonucunu mescitte halka ilan etmiş, sonuçta başta diğer halife adayı Hz. Ali olmak üzere halk, Hz. Osman'a eksiksiz bi'at etmiştir.

Üçüncü Halifenin katledilmesinden sonra Müslümanlar lidersiz kaldılar. Halife yerine birini bırakamamıştı. Gerek Medine ehlinde, gerekse halifeyi katleden isyancılarda tam bir şaşkınlık hali vardı. İsyancılar kendilerinden birinin halifeliğini toplumun kabul etmeyeceğini bildiklerinden Medinelilere baskıya başladılar. Bütün toplumun kabulleneceği bir lider gerekiyordu. Ama daha önemli olan, bu lidere itaatin sağlanabilmesiydi. Bunun için isyancılar, Hz. Ömer'in şura heyetinden kalan sahabelere baskı yapmaya başladılar.¹⁵⁸ Bu baskılar sonucu Medine halkı, Hz. Ali'ye gelip halife olması için ısrar ettiler. Hz. Ali her seferinde: "Bu iş halkındır. Halkın görevlendirdiğinin dışında halifeliğe kimsenin hakkı yoktur."¹⁵⁹ diyerek gelenleri halkın iradesine yönlendiriyordu.

¹⁵² İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 2, 461.

¹⁵³ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 58.

¹⁵⁴ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", 53.

¹⁵⁵ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 3, 35.

¹⁵⁶ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 58.

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 2, 464.

¹⁵⁸ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 82.

¹⁵⁹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 3, 152.

Hız. Ali, bu kargaşa ortamında bile halkın seçtiği ve kabullendiği bir halifenin başa geçmesi gerektiğini belirtiyordu.¹⁶⁰ O, halkın aşır ısrarı üzerine halifeliği kabullenmek zorunda kaldı ve minbere çıkıp halktan bi'at aldıktan sonra: "Halifelik işi sizin işinizdir. Sizin ısrarınızla halife oldum. Eğer istemiyorsanız vazgeçebilirim."¹⁶¹ dedi. Halk ise onun halifeliğinde ısrar etti. Böylece Hz. Ali çoğunluğun bi'atı sonucu halife seçildi.

Hız. Ebubekir dahil dört halife döneminde; sahabenin kendi arasında bir halife seçmesi (Hız. Ebubekir - Hız. Ali), sahabenin bir önceki halifenin teklif ettiği bir aday ı onaylaması (Hız. Ömer) ve halkın bir önceki halifenin teklif ettiği birden fazla aday arasından birini halife seçmesi (Hız. Osman) olmak üzere üç farklı seçim modeli uygulanmıştır.¹⁶²

Dört halife döneminde uygulanan halife seçimlerinde, halife seçimi konusunda halka kesinlikle bir dayatmanın yapılmadığını, halifelerden hiçbirinin halifeliğe zorla geçmediğini görüyoruz. Onların seçilişleri halktan onay alınarak gerçekteşmiştir. Onlara bu görevi halk vermiştir. Onların seçilişleri bir anlamda demokratiktir. Bir dayatmanın olmaması gerektiğinin ilk örneğini Hız. Peygamber vererek halife seçme hakkının bir anlamda halka ait olduğunu bildirmek için kimseyi tayin etmemişti. Sadece o zamanın gereği olarak Kureyş'ten seçilmesi tercih edilmişti.

Dört Halife Döneminde uygulanan seçim modelleri tabii ki aniden ortaya konulmamıştı. Bu dönemdeki uygulamalara baktığımızda seçimin nasıl yapılacağı konusunda kural yoktu. Zaten o dönemde günümüz standartlarında bir seçim sistemi beklenemezdi. Dönemin kısalığı, olayların yoğunluğu, genel seçimler seklindeki bir teşebbüse imkan vermiyordu. Krallık ve saltanat dışında yönetim şekillerinin bilinmediği bir dönemde; halifenin bir heyet tarafından seçilmesi, halkın biatının alınması, halifenin görevden azledilebilmesi, halifeye ilahi bir paye verilmemesi, halifenin ferdi olarak Allah'a karşı sorumluluk taşması yanında görevi sebebiyle Müslümanlara karşı da sorumluluk taşması gibi hususların ele alınıp tartışılması siyaset tarihi açasından ileri bir seviyedir. Halk egemenliğinin bilinmediği bir dünyada ortaya konulan bu yapılanma çoğ önemlidir.¹⁶³

Hız. Osman'ın katledilmesiyle meydana gelen soru ve sorunlar ise; İşlam toplumunda fiili ayrılıkların meydana gelmesine sebep olması ile günümüze kadar varlığını sürdüren dini grupların oluşum süreci başlamıştır.

¹⁶⁰ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 82.

¹⁶¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 3, 152.

¹⁶² Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", 58.

¹⁶³ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", 59.

3.1.2. Hz. Osman'ın Katledilmesi

İslam siyaset geleneğinde iktidar mücadelelerinin yoğun bir şekilde yaşandığı siyasi istikrarsızlık dönemleri 'fitne dönemleri' olarak adlandırılmaktadır.¹⁶⁴ Hz. Osman'a muhalefetle başlayıp, Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye teslim etmesi ile biten süreci birinci fitne dönemi; Muaviye'den sonra iş başına geçen Yezid'in biat istemesi ile başlayan ve Abdullah b. Ez-Zübeyr'in öldürülmesi ile biten süreci ise ikinci fitne dönemi olarak isimlendirilmektedir. Şaban Öz eserinde, birinci fitne döneminin 'İslam Tarihinin altın çağının sonu' olarak tanımlandığını, bu dönemde toplumun Sünni, Şii ve Harici gibi gruplara bölündüğünü belirtiyor. Ayrıca Öz, bu dönemde oluşan grupların temsil bakımından, siyasi grupları ifade etmek için kullanılması gerektiğini belirterek, siyasi ayrışmaların temellerinin bu dönemde atılmaya başladığını, o zamana kadar ana kitle halinde olan İslam toplumunun sonraki dönemlerde sadece siyasi ayrışmaya değil dini ayrışmaya da gittiğini belirtiyor.¹⁶⁵

Şaban Öz'ün 'birinci fitne döneminin' başlangıcı olarak belirttiği Hz. Osman'a muhalefetin ana konularını; iktidar isteği, sahabelerin yönetimden uzaklaştırılması, toplumsal yapıda gerçekleşen değişim ve dönüşüm, kalıcı ve bağlayıcı bir siyasi yapının kurulamamış olması, fetihlerin azalmasından kaynaklı ekonomik endişeler olarak sıralamaktadır. Bu muhalefetin sebepleri arasında; Hz. Osman dönemindeki ekonomik ve sosyal hakların adaletli bir şekilde dağıtılmadığını¹⁶⁶ ve Kureyş'in İslam toplumu üzerindeki hâkimiyetini kırma isteğini de ekleyebiliriz.¹⁶⁷

Hz. Osman'ın ve valilerinin siyasi uygulamalarını propaganda amacıyla kullanan muhaliflerin eleştirilerinin başında, Hz. Osman'ın önemli devlet görevlerine akrabalarını atması ve bu akrabalarına karşı daha yumuşak ve hoşgörülü davranması yer alıyordu.¹⁶⁸

Hz. Ali tarafından valiler konusunda uyarılan Hz. Osman ise; onların sadece kendisi ile değil Mekkelilerin büyük bölümü ile akraba olduklarını ve işlerinin ehli insanlar olduğunu savunuyordu.¹⁶⁹ Bu atamalar, Medine'de Emevi - Haşimi çekişmesini gündeme taşıırken, Medine dışında da Kureyş kabilesinin hükümranlılığı olarak görülüyor ve kabileciliği

¹⁶⁴ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 7.

¹⁶⁵ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 24.

¹⁶⁶ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 41.

¹⁶⁷ Mustafa Sarıbyık, "Erken Dönem İslam Tarihinde Merkez-Çevre Çatışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12, sy. 47 (2013b): 346.

¹⁶⁸ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 94.

¹⁶⁹ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 157.

körüklemek için kullanılıyordu. Bu bağlamda ilk muhalefet Basra, Kufe ve Mısır şehirlerinde ortaya çıktı.¹⁷⁰

Mısırlılar, Abdurrahman b. Udeys el-Belevi, Basralılar Hukeym b. Cebele el-Abdi, Kufeliler el-Eşter Malik b. El-Haris el-Naha’i idaresinde Mısır, Kufe ve Basra’dan sayıları 600-1000 arasında olduğu düşünülen üç grup, hacı kabileleri arasında Hz. Osman’ın uygulamalarını görüşmek üzere Medine’ye geldiler. Hz. Osman onları dinledi. Kendisine yöneltilen şikayetleri cevapladı, bazı uygulamalarında hatalı olduğunu kabul etti ve gelen sahabe grubunu geri gönderdi.¹⁷¹ Bazı rivayetlerde ise onların halife ile görüşerek Mısır valiliğine Muhammed b. Ebubekir’i tayin ettirdikten sonra Medine’den ayrıldıkları belirtilmektedir. Bu sırada gelişmelerden endişe eden Hz. Ali oğlu Hasan’ı göndererek halifeyi haberdar etti. Aynı günlerde ashabin diğer büyükleri de oğullarını halifeyi korumak üzere yolladılar.¹⁷²

Mısırlılar, dönüş yolunda kendi kendini yakalatan bir elçide, Mısır valisine iletilmek üzere, Hz. Osman’ın adına yazılmış ve onun mührü ile mühürlenmiş bir mektup buldular. Mısır valisine gönderilen mektupta, dönüş yolunda olan Mısırlıların idam edilmesi emri yazılı idi. Mısırlılar bu mektup ile Hz. Osman’a geri döndüler. Hz. Osman mektubu yazmadığını iddia etse bile Mısırlılar bu yalanlamayı kabul etmediler.

Mısırlılar Hz. Osman’dan üç talepte bulundular. Bunlar; Hz. Osman’ın Mısırlıların kabul edeceği birine halifeliği bırakmak, suçlarını kabul etmek ve verilecek cezaya razı olmaktı. Hz. Osman oluşacak fitnenin meydana getireceği yıkımdan korkarak ‘Vallahi boynumun vurulması, Allah’ın bana giydirdiği gömleği çıkararak Muhammed ümmetinin birbirine düşman olmalarından daha sevimlidir’ diyerek talepleri reddetti.¹⁷³

Halifenin öldürülebileceğini hiç düşünmeyen Medineliler’in çoğu muhasaranın ilk günlerinden itibaren evlerine kapanıp mecbur kalmadıkça dışarı çıkmadı. Şehirde sayıları oldukça artmış olan köleler ve işsiz güçsüz bedeviler de isyancılara katılmıştı. Asiler, yirmi günle iki ay arasında bir süre devam ettiği söylenen muhasaranın son on gününe kadar Hz. Osman’ın mescide çıkıp imamlık yapmasına göz yumdular. Bu günlerde Hz. Osman kendisine yöneltilen bütün ithamlara cevap verdi ve birçok meselede onları ikna etmeyi başardı. Bu konuşmalarından birinde Hz. Ali’nin tavsiyesine uyup asilerin şikâyet ettiği bazı uygulamalarının hatalı olduğunu kabul etti, bundan sonra Allah’ın kitabı ve Hz.

¹⁷⁰ İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul, TDV Yay., 2007), 438.

¹⁷¹ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 216.

¹⁷² Yiğit, “Osman”, 440.

¹⁷³ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 216.

Peygamber'in sünnetine uygun hareket edeceğine söz vererek sükuneti sağladı. Ancak buna karşı çıkan Mervan'ın onun izniyle yaptığı konuşma ortalığı yeniden karıştırdı. İsyancılar kuşatmanın son on gününde Hz. Osman'ın evinden çıkmasına izin vermediler. Ona halifeligi bırakmasını, aksi takdirde öldürüleceğini söylediler. Bu tarihten itibaren evine su gönderilmesini yasakladılar. İsyancılar Mervan'ın konuşmasına çok öfkelenip bir kenara çekilen Hz. Ali ve Ümmü Habibe'nin su ulaştırma teşebbüslerini de sert bir şekilde engellediler.¹⁷⁴ Kuşatmanın son gününde genç sahabilerin savunduğu evin kapısını yaktılar. Akşam saatlerinde bitişikteki evden içeriye giren birkaç Mısırlı çiftçi, Kur'an okumakta olan Hz. Osman'ı öldürdü.¹⁷⁵

Ashabu'l Hadis, hilafeti süresince Hz. Osman'ın kendisine isyan edilmesini ve kendisinin öldürülmesini gerektirecek bir suç işlemediğini¹⁷⁶ belirtmektedir. Sonuç olarak, Hz. Osman'ın öldürülmesi İslam tarihinde uzun süre devam edecek karışıklık, çatışma ve savaflara sebebiyet vermiş; ayrıca politik, sosyal ve dini grupların oluşmasında önemli anlaşmazlık kaynağı olmuştur.¹⁷⁷

3.1.3. Cemel Vakası

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halife olan Hiz. Ali'nin ilk görevi Hiz. Osman'ı katledenleri bulmaktı. Hiz. Osman'ın katledenlerin arasında bulunduğu sahabe topluluğunun sayısının fazla olması ve hepsinin katilin kendi olduğunu ifade etmesi katillerin tespitini imkansız hale getirmişti.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'den uzaklaşan Emevi ailesi mensupları ile Hiz. Osman'ın Basra ve Yemen valileri, kendilerine emanet edilen devlet hazinelerinde bulunan para ve savaş malzemesiyle birlikte Mekke'ye gelerek Ayşe'ye katıldılar.¹⁷⁸ Umre için yola çıkan Talha ile Zübeyr de Mekke'ye gidip Hiz. Ayşe'nin yanında yer aldılar. Mekke'de "Osman'ın kanını talep için" Hiz. Ayşe'nin önderliğinde oluşan topluluk, uzun müzakerelerden sonra Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine Hiz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Amir'in ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar vermişlerdi. Böylece

¹⁷⁴ Yiğit, "Osman", 442.

¹⁷⁵ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 227.

¹⁷⁶ Eş'ari, Ebu'l Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yay., 2005), 29.

¹⁷⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 453.

¹⁷⁸ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 124.

çoğunluğunu Hz. Ayşe'nin önderliğinde Mekkeli ve Basralı Müslümanlardan oluşan büyük bir ordu Hz. Ali'nin üzerine yürüdü. İki ordu Basra yakınlarında karşılaştı.¹⁷⁹

Hz. Ali, Hz. Ayşe'nin başlarında bulunduğu büyük bir ordunun Basra'ya geldiğini duyduğunda, amaçlarını öğrenmek için bir elçi gönderdi. Hz. Ayşe ve destekçileri amaçlarının Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanları barış ve düzen getirmek olduğunu bildirdi. Kaynaklara göre, Hz. Ali ve Hz. Ayşe'nin kontrolleri dışında gelişen olaylar sonucunda iki taraf kanlı bir savaşa başlamışlar. Hz. Ayşe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarf ettilerse de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etti; özellikle savaş Hz. Ayşe'nin bulunduğu alanda gerçekleşmiştir. Hz. Ali, savaşın Hz. Ayşe'nin bindiği devenin etrafında gerçekleştiğini fark etmesi üzerine Hz. Ayşe'nin devesinin öldürülmesini emretti; devenin öldürülmesiyle savaş sonuçlanmış algısı oluştu. Hz. Ayşe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslam tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-cemel" denildi. Hz. Ayşe bu savaştan yara almadan kurtuldu. Talha, savaşın daha başlarında rivayete göre Mervan b. Hakem tarafından atılan bir okla öldürülmüştü. Zübeyr ise savaş meydanından uzaklaşmakta iken öldürüldü. Hz. Ayşe'nin devesi düşer düşmez Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve ayrıca Ammar b. Yasir hemen yanına koşarak onu kalabalıktan uzaklaştırdılar. Hz. Ayşe yanına gelen Hz. Ali'ye, "Sen galip geldin, artık müsamahalı davran" dedi. Hz. Ali de hem Hz. Ayşe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı. Savaşta ölen Müslümanları bizzat gömdürdü ve Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını emretti. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Ayşe'yi bizzat uğurlamaya gitti. Hz. Ayşe, meydana gelen olaylardan dolayı müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında şahsî herhangi bir kırgınlık bulunmadığını, onun iyi ve seçkin bir kişi olduğunu söyledi. Kendisine refakat edecek heyete ileri gelen Basralılar'dan bir heyet oluşturuldu. Hz. Ayşe, kardeşi Muhammed ile birlikte Basra'dan ayrıldı, önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geçti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.¹⁸⁰

Cemel Vakası, İslam toplumunda Müslümanların başka Müslümanlar tarafından düşman olarak görüldüğü ve katledildiği ilk olay olması noktasında önemlidir. Müslümanların Müslümanları katletmesinin ortaya çıkardığı soru ve sorunların çözümüne dair yapılan irade

¹⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV Yay., 1993), 320.

¹⁸⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", 321.

beyanları ve savaşın tarafları arasında oluşan farklılaşma ilerleyen süreçte siyasi ayrışmaların dayanağını oluşturmuştur.

3.1.4. Sıffin Savaşı

Hız. Osman'ın katledilmesi ile boşalan Halifelik makamına geçen Hız. Ali'den 'Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını' isteyen Muaviye ile meşru halife Hız. Ali arasında gerçekleşen Sıffin Savaşı, Emevi – Haşimi çekişmesinin bir sonucudur. Sıffin Savaşı ile Halife olmak isteyen Şam Valisi Muaviye ile İslam toplumunun büyük bir bölümünün bi'atını alan halife Hız. Ali arasındaki iktidar mücadelesi savaş alanına taşınmıştır.¹⁸¹ Hız. Ebubekir ile başlayan idarenin Kureyşleşmesi süreci, Hız. Osman ile yönetimin Emevileştirilmesi sürecine dönüşmüştü. Hız. Osman'ın intikamı ile yola çıkan Muaviye'nin Hız. Ali ile karşı karşıya geldiği Sıffin savaşının sebeplerinden birisi ve savaşın sonunda siyasi grupların ortaya çıkmasının sebebi 'Hilafetin Kureyşliliğine dayanmaktadır'.¹⁸²

Cemel Vakası'ndan sonra ikinci iç savaş olan Sıffin Savaşı, İslâm toplumunun geleceğini en çok etkileyen olaylardan birisidir. Hız. Osman'ın katillerini ele geçirmek için Muaviye'nin isyan etmek konusunda ısrarlı olduğunu gören Hız. Ali, Muaviye ile mücadele hazırlıklarına başlamıştır. Cemel Vakası'ndan sonra Kufe'ye dönen Hız. Ali, Cerir b. Abdullah el-Beceli'yi kendisine bi'ata davet etmek üzere Muaviye'ye gönderdi. Muaviye bu davete ret cevabını verdi, ayrıca Hız. Ali'yi isyancıların suç ortağı olmakla itham edip Osman'ın kanını dava edeceğini tekrarladi. Muaviye bir süre sonra Hız. Ali'ye bir mektup göndererek Osman'ın katilleri kendisine teslim edilirse biat edeceğini, aksi takdirde savaşacağını bildirdi. Savaşın kaçınılmaz hale geldiğini gören Hız. Ali Mısır, Kufe ve Basra valilerine haber gönderip hazırlanmalarını emretti. Muaviye, Hız. Ali'nin yola çıktığını öğrenince ordusuyla birlikte Irak istikametinde yürüdü. İki tarafın orduları savaşın yapılacağı bölgeye ulaştı. Hız. Ali ordusunun su almasına izin verilmemesi üzerine başlayan çatışmalar Hız. Ali taraftarlarının üstünlüğüyle sona erdi. Hız. Ali ardından Muaviye'yi kendisine bi'ata çağırdı. Ancak Muaviye bu teklifi yine reddetti; katiller teslim edilse bile Hız. Ali'ye biat etmeyeceğini bildiren Muaviye anlaşma ihtimalini ortadan kaldırmış oldu ve taraflar savaş hazırlığına başladı.¹⁸³

¹⁸¹ Sabri Hizmetli, "Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 52.

¹⁸² Ahmet Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. 1, (1989): 332.

¹⁸³ İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 107.

Sonucunda Hakem Vakas'ı denilen olayı meydana getirecek olan savaşta Hz. Ali'nin ordusu isyancı birliklere karşı kesin bir üstünlük sağladı. Hz. Ali, âsilere son darbeyi indirmek niyetiyle Eşter'i kalabalık birliklerin başında taarruzla görevlendirdi. Ancak Muaviye'nin danışmanı Amr b. As, ihtilâfın Kur'an'ın hakemliği ışığında çözülmesi teklifini gündeme getirerek Muaviye ve ordusunu yenilgiden kurtardı. Teklifi uygulamaya koyan Muaviye, askerlerine Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takıp karşı tarafı Kur'an'ın hükmüne çağırma emretti. Hz. Ali onlara bunun bir savaş hilesi olduğunu anlatmasına rağmen askerler savaşın durdurulmasında ısrar etti. Bunun üzerine Hz. Ali savaşı durdurmak zorunda kaldı. İki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin hazırlandı. İki tarafın uymayı taahhüt ettiği metne göre bir araya gelecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'a, Kur'an'da bir hüküm bulamazlarsa sünnete başvurarak âdilâne çözecekti. Tahkimnamenin imzalanmasından sonra taraflar iki gün içinde ölümlerini defnettiler. Hz. Ali ordusuyla Kufe'ye, Muaviye de Suriye'ye dönüş emrini verdi.¹⁸⁴

Sıffin savaşı esnasında, Muaviye'nin teklifi olan 'Kur'an-in Hakemliğini'¹⁸⁵ (Hz. Ali taraftarları arasında yer alan bir grubun baskısı ile) kabul eden Hz. Ali ile Muaviye arasında bir ateşkes sağlanmıştır.¹⁸⁶

İki Müslüman topluluk arasındaki savaşa son vermek, mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak, iç barış ve huzuru sağlamak amacıyla hakem tayin edilmesi planlanmıştı. Hakemlerin gündeminin asıl konusu ise; Sıffin savaşının meydana gelmesine sebep olan Hz. Osman'ın katledilmesi ve hali hazırda Halifenin ordusunda bulunan Hz. Osman'ın katilleri hakkında verilecek hükmün ne olacağı idi. Günlerce süren tartışmaların sonunda ise beklenenin aksine, hakem olayı ile doğrudan ilgisi olmayan siyasi kararlar verilmiştir. Bağlayıcılığı olmayan kararların sonucunda, Hz. Ali halife ve Muaviye'de Şam valisi olarak Sıffin'den ayrıldı.¹⁸⁷

Hz. Osman'ın katledilmesiyle Müslüman cemiyetinde doldurulması güç uçurumlarla ayrılmış cepheler meydana gelmiştir. Cemel Olayı, Sıffin Savaşı, Haricilerle yapılan Harura ve Nehrevan Savaşlarının dini bakımdan halledilmesi güç bir mesele olan 'Kader meselesi' ni ortaya çıkarmıştır. Yukarıda belirtilen savaşlarda karşı karşıya gelen grupların Müslüman

¹⁸⁴ bk., Taberi, C. 3 , 36-47 arası; İbn Kuteybe, 2017, 156-171 arası

¹⁸⁵ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 31.

¹⁸⁶ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 41.

¹⁸⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 452.

olması sonucunda kimin katil, kimin maktül olduğu ve bunun devamında ‘Kader’in ne olduğu’ bağlamında itikadi soru ve sorunlar ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Cemel ve Sıffin Savaşlarının tarafları ve bu iki tarafı da tekfir (Küfre girmiş) kabul eden Hariciler, siyasi eylemlerinin sonuçlarını itikadi boyuta taşımışlardır. Siyasi eylemler sonucu oluşan tarafların, eylemlerine meşruiyet kazandırma zorunlulukları, siyasallıklarının itikadileşmesini gerçekleştirmiştir. Başlangıçta siyasi bir hüviyete sahip Haricilerin zaman içinde itikadi bir fırka hüviyeti almaları tek örnek değildir.¹⁸⁹ Bu sürecin doğurgularından birinin de Hz. Ali taraftarlarını ortaya çıkarması ile kendi diğerini üretme sürecini başlattığını çalışmamız kapsamında belirtmemiz gerekiyor.¹⁹⁰

Sıffin Savaşı bir galibi veya mağlubu olmadan sonuçlanmasına karşın, İslam düşünce tarihinde itikadi ve siyasi mezheplerin oluşmasına sebep olmuştur. Sıffin Savaşı özellikle, İslam toplumunun ilk siyasi mezhebi olarak kabul edilen ‘Haricilerin’ doğmasına sebep olmuştur.¹⁹¹

Hz. Osman’ın katledilmesinin başlattığı siyasi kargaşa, siyasi iktidarı (siyasal, sosyal, kültürel sebepler bağlamında) Kureyş kabilelerine bırakmak istemeyenlerin şekillendirdiği ‘Hariciler’ isimli dini bir grubun doğmasını sağlamıştır. Hariciler; İslam toplumundaki sosyal değişime ve şehirleşmeye adapte olamayan bedevilerin Sıffin Savaşı sonucunda oluşan Emevi - Haşimi iktidar mücadelesinin tarafı olmak yerine kendi siyasi - toplumsal varlıklarını ve otoritelerini oluşturan ‘siyasi bir grup’ olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹²

İslam siyasi düşünce tarihinde, siyasi ihtilaflar neticesinde ortaya çıkan ilk dini gruplar Haricilik ve Şia’dır. İtikadi yönleri ağır basmakla birlikte Cebriyye ve Ashabu’l Hadis mezhepleri de siyasi olaylar ve sonuçları noktasında verdikleri kararlar ile siyasi bir boyut kazanmışlardır.

Siyasi ihtilaflar neticesinde ortaya çıkmış olan ilk grup Hariciliktir. Özellikle Sıffin savaşı sonrasında kendi siyasi teolojilerini oluşturan Haricilik dini ve/veya siyasi eylemlerini haksızlığa karşı çıkmak için yaptıklarını belirttikten sonra, dini ve/veya siyasi eylemlerini Kur’an’dan ayetler ile desteklemişlerdir. Siyasi olayların akabinde oluşan Hariciler, dini referansları siyasi düşünceleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Dört Halife dönemi siyasi

¹⁸⁸ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 66.

¹⁸⁹ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 87.

¹⁹⁰ Ahmet El Katib ve Seyfettin Cabuğa, *İslam Siyasal Düşünceler Tarihi – Şiilik ve İmamet Nazariyesinin Oluşumu*, Ed.: Adem Çavlak (Ankara: Savaş Yay., 2018), 229.

¹⁹¹ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 147.

¹⁹² Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 152.

olayların ‘hilafetin Kureyşliliği meselesi’ bağlamında Emevi - Haşimi çekişmesine dönüşmesinin en önemli doğurgusunun Haricilerin ortaya çıkması olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹³ Hariciliğin ilk olarak somutluk bulduğu olayın, Sıffin savaşındaki ‘hakem/tahkim olayı’ olduğu iddia edilse de, asıl sebebin hilafetin Kureyşliliği ne duyulan tepki olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁴

Akbulut Hariciliğe dair: “Tamamen siyasi hadiseler neticesinde ortaya çıkan Hariciliğin, önce tatbikatı olmuş, daha sonra nazariyesi kurulmuştur. Yani, pratiğin teorisi yapılmıştır”¹⁹⁵ tespiti, Hariciliğin siyasallığının itikadileşme sürecini özetlemektedir. Haricilerin siyasi olaylara karşı göstermiş olduğu refleksin sonucunda oluşan büyük günah¹⁹⁶ ve hilafet konularına bakışında, kendini haklı ve meşru gösterme gayreti vardır. Haricilerin büyük günah ve hilafet meselelerine getirdiği yorumlar, Hariciliğin itikadi yapısının bel kemiğini oluşturmaktadır. Büyük günah ve hilafet meselelerine dair getirdiği savunma iman nazariyeleri (iman-amel ilişkisi) başta olmak üzere itikatlarının şekillenmesine sebep olmuştur.¹⁹⁷ Akbulut, Haricilerin siyasi bir grup olduğunu ve itikadi görüşlerinin ise siyasallıklarına meşruiyet kazandırma amaçlı olduğunu ifade etmektedir. Özellikle ‘büyük günah meselesinin’¹⁹⁸ siyasi kutuplaşmanın bir neticesi olarak ortaya çıktığı için, tartışmanın siyaset merkezli olduğunu savunmaktadır. Sıffin Savaşı sonrası sürecin ortaya çıkardığı grupların politik tercihlerine göre, Kur’an ve Hadisten referanslar bulduklarını belirtmektedir. Siyasi görüş ve tercihlerin Kur’an ve Hadis ile

¹⁹³ Adem Çaylak, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 122.

¹⁹⁴ Akbulut, *Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi*, 337.

¹⁹⁵ Akbulut, *Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi*, 339.

¹⁹⁶ ‘Büyük günah meselesinin ortaya çıkış sebebi, Müslümanların birbirleri ile savaştığı Cemel ve Sıffin savaşlarıdır. Büyük günah meselesi özellikle, Müslümanların birbiri ile savaşması sonucu ölenlerin ve öldürenlerin dini statüsünün ne olduğudur.’ bk. Cihad Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi” *AÜİFD* 23, sy. 1 (1979): 325-342,

¹⁹⁷ Akbulut, *Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi*, 340.

¹⁹⁸ “Büyük günah meselesi; büyük günahların neler olduğu ve bu günahları işleyenlerin dini statüsüdür. İlahi emirlere aykırı olan bütün fiiller büyük günah kapsamına girdiği gibi; dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevi veya uhrevi ceza öngörülen fiiller büyük günahdır. Büyük günah işleyenlerin statüsü noktasında; Hariciler, büyük günah işleyenlerin tövbe etmediği takdirde dünyada ve ahirette kafir olarak kabul edileceğini savunurken, Mürcie, büyük günah işleyenlerin sadece bu günahlarından dolayı kafir olarak kabul edilemeyeceğini savunur. Mu’tezile mezhebi büyük günah işleyenlerin imandan çıkacağını fakat kafir olmayacağını, imanla küfür arasında olan bir yerde olacağını, tövbe etmeden ölürse ebedi cehennemde kalacağını ama azabının derecesinin kafirlerinkinden daha aşağı olacağını savunur. Ehl-i Sünnet imamları Eş’ari ve Maturidi ise; amelin imandan bir parça olmadığı ve büyük günah işleyen kişinin imanında bir azalma olmayacağı için cehennemlik kabul edilemeyeceğini savunur. İşlediği günahın büyüklüğüne göre günaha sahip olacağını belirtir.” bk. Adil Bebek, “Büyük Günah (Kebire)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara, TDV Yay., 2002), 163-164.

temellendirilmesinin, ayrılıkların itikadi alana geçmesi sonucunu doğurduğunu ve siyasi ayrılıkların kurumsallaşmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁹

3.2. Hilafet Odaklı Siyasi Çekişmeler

Erken dönem İslam toplumunda meydana gelen ayrışmalarda siyasi ihtilaflar büyük rol oynamıştır. Özellikle hilafet tartışmaları siyasi bir boyut olmaktan çıkıp dini anlamlar ifade etmeye başlamıştır. İslam toplumunda oluşan ilk dini gruplar olan Şia ve Haricilik ‘hilafet meselesine’ dair görüşleri ile ‘muhalif görüşler’ olarak kabul edilmişlerdir.

Siyasi olaylar doğası gereği ayrıştırıcıdır. Bu ayrışma, siyasi olaylar karşısında tercihte bulunanların bir araya geldiği siyasi grupları oluşturmaktadır. Hz. Muhammed sonrası dönemde oluşan siyasi grupların dini temel alması, dönemin konjektörel bir sonucu idi.²⁰⁰

Hz. Muhammed’in vefatından sonra İslam toplumunun nasıl yönetileceğine, iktisadi ve siyasi gücün nasıl paylaşılacağına karar veren güce sahip olma mücadelesi ilk dört halife döneminde açık açık ifade edilmese de derinlerde vücut bulmaya başlayan toplumsal bir durumdur. Hz. Osman’ın katledilmesi ile başlayan süreçte yaşanan siyasi olayların etkilediği dini grupların teşekkülünde, liderin meşruiyeti ve meşruiyetini nereden alacağına yönelik tartışmalar etkili olmuştur.²⁰¹

Sıffin Savaşı sonucunda 3 siyasi grup oluşmuştur. Bu gruplar halifenin Hz. Ali olması gerektiğini savunanlar, Şam valisi Muaviye’nin olması gerektiğini savunanlar ve Hilafetin hiçbir zümrenin ayrıcalıklı hakkı olmadığını savunan Haricilerdir. Tamamen siyasi bir olay olan Sıffin Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu grupların zaman ile siyasi ihtilafların ortaya çıkardığı soru ve sorunlara cevap olma bağlamında kendi itikadi ekollerini ve fikhi ekollerini oluşturduklarını görüyoruz. Şaban Öz’e göre; “Siyasi muhalefet hareketlerinin, dini söylem ve taleplerle ortaya çıkması, idari yapının bünyesine de uygun olarak İslam’ın ilk asrında sık karşılaşılan bir olgudur.”²⁰² Şaban Öz; “oluşumları itibariyle siyasi yapılar olan Harici ve Şia gruplarının özellikle hilafetin saltanata dönüşmesi ile itikadi bir dönüşüm içine girmesini, dinin siyasette aktif olarak kullanılmasının zorunlu bir sonucu olduğunu”²⁰³ belirtmektedir.

¹⁹⁹ Akbulut, Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, 340.

²⁰⁰ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 33.

²⁰¹ Çaylak, *İslam Siyasi Düşüncesi Tarihi*, 121.

²⁰² Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 33.

²⁰³ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 434..

Ethem Ruhi Fığlalı dini grupların oluşum s¼recine siyasi ihtilafların etkisini, “Sıffın’dan sonra ortaya çıkan Hariciler, Yezid b. Muaviye’nin halifeliği sırasında bir grup olarak oluşan şia ve benzerleri, g¼r¼n¼řte dini h¼viyette, ama aslında siyasi anlayış ve iktidar hırsının doğurduğu gruplardır”²⁰⁴ şeklinde açıklamaktadır. Yaşar Kutluay’ın bu konudaki g¼r¼ř¼ ise; “oğu kere siyasi, bazen dini ve içtimai karakterdeki fikir ayrılıkları birbirine d¼řman gruplar meydana getirmiştir... Asıl sebep siyasi iken, zahirde dini m¼cadeleler cereyan edegelmiştir”²⁰⁵ şeklinde dir.

Dini grupların itikadi boyutunun zaman ile şekillenmesini Akbulut; “M¼sl¼manların, ilk devirden itibaren, hilafeti dini bir makam olarak g¼rmeleri, siyasi konuların dini bir mahiyete b¼r¼nmesine ¼nemli ¼l¼de katkıda bulunmuş ve siyasi çekişmelere dini kaynaklar bulmayı teşvik etmiştir”²⁰⁶ şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Ethem Ruhi Fığlalı, mezheplerin b¼y¼k bir b¼l¼m¼n¼n siyasi iktidarı hedefleyerek, siyasi ve d¼nyevi ihtiras, arzu ve menfaatlerin etkisi ile ortaya çıktığını belirtmektedir. Meşruiyetlerini ve devamlılıklarını sağlayabilme adına, d¼nemin meşruiyet kaynağı olan Kur’an ve Hz. Muhammedin s¼nnetini ‘yardıma çağırdıklarını’ ve asıl niyetlerinin ‘Kur’an ve Hz. Muhammed’in s¼nnetinden biçilmiş kaftanların’ ardına gizlediklerini ifade etmektedir.²⁰⁷

Dini grupların şekillenmesinde etkili olan olaylar ve bu olayların sonuçları noktasında Bulut; Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Sıffın ve Cemel Savaşlarının tamamen siyasi olaylar olduğunu dile getirmektedir. Bu olayların ortaya çıkışında hiçbir itikadi sebebin veya sorunun olmamasına rağmen, bu ¼ olayın sonucunda İslam d¼ř¼ncesinde b¼y¼k g¼nah, kader anlayışı, halifenin ¼zellikleri gibi birçok itikadi soru ve sorunun oluştuğunu ifade etmektedir.²⁰⁸

İtikadi konular ¼zerine Hz. Muhammed d¼nemin itibaren M¼sl¼manların soruları olmuştur. Bu sorular Hz. Muhammed tarafından cevaplandığı için Hz. Muhammedin vefatına kadar bir ayrılık konusu olmamıştır. Hz. Muhammedin vefatından sonra ¼zellikle ‘kader’ konusunda M¼sl¼manlarda oluşan sorulara karşı verilen cevaplar siyasi ihtilafların artmasına sebep olmuştur. Hz. Osman’ın katledilmesinden sonra bir grup M¼sl¼man ‘bu katli gerçekleştirenlerin kafir olduğunu’ savunmuş, bir grup M¼sl¼man ise bu katli

²⁰⁴ Ethem Ruhi Fığlalı “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler” *İslami İlimler Enstit¼s¼ Dergisi* 4, (1977): 130.

²⁰⁵ Kutluay, *Tarihte ve G¼n¼m¼zde İslam Mezhepleri*, 4.

²⁰⁶ Akbulut, Hariciliğin Siyasi G¼r¼řlerinin İtikadileşmesi”, 337.

²⁰⁷ Fığlalı, *ağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 15.

²⁰⁸ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 138.

gerçekleştirenlerin ‘bu olay, daha önce Allah tarafından takdir edilmiş bir olay olduğundan, katillerin bu katli gerçekleştirmeye mecbur olduğunu’ savunmuşlardır. Dönemin Müslümanları toplumsal ve siyasi sebeplerin etkisi ile dini düşüncelerini şekillendirmek üzere, kader konusu ile ilgili ayetler içinden kendi düşüncelerini destekleyecek noktalara ağırlık vererek dini gruplara ayrılmışlardır. İnsanların fiillerinde hiçbir etkisinin olmadığını ileri süren Cebriyye, insanlara mutlak sorumluluk yükleyen ve dolayısı ile insanların fiillerinin yaratıcısı olduğunu iddia eden Şia ve Mu’tezile görüşlerini temellendirmek için Kur’an’daki ayetleri referanslandırmışlardır. Ayrıca, Allah’ın iradesinin insanın durumuna bağlı olduğunu, yani fiili gerçekleştirenin insan, yaratanın da Allah olduğunu söyleyen Ashabu’l Hadis, görüşlerini Kur’an’daki kaderle ilgili ayetlerden faydalanarak ortaya koymuşlardır.²⁰⁹

Siyasi zümrelerin çatışmaları sonucunda oluşan büyük günah, amel-iman ilişkisi, kadere iman, imamet tartışmalarına verilen cevaplar bu zümrelerin itikadi yönlerini de şekillendirmiştir. Ayrıca Öztürk, Haricilik, Şia, Ashabu’l Hadis gibi grupların zaman içinde kendi fihhi okullarını oluşturduğunu belirtmektedir.²¹⁰ Öztürk’ün bu tespitleri bize göstermektedir ki; toplumsal ve siyasi olayların etkilediği dini gruplar, meşruiyetlerini oluşturma sürecinde itikadileşmişlerdir. Dini gruplar özelinde itikadileşme bir sonuç değil, meşruiyet kazanma adına bir zorunluluk olmuştur.

Saffet Sarıkaya’nın dini grupların itikadileşme sürecine getirdiği farklı bir yorum ise;²¹¹

Bize göre İslam tarihinde ortaya çıkan fırkalar büyük ölçüde dünyevi, siyasi saikler ile ortaya çıkmış, fakat Müslümanlar arasında meşruiyetleri sağlayabilmek için dini, itikadi motiflere sarılmıştır. Müslümanlar arasında ortaya çıkan problemlerde önce hadiselerin gidişine göre bazı çözüm yolları üretilmiş, görüşler beyan edilmiş daha sonra bu fikirlerin doğruluğuna dair dinin asli kaynaklarından delil aranmıştır. Yani fikir önce gelmiş, fikri destekleyen deliller onu takip etmiştir. Bazen aynı nasstan birbirine zıt anlamlar ve yorumlar çıkaranlar olmuştur. Böylece zamanla fırkalar kendilerini dini bir muhteva ile sunma imkanı bulmuş ve fırkayı oluşturan siyasi ve dünyevi sebepler arka planda kalmış, unutulmuş veya tali dereceye düşmüştür.

şeklindedir. Bu yorumun önemli nüansı ise; dini grupların siyasi ihtilaflara dair irade beyanları sonucu oluşan zümrelerin, itikadi hatta fihhi soru ve soruları çözüme kavuşturma sorumluluğu oluşmuştur. Bu bağlamda söyleyebiliriz ki; dini grupların, İslam’ın ve Müslümanların ortak iyiliği amacındaki verdikleri mücadele kadar; İslam’ın doğru öğrenilmesi, anlaşılması ve fikri saldırılara karşı savunulabilmesi noktasında ciddi emek ve

²⁰⁹ Ethem Ruhi Fırlı, *Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Nedenler*, 127.

²¹⁰ Öztürk, “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fihhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”, 84.

²¹¹ Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 23.

çaba harcamışlardır.²¹² Bu bağlamda erken dönem İslam toplumunda gerçekleşen siyasi ihtilafların şekillendirdiği dini grupların süreç içerisinde itikadileşmesi, dini ve ictimai bir görev ve zorunluluk olmuştur.

3.2.1. Haricilik

İslam toplumunda yaşanan ilk ayrılık olarak kabul edilen Haricilik, ‘siyasi ayrışmanın itikadi farklılaşmayla vücut bulmuş hali’ olarak da tanımlanmaktadır. Haricilik sahabe dönemi siyasi çatışmalarının sonucunda özellikle halifenin özellikleri ve belirlenme biçimi noktasında farklı bir görüş ortaya koyarak kendini ayırtmıştır. Hariciliği diğer dini gruplardan ayıran görüşleri şunlardır.²¹³

- a) Halife seçimi bütün Müslümanların katıldığı bir seçim ile gerçekleşirse meşru bir seçim olmuş olur.
- b) Halife kendi hayatında ve devlet yönetiminde sınırı aştığı zaman azledilmesi veya öldürülmesi gerekir.
- c) Halife olma hakkı sadece Araplara veya Kureyş’lilere değil bütün Müslümanların hakkıdır.

Hariciliğin ortaya çıkış sürecini Bulut şu şekilde açıklamaktadır: “Hariciliğin ortaya çıkmasında sosyal değişimin ve özellikle şehirleşme sürecinin etkili olduğu da görülür. Haricilerin, daha çok, önceleri çölde bedevi bir hayat sürerken İslam’ı kabul ettikten sonra yavaş yavaş yerleşik hayata geçen kabileler arasından çıktıkları bilinmektedir.”²¹⁴ Bu noktada, Hariciliğin oluşum nedenleri ‘dini görüş farklılığından’ daha çok toplumsal ve siyasi nedenlere dayanmaktadır.²¹⁵

Akdoğan İslam toplumundaki siyasi iktidarların devamlılıklarını dini şemsiye altında sürdürebilmelerinde mezhepsel anlayışların siyasi alana yönelik geliştirdikleri düşüncelerin etkili olduğunu belirttikten sonra; Hariciliğin, Sünniliğin tersine ruhsal, kabilesel ve sosyal nedenlerle önce mevcut durumu reddetmiş, sonra da yöneten ve yönetenin koşuluyla ilgili ideolojilerini bu reddetmeye göre düzenlediğin ifade ediyor.²¹⁶ Şia’dan farklı olarak Haricilerin ideolojisinin mevcut statükonun reddinden doğduğunu ifade ediyor.²¹⁷

²¹² Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 20.

²¹³ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 70.

²¹⁴ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 150.

²¹⁵ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 307.

²¹⁶ Akdoğan, *Siyasal İslam*, 33.

²¹⁷ Akdoğan, *Siyasal İslam*, 36.

İslam siyasi toplumundaki ilk ayrılığı ifade eden Hariciliğin siyasi ayrılış sürecini Bulut ise şu şekilde özetlemektedir:²¹⁸

İslam toplumunda ilk anlaşmazlıklar devlet başkanlığı konusunda ortaya çıktı. Harici zümrelerin daha ziyade Kureyş'in dışındaki Arap kabilelerden beslendiği dikkate alınırsa bu mücadelenin içinde siyasi boyutun önemli olduğu anlaşılmış olur. Onlar, yöneticilerin Haşimi ya da Emevi olmalarına bakmaksızın Kureyş'in merkezi otoritesine karşı tavrı almışlardır, denilebilir.

Haricilerin ortaya çıkma sürecini Hz. Osman'ın öldürülmesi sonucu oluşan olaylar ile başlatan Bulut, sürecin Emevi - Haşimi çatışması, İslam toplumundaki hızlı değişim ve şehirleşme, İslam coğrafyasının genişlemesine bağlı yeni kültürlerin İslam toplumuna girmesi ile hızlandığını ifade etmektedir.²¹⁹ Bulut, "başlangıçta Sıffin savaşı sonucunda hakem olayını ve hakem olayının taraflarının iddialarını kabul etmeyen bir grup iken zamanla kendi ön kabullerini savunan itikadi görüşler geliştirmiştir."²²⁰ değerlendirmesini yapmaktadır.

Hariciliğin ortaya çıkışı ve varlığını sürdürmesinde ki siyasallığı Süt şu şekilde ifade etmektedir: "Toplumsal anlaşmazlığın ve çatışmanın bir ürünü olan Hariciler, varlıklarını siyasi iktidara karşı verdikleri mücadele ile sürdürmüşlerdir."²²¹ Süt devamında ise; "Haklılıklarını göstermek ve verdikleri mücadeleye meşruiyet kazandırmak için diğer ilk dönem fırkaları gibi, onlarda dini asılları yorumlamışlar ve bazı itikadi konularda düşüncelerini temellendirmişlerdir."²²² Bu değerlendirme bize gösteriyor ki Haricilerin ortaya çıkmasında, dönemin siyasi ihtilaflarının başat etkisi vardır.

Siyasi tercihler sonucu oluşan Harici yapılanmanın itikadi boyutunun siyasi yönünü ise özellikle de günümüze kadar varlığını sürdüren İbaziyye grubunun imamet/hilafet görüşünü itikadi bir nass olarak görmesidir. Halifelik özgür veya köle her Müslümanın hakkıdır; hiçbir soya veya ırka özel değildir. Halife, seçimle belirlenir; İslam'a aykırı hareket ettiğinde halifeliğini kaybeder. Bir kişinin Harici sayılıp sayılmayacağını belirleyen o kişinin imamet/hilafet hakkındaki görüşüdür.²²³ Oluşan siyasi ayırım zaman ile kendi itikadını ve fikhını oluşturmuştur.

²¹⁸ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 151.

²¹⁹ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 152.

²²⁰ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 158.

²²¹ Süt, "İslam Düşüncesinde Muhalefet ve Görüntüleri", 315.

²²² Süt, "İslam Düşüncesinde Muhalefet ve Görüntüleri", 315.

²²³ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 164-172.

3.2.2. Şia

Halifeliğin nass ve vasiyet ile Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu savunan dini grup ise Şia'dır. Hz. Osman'ın katledilmesi ile gelişen olaylar sonucunda; Siyasi iktidarı (siyasi, sosyal, kültürel sebepler bağlamında) Kureyş kabilelerine bırakmak istemeyen kabileler Hariciler olarak bir araya gelirken; yönetimin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu savunanlar Şia adı altında toplandılar. Şia en genel tanımı, "Hz. Ali ve soyundan gelen kimselerin, Allah'ın emri anlamında; 'nass' ve Hz. Muhammed'in ataması olarak 'tayinle' hem dini dünyanın hem de siyasi dünyanın lideri olması gerektiğine inanan kimseler"²²⁴ şeklinde yapılabilir.

Demircan Şia'yı; başlarda Şia adı kullanılsın ya da kullanılması Haşimoğulları ve onun lideri ya da ileri gelenlerinden biri olan Hz. Ali'nin siyasi iddiaları etrafında şekillenmiş bir hareket olarak tanımlamaktadır. Şia'nın siyasi bir hareket olmakla birlikte bundan ibaret olmadığını, aynı zamanda geniş bir muhalefet grubu olduğunu belirtmektedir. Emevilerin iktidarına karşı içinde farklı grupları barındıran bir hareket olduğunu ifade etmektedir. Şia'nın itikadi konularda olgunlaşmasının sahabe dönemi sonrasında başlamasına rağmen, Şia'nın referanslarının Hz. Muhammed sonrası dönemde meydana gelen siyasi gelişmelere dayandığını belirtmektedir.²²⁵

Halifenin özgür bir seçim ile belirlenmesi gerektiğini savuna Hariciler, Muaviye'nin oğlu Yezid'i halife ilan etmesine karşı belirgin bir tepki göstermemişlerdir. Yezid'in hilafetine karşı ve Emevi saltanatına karşı gelişen Kerbela olayı, Tevvabün hareketi ve Sakafi hareketi siyasi eylemler olmasına karşın Şia'nın oluşmasına etki etmiştir.

Sahabe dönemi siyasi çatışmaların belirgin olarak şekillendirdiği dini grup Haricilik'tir. Şia özellikle Emeviler dönemi yaşanan siyasi çatışmaların etkisi ile şekillenmiştir. Sahabe dönemi çatışmalarının siyasi bir tarafı olarak şekillenen Ehl-i Beyt taraftarları, Emeviler dönemi siyasi çatışmalardan etkilendiği gibi bu siyasi olayların bir aktörü haline gelmiştir.

²²⁴ Sıddık Korkmaz, *Şiiliğin Siyasi Kolları ve Siyasi Düşünceleri – İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, Ed.: Adem Çaylak (Ankara: Savaş Yay., 2018), 145.

²²⁵ Ahmet Demircan, "Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri – Ashab Dönemi Siyasi Gelişmelerin Mezheplerin Doğuşuna Etkisi" *Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları*, Ed.: Halit Çaltış, Ali Bayer, Duran Ali Yıldırım (2015), 57.

4. EMEVİLER DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLAR VE AYRIŞMA NOKTALARI

Emeviler dönemi, Muaviye'nin halife olma süreci ve hilafete saltanatın getirilmesi açısından önemlidir. Muaviye'nin halife olma süreci ve hilafete saltanatın getirilmesinin ortaya çıkardığı siyasi değişim ve siyasi ihtilaflar dini grupların şekillenmesi noktasında büyük etkiler yapmıştır. İslam tarihinde ki pek çok dini grup hilafet merkezli anlaşmazlık ve çatışmalardan etkilenmiştir. Hilafet konusu, İslam tarihi boyunca dini ve siyasi tartışmaların odağı olmuştur.

Halifenin seçimi başta olmak üzere İslam toplumunun nasıl yönetileceği özelinde 'en yüksek otoritenin tespiti' sorunu Hz. Muhammed'den sonra karşılaşılan en büyük sorun olmuştur.²²⁶ Emeviler dönemi özelinde, halifenin belirlenme şekli bir kurala bağlanmış olsa da, bu kural halifenin yeterlilikleri noktasında bir tartışmayı ortaya çıkarmıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesi, veraset yolu ile devletin başına geçen halifenin dini konularda ki bilgisinin yeterliliğini sorgulanabilir bir duruma getirdi. Hilafete saltanatın ortaya çıkardığı siyasi ihtilaflar ve bu ihtilafları karşısında dini grupların reaksiyonları ve irade beyanları dini gruplara kattığı siyasi boyut önemlidir.

Emevi Halifesi Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht ilan ederek, İslam siyaset anlayışına 'saltanat' fikrini ilk getiren olmuştur. Muaviye, oğlu Yezid için biat almaya başladığında İslam toplumunun büyük bir kısmı biat etmiştir.²²⁷ Bu değişim dini ve siyasi otoriteyi elinde bulunduran halifenin dini otorite olma, siyasi otoriteyi meşrulaştıran ve şekillendiren olma özelliğini zaafiyete uğrattığı gibi, devlet yönetimi hakkında söz sahibi olan iki ayrı zümrenin yani 'alimler' ve 'emirler' zümrelerinin oluşmasına sebep olmuştur.²²⁸ Hilafetin saltanata dönüşmesi, İslami yaşamı şekillendiren en büyük otorite olan Kur'an'ı ve Sünneti yorumlayanlara, siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini yorumlama/sorgulama imkanını doğurdu. 'İslam devletinin', hilafetin saltanata dönüşmesi sonucunda, 'Müslüman Arap devletine' evrilmesi ile iktidar sahibi devlet başkanı halife iken, Kur'an ve Sünneti yorumlayanlar dini ve dünyevi otorite olma payesi elde ettiler.

²²⁶ Mustafa Sarıbiyık, "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülazahalar", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013): 170.

²²⁷ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 3, 91.

²²⁸ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 302.

4.1. Emevi Dönemindeki Siyasi Anlaşmazlık ve Çatışmalar

Emevi devleti, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayıp, Muaviye'nin Hz. Hasan'dan biat olarak Halife olması ile sonuçlanan 'birinci fitne dönemi' gibi siyasi kaosların yaşandığı bir dönemin sonunda başlamıştır.²²⁹ İslam düşünce tarihinde 'dört halife sonrası' diye adlandırılan dönem, Muaviye'nin halife olması ve hilafetin saltanata dönüşmesi özelinde İslam siyasi tarihinin bir kırılma noktasıdır.

İlk dört halifenin veraset sistemiyle iktidara gelmemeleri, bu halifelerin çocuklarını veliaht olarak atamamaları, teknik olarak farklı şekillerde seçilmekle birlikte siyasi meşruiyetlerini sağladıkları ve buna bağlı olarak meşruiyet sorunu yaşamadıkları söylenebilir. Ayrıca bu dört halifenin icraatlarında referans olarak Kur'an ve Sünnet'i esas alacaklarını ve bu iki kaynağa muhalif davranmaları halinde kendilerine biat edilmemesini belirtmeleri, meşruiyet noktasında sorun yaşamamalarını sağlamıştır. Bu bağlamda ilk dört halife kendilerini ve temsil ettikleri iktidarlarını kutsal ve ilahi iradenin temsilcisi olarak görmüyorlardı.²³⁰

İslam toplumunda yaşanan ilk dönem hakimiyet mücadeleleri genelde Haşimiler ve Emeviler arasında gerçekleşmiştir. Bu mücadelelerin ve dönemin siyasi ihtilaflarının sonunda da Sünni ve Şii gruplar başta olmak üzere çeşitli dini gruplar özellikle hilafet merkezli tartışmalardan etkilenmiştir. Bu gruplardan Sünni ve Şii gruplar her zaman siyasi iktidarı ve dini otoriteyi temsil eden halifeleri veya imamları 'Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görmüş, onlara sınırsız dini, siyasi ve hukuki yetkiler' vermişlerdir.²³¹ Bu düşünsel yapı, siyasi ihtilafların dini gruplara etkisinin en belirgin göstergesidir.

4.1.1. Halife Muaviye Dönemi

İlk Emevi halifesi olan Ebu Abdürrahman Muaviye b. Ebi Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevi el-Kureşi 602 yılında Mekke'de doğdu. Ebu Süfyan ile Hind bint Utbe b. Rabia'nın oğlu, Ümmü Habibe bint Ebu Süfyan'dan dolayı Hz. Muhammed'in kayınbiraderidir. Muaviye Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilân etmesinden sonra Kureyş'in diğer ileri gelenleriyle birlikte İslâm'a cephe alan ve Bedir Savaşı'nın ardından üstlendiği Mekke liderliğini şehrin fethine kadar sürdüren babasının gözetiminde bir şehzade gibi büyüdü ve onunla birlikte Kabe'nin fethi sırasında Müslüman oldu. Müellefe-i

²²⁹ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 23.

²³⁰ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 23.

²³¹ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 137.

kulubdan²³² sayıldığı için Huneyn ganimetlerinin dağıtımında payına fazla miktarda para ve mal ayrıldı.²³³

Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed'e kâtiplik gibi önemli bir göreve getirilen Muaviye Hz. Muhammed'in vefatının ardından da önemli görevlere getirildiği gibi Hz. Ömer tarafından da Şam valiliğine tayin edildi. Hz. Osman döneminde Filistin, el-Cezire, Humus ve Kınnesrin'in de yönetimine verilmesiyle Suriye genel valiliğine getirilen Muaviye halife Hz. Osman ile olan akrabalığı sayesinde daha rahat hareket etmeye başladı. İslâm öncesinde Suriye'ye yerleşmiş bulunan Beni Kelb'den bir kadınla evlenip bölgenin en büyük kabilesini arkasına aldı ve birkaç yıl sonra halifenin de aynı kabileden bir kadınla evlenmesini sağlayarak aralarındaki yakınlığı pekiştirdi. Böylece Kelbiler'e ve halifeye dayandırdığı güç ve itibarını gittikçe arttırdı; kendisine çok bağlı disiplinli bir ordu kurmanın yanında başarılı yönetimiyle bölge halkının gönlünü kazandı.²³⁴

Muaviye, Hz. Osman'ın ardından Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda ilgisiz kaldığını ve isyancıları ordusunda barındırdığını ileri sürerek biat etmedi. Bunun yanında Hz. Osman'ın yakın akrabası sıfatıyla onun kanını dava etme hakkına sahip olduğunu söyledi ve bunu gerçekleştirmek amacıyla Şam halkından biat aldı. Daha sonra Mekke'de Hz. Ayşe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam üçlüsü etrafında, haksız yere öldürülen halifenin kanını dava etmek için toplanan gruplarla, katillerin cezalandırılması hususunda acele edilmemesi gerektiği görüşünde olan Hz. Ali arasındaki mücadelenin neticesini beklemeyi tercih etti. Cemel Vakası'nda galip gelen Hz. Ali'nin kendisini tekrar itaate davet etmesi karşısında ona, Hz. Osman'ın katillerini kendisine teslim etmesini ve halifeliği bırakarak şûra tarafından yeni bir halife seçilmesi işini sağlamasını teklif etti. Onun bu tavrı iki tarafı Sıffin'de karşı karşıya getirdi. Muaviye'nin mağlubiyeti ile sonuçlanmasının beklendiği bir anda gerçekleşen siyasi manevralar sonunda Muaviye Şam valisi olarak geri çekildi.²³⁵

²³² "Sözlükte "yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak" anlamındaki *elf* (ülfet) kökünden türeyen *müellefe* ile *kalbin çoğulu kulüb* kelimesinden oluşturulmuş *müellefetü'l-kulüb* (*müellefe-i kulüb*) terkihi "gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler" demektir. Terim anlamını *Tevbe sûresindeki (9/60) "el-müellefetü kulübühüm"* ifadesinden alan tamlama, *maddî ihşanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm'a ve müslümanlara karşı yumuşatılması arzulan gayri müslimleri, kendilerinin veya bağlularının İslâm'ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır.*" bk. Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulüp", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 31 (Ankara: TDV Yay., 2006), 475.

²³³ İrfan Aycan, "Muaviye B. Ebu Süfyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), 332.

²³⁴ Aycan, "Muaviye", 332.

²³⁵ bk., Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 3, 36-47.

Hız. Ali'nin aynı yıl bir Haricî tarafından şehit edilmesi, bir diğere Harici'nin aynı zamandaki suikastından yaralı olarak kurtulan Muaviye'yi hedefine biraz daha yaklaştırdı. Bu gelişmenin ardından Kudüs'te "emirü'l-mü'minin" unvanıyla biat alan Muaviye, Hız. Ali'nin yerine halife seçilen oğlu Hasan'la savaşmak için Irak üzerine yürüdü. Hız. Hasan'ın kendisini halife seçen ordusuna güvenmemesi ve askerleri arasında karışıklık çıkması onun işini kolaylaştırdı. Karşılıklı yazışmalar neticesinde rakibinin bazı şartlarla halifeliği bırakmayı kabul etmesi üzerine Kufe'ye giderek ondan ve halktan biat aldı.²³⁶ Böylece "birlik yılı" (amü'l-cemaa) adı verilen o yıl ülkenin tamamını hâkimiyeti altında toplamış ve doksan yıl hüküm sürecek Emevi Devleti'ni kurmuş oldu. Sünnîler Muaviye'nin halifeliğinin meşruiyetini Hız. Hasan'ın kendisine bi'atıyla başlatmaktadır.²³⁷

Irak, Hız. Ali zamanında gelişen olayların ardından Şia ve Hariciler'in yurdu haline gelmişti. Havsere b. Veda isyanı, Ferva b. Neyfel İsyanı, Şebib b. Becere isyanı, Muayn el-Harici isyanı, Ebü Meryem isyanı ve Ebu Leyla isyanı olmak üzere Haricilerin Muaviye'ye karşı isyan hareketleri olmuştu.²³⁸

Muaviye, Şia'nın merkezi durumundaki Kufe valiliğine Mugire b. Şu'be'yi getirdi. Başarılı bir devlet adamı olan Mugire, bu karışık şehirde müsamahakâr bir politika takip etmekle birlikte gerektiğinde güç kullanmaktan da kaçınmadı. Mugire Muaviye'ye en büyük faydayı, kendisi gibi Sakif kabilesine mensup olan Ziyad b. Ebih'in Muaviye'ye katılmasını sağlamakla yaptı. Hız. Ali tarafından vali tayin edildiği Fars'ta direnerek tehditlere ve para vaadlerine boyun eğmeyen Ziyad, Mugire'nin araya girmesiyle Ebu Süfyan'ın tarafına katılıp Muaviye'nin kardeşi ilân edildi ve ardından Basra valiliğine getirildi. Muaviye, Mugire'nin ölümünün ardından Kufe valiliğini de Ziyad'a verdi. Doğu şehirlerini sekiz yıl başarıyla yöneten Ziyad, Hariciler'e göz açtırmayacak derecede sert bir politika izledi; aynı şekilde Hız. Ali propagandasına da izin vermedi. Bu arada idarecilerin Hız. Ali aleyhindeki faaliyetlerine açıkça karşı çıkarak bir muhalefet cephesi kuran Hucr b. Adi ve arkadaşlarını fitne çıkarıp itaatten ayrılmakla suçlayarak Muaviye'ye gönderdi ve neticede idam edilmelerini sağladı. Hicri 53 (673) yılında ölen Ziyad'ın yerine tayin edilen oğlu Ubeydullah da babası gibi Harici isyanlarını kanlı bir şekilde bastırdı.²³⁹

Halifeliği kabile asabiyeti temeline dayanan bir mücadeleyle ele geçiren Muaviye'nin en kalıcı icraatı oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi, böylece devleti veraset kuralını esas alan bir

²³⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 414.

²³⁷ Aycan, "Muaviye", 332.

²³⁸ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 3, 420.

²³⁹ Aycan, "Muaviye", 333.

hanedana dönüştürmesidir. Muaviye, Yezid'in bir devleti idare edebilecek yeterliliğe sahip olduğuna ve dinden uzak bir yaşam sürmediğine inanıyordu.²⁴⁰

Muaviye, Müslümanların hilâfet meselesi yüzünden yeni bir iç savaşa sürüklenmesini engellemeyi gerekçe göstererek vefatının ardından yerine geçmesi için oğlu Yezid'i veliaht tayin etmeye karar verdi ve bu niyetini valilerine bildirdi. Basra Valisi Ziyad b. Ebih'in bazı uyarıları dolayısıyla veliahtlık işini Ziyad'ın ölümüne kadar erteledi. Bu arada Yezid'i halk arasında oluşan tepkiyi azaltmak ve onu halifelığe hazırlamak amacıyla önemli görevlere getirdi. Muaviye Yezid'i, Hicri 49 yılında gerçekleştirilen, ashabın ileri gelenlerinden bazılarının katıldığı ilk İstanbul kuşatmasında komutan olarak atadı ve 51 (671) yılında da hac emiri tayin etti. Yezid, ikinci görevi esnasında Hicaz halkına bol miktarda bağışlarda bulunup onların gönüllerini kazanmaya çalıştı. Ziyad b. Ebih'in vefatından sonra veliahtlık meselesini tekrar gündeme getiren Muaviye kabile liderleri üzerindeki hâkimiyeti sayesinde hedefine ulaşmakta fazla zorlanmadı.²⁴¹

Muaviye'nin oğlu Yezid'i halife tayin etmesine en büyük tepki, Medine'deki Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer gibi sahabilerden geldi. Medine'deki bu grup, bu uygulamanın hilâfeti saltanata çevirmek olduğunu söyleyip kendisine şiddetle karşı çıktı.²⁴² Muaviye'nin oğlu Yezid için biat almak istemesi üzerine Medine'deki sahabelerin önde gelenlerinden bir olan İbn'i Ömer'in cevabı: 'senden önce halifeler vardı ve onların oğulları vardı, senin oğlun onların oğullarından hayırlı değildir. Onlar, oğulları için, senin oğlun için istediğini istemediler. Fakat onlar Müslümanlar için insanların en iyisini halife seçtiler.'²⁴³ olmuştur.

Muaviye, Medine'de oğlu Yezid için biat alma gayreti içinde sahabelerin önde gelenleri ile görüştüktan sonra Mescid-i Nebi'nin minberine çıkarak 'bu dört kişi (Hüseyin b. Ali b. Ebi Talip, Abdurrahman b. Ebi Bekir, Abdullah b. Ömer el-Hattab ve Abdullah b. Zübeyr) Müslümanların efendileri ve en iyileridir. Onlar olmadan bir şeye karar veremeyiz, onlarla istişarede bulunmadan bir şeyi uygulamaya koyamayız ve onlar rıza göstererek benden sonra Müminlerin emirinin oğlu Yezid'e biat ettiler. Allah'ın adıyla biat edin' dedikten sonra oğlu Yezid'in halifeliği için biat aldı. İnsanlar ismi geçen bu dört sahabe ile görüştiklerinde bu

²⁴⁰ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, 552.

²⁴¹ Ünal Kılıç, "Yezid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: TDV Yay., 2013), 514.

²⁴² Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 275.

²⁴³ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 270.

sahabeler ‘böyle bir biat yapmadıklarını’ belirtmeleri üzerine, insanlar ‘Muaviye yalan söylediği zaman neden kendisini yalanlamadınız?’ dediler ve Muaviye’ye biat ettiler.²⁴⁴

Yaşanan olaylar sonrasında Muaviye oğlu Yezid’e ‘Oğlum, sen bil ki hilafet yolunda sana ne gerekiyorsa hepsini yerine getirdim. Arap bahadırlarını sana itaatlı kıldım, boyun eğdirdim. Fesatçıları dünyadan giderdim. Şimdiki halde bu dünya halkı sana biat ettiler. Yalnız dört kişi kalmıştır. Bu kişilere dikkat et ve nasihatime göre davran. Bunlardan birincisi, Abdullah bin Ebi Bekir’dir. Dünya hayatını sever. Ona ne isterse ver. İkincisi Abdurrahman bin Ömer’dir ki o salih bir kişidir, hilafet istemekten el çekmiştir. Üçüncüsü, Abdullah bin Zübeyr’dir. Ondan sen sakınmalısın. Onun kendine biat istemesine bile izin verme. Dördüncüsü, Hüseyin bin Ali’dir. Ondan biat iste. Kabul ederse, ne ala. Kabul etmezse, ona da ne dilerse verirsin.’ şeklinde vasiyette bulundu.²⁴⁵

İbn’i Haldun’a göre; Yezid’in veliaht tayini, tayin olunduğu ümmetin ittifakı ile sabit ve meşru bir tercihtir. Hz. Ebubekir’in Hz. Ömer’i vasiyet etmesi ve sahabelerin bu vasiyeti uygun görerek ona biat etmesi gibi.²⁴⁶ Muaviye’nin oğlu Yezid’i veliaht tayin etmesinde halkın ittifakı rol oynamıştır. O dönemde devlet yönetimi konusunda tecrübe ve bilgiye sahip olan Emevilerin de Yezid’i halife olarak görmek istemesi ve Emevilerin kendilerinden olmayan birini halife olarak kabul etmeyecekleri gerçeği de büyük rol oynamıştır. Muaviye’nin Yezid’i veliaht tayin etmek ile ilgili düşüncesini paylaştığı zaman sahabelerin tayine karşı itiraz etmemesi bu veliaht tayininde ki şüpheleri en aza indirmiştir.²⁴⁷

Yezid’in hilafetine başkaldıranların dışında ki sahabelerin bakış açısını; İbn’i Ömer’in ‘eğer hayırlı çıkarsa rıza gösteririz, yok eğer kötü çıkarsa o zaman sabrederiz’ sözü ve Yezid’in ‘İslam toplumunun en hayırlısı olmadığı ve dini bilgi ve yaşayış noktasında ideal olmadığı halde İslam toplumunun birliği adına biat edilmesi gerektiği’ düşüncesi özetlemektedir.²⁴⁸

Sonuç olarak hilâfeti verasete dayalı mutlak bir saltanata dönüştüren Muaviye 60 yılının Recep (Nisan 680) ayında Şam’da vefat etti ve Babüssagir Mezarlığı’na defnedildi; aynı gün yerine oğlu Yezid geçti.²⁴⁹

Kendisiyle birlikte “Araplar’ın dâhileri” denilen Amr b. As, Mugire b. Şu‘be ve Ziyad b. Ebih’e büyük yetkiler vererek kurduğu devletin temellerini onların yardımıyla

²⁴⁴ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 275.

²⁴⁵ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. 4, 94.

²⁴⁶ İbn’i Haldun, *Mukaddime*, 563.

²⁴⁷ İbn’i Haldun, *Mukaddime*, 568.

²⁴⁸ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 275.

²⁴⁹ Aycan, “Muaviye”, 333.

sağlamlaştıran Muaviye muhaliflerine anlayacakları dilden konuşarak yaklaşmaya çalışırdı. Nadir yetişen bir diplomat, çevresini iyi tanıyan ve ileriye gören bir idareci olarak kabul görmüştür. Mecbur kalmadıkça kuvvete başvurmazdı. Düşmanlarının en ağır hakaretleri karşısında dahi kendini tutar ve soğukkanlılığını korurdu. İhsanlarının fazlalığı dolayısıyla hayrete düşenlere bir savaşın bundan çok daha fazlasına mal olacağını, paranın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca ihtiyaç duymadığını söylerdi. “Dilimle, Ziyad’ın kılıcıyla kazandığı başarıdan daha fazlasını elde ettim” derdi. Ancak valilerinin sert davranışlarına göz yummayı tercih ederdi; hatta Hariciler’e ve Şiiler’e karşı ılımlı tutumu yüzünden şikâyetlere maruz kalan Mugire’yi valilikten almayı bile düşünmüştü. İnsanlarla bağlarını koparmamak için azami gayret gösterir ve özellikle kabile reislerine büyük önem verirdi. Onların üzerinde kurduğu nüfuz sayesinde oğlu için biat almakta zorlanmadı. Fakat kendi kabilesinin etkisi altında kalmamaya dikkat etmiş, bunun için eyaletlere başka kabilelerden, bilhassa Sakif kabilesinden valiler göndermiştir. Taif, Mekke ve Medine valilikleriyle hac emirliğinde ise akrabalarını görevlendirirdi.²⁵⁰

Muaviye, valiliğinin ilk yıllarından itibaren Bizans idarecileri gibi giyinmeye ve onlar gibi yaşamaya başlamıştı. Şam’a gelen Hz. Ömer kıyafetini yadırgayıp kendisini hükümdarlara benzetince cihad ruhunu kaybetmediğini, ancak düşmana yakın oldukları için heybetli görünmek gerektiğini söyleyerek halifeyi ikna etmeyi başarmıştı. Gayri müslimlere karşı iyi davranan Muaviye, müşavirlerinden Sercun b. Mansur ve özel doktoru İbn Üsal gibi bazı Hristiyanları sarayında görevlendirmişti. Âlimler, edipler ve şairlerle sohbeti sever, onlardan yararlanmaya çalışırdı. Tarihe de büyük ilgi duyardı.²⁵¹

4.1.2. Halife Yezid Dönemi

Emevi halifesi Ebu Halid Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan el-Kureyşi el-Ümevi hicri 26 (647) yılında Şam’da doğdu. Annesi Yemen asıllı Kelb kabilesinden Meysun bint Bahdel’dir. Babası İlk Emevi halifesi Muaviye, bedevi kültürünü kazanması için oğlunun çöl ortamında yetişmesini sağlamak amacıyla onu annesiyle birlikte Kelb kabilesinin yaşadığı Tedmür civarındaki badiyeye gönderdi. Yezid burada bedevî hayatının şartlarına göre büyüdü. Ata binme ve silâh kullanmada maharet kazandı, fasih Arapça’yı öğrendi. Bu arada içki ve eğlence dünyasını tanıdı. Yarış atları ve av köpekleri edindi, şiirle meşgul oldu. Muaviye oğlunu Şam’a getirttikten sonra eğitimiyle yakından ilgilendi, onun için nesep

²⁵⁰ Aycan, “Muaviye”, 333.

²⁵¹ Aycan, “Muaviye”, 334.

âlimi Dağfel b. Hanzale gibi özel hocalar tuttu. Ancak Yezid'in çölde edindiği kötü alışkanlıklarını sürdürmesi, bilhassa oyun ve eğlenceye düşkünlüğü halk tarafından yadırgandı ve eleştirilmesine yol açtı.²⁵²

Muaviye vefat edince Yezid Şam'da halife olarak biat aldı (60 / 680). Medine dışındaki şehirlerde de ona biat edildi. Veliyaht tayin edilmesine karşı çıkan Medineli grubun halifeliğine de karşı çıkmasından endişe eden Yezid, Medine valisine haber göndererek babasının ölümü duyulmadan muhalif grubun biatını almasını emretti. Ancak valinin kendilerini çağırmasından Muaviye'nin öldüğünü anlayan Abdullah b. Zübeyr ile Hz. Hüseyin o gece yola çıkıp Mekke'ye gittiler ve Yezid aleyhindeki faaliyetlerini Mekke'de sürdürdüler.²⁵³

Yezid'in halifeliği süresinde dine uygun olmayan bir yaşam sürmeye başlaması ile İslam toplumunda iki grup oluştu. Bunlardan ilki, Hz. Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr'in in önderliğini ettiği grup halifelik makamına yakışmayan Yezid'i halifelik makamından indirmektir. Diğer grup ise, Müslümanlar arasında fitne ve kargaşanın çıkmasından ve Müslümanların birbirini öldürmesinden çekindikleri için Yezid'in halife olarak kalmasının daha doğru olacağına karar verdiler.²⁵⁴

Hz. Hüseyin'in Kufe'deki taraftarları kendisine mektup yazarak Kufe'ye gelip başlarına geçmesini istediler. Bu hareketi organize etmesi için Hüseyin'in Kufe'ye gönderdiği Müslim b. Akil şehirde onun adına biat almaya başladı. Ancak durumu öğrenen Yezid, Kufe valiliğine Ubeydullah b. Ziyad'ı tayin etti ve Müslim yakalanıp öldürüldü. Hz. Hüseyin, Müslim'in kendisini Kufe'ye davet eden mektubunu alınca hemen yola çıkmıştı. Müslim ve taraftarlarının başına gelenleri ancak Kadisiye'ye yaklaştığı sırada öğrendi. Daha sonra Kerbela'da Emevi ordusu tarafından kuşatıldı ve Yezid'e biat etmesi istendi. Hz. Hüseyin bunu kabul etmeyince 10 Muharrem 61 (680) tarihinde beraberindekilerden yetmiş iki kişiyle birlikte feci şekilde katledildi. Yezid'in, Hz. Hüseyin'in kendisine getirilen kesik başını görünce buna üzüldüğü rivayet edilirse de bu üzüntüsündeki samimiyeti şüphelidir.²⁵⁵ Bununla birlikte Hz. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarına iyi muamelede bulundu ve onları Medine'ye gönderdi.²⁵⁶ Kerbela Vakası, Yezid'in ismine silinmez bir leke sürmüştür. Bu

²⁵² Ünal Kılıç, "Yezid", 513.

²⁵³ Dineveri, Ebu Hanife, *el-Ahbaru't-Tıval – Eskilerin Haberleri*, çev: Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabed Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 297.

²⁵⁴ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, 569.

²⁵⁵ bk., Taberi, C. 3 ,s. 100-115 arası; İbn'i Esir, 1986, C. 4, s. 49-91 arası.

²⁵⁶ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 305.

olayın ardından Abdullah b. Zübeyr, Yezid'e karşı oluşan muhalefetin tek lideri haline geldi ve Mekke'de gizlice biat almaya başladı, Yezid'in gönderdiği orduyu da Mekke yakınlarında yenilgiye uğrattı.²⁵⁷

Yezid, aleyhindeki olumsuz havayı bertaraf etmek için Medine ileri gelenlerinden bir heyeti Şam'a davet etti. Heyet mensuplarına ikramda bulunarak bol miktarda bahşış ve hediye verdi. Ancak heyettekiler, sefahate düşen ve halifelige yakışmayan işler yapan Yezid'in durumunu yakından görünce büyük rahatsızlık duydular. Bunlar Medine'ye dönünce Yezid'in oyun ve eğlenceye daldığını, haramlara bulaştığını anlatarak isyanı gündeme getirdiler.²⁵⁸ Bu durum Medine'de büyük bir infiale yol açtı. Medine'de başlayan muhalefetin dinî yönü yanında Muaviye dönemine kadar uzanan ekonomik boyutu da vardı. Medine'deki gelişmeleri haber alan Yezid vali aracılığıyla halkı tehdit eden bir mektup gönderdi. Ancak mektubun halkın öfkesini daha da arttırdığını öğrenince onlarla uzlaşmak için ensardan Nu'man b. Beşir'i bazı tekliflerle Medine'ye yolladı. Bu teklifleri reddeden Medineliler ensardan Abdullah b. Hanzale'ye biat ettiler.²⁵⁹

Yezid, Mekke ve Medine'de yaşanan isyanları bastırmak, kontrolü sağlamak ve bölge Müslümanlarının bi'atlarını almak için bir ordu göndermeye karar verdi; ordunun asıl hedefi Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr idi, fakat önce Medine'deki isyan bastırılacaktı. Müslim b. Ukbe kumandasında 12.000 kişilik bu kuvvet Medine'ye hareket etti. Müslim b. Ukbe, Medinelilere teslim olmaları için üç gün süre tanıdı; ayrıca ekonomik sıkıntılarını giderecek bazı tekliflerde bulundu. Olumlu cevap alamayınca saldırıya geçti. Başlangıçta kuvvetli bir direnişle karşılaştıysa da Benî Harise liderleriyle anlaşıp onların savunduğu bölgeden şehre girmeyi başardı ve kısa sürede şehre hâkim oldu. Harre vakası olarak anılan bu olayda, eski kaynakların bir kısmında şehrin üç gün boyunca yağmalanmasına izin verildiği, halkın canına ve malına kastedildiği, tecavüzlerde bulunulduğu kaydedilir.²⁶⁰

İsyanı bastırdıktan sonra Medinelilerin Yezid'e olan biatını yenileyen Müslim b. Ukbe, Abdullah b. Zübeyr'in üzerine gitmek için Mekke'ye yöneldi. Ancak yolda Müşellel mevkiinde hastalandı; kumandanlığı Yezid'in daha önce verdiği emir gereğince Husayn b. Nümeyr'e devrettikten sonra öldü. Husayn, Mekke önlerine varıp şehri kuşattı. Yezid'in

²⁵⁷ Ünal Kılıç, "Yezid", 514.

²⁵⁸ Halife B. Hayyat, *Hayyat, Tarihu Halife B. Hayyat*, 299.

²⁵⁹ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 4, 102.

²⁶⁰ Ünal Kılıç, "Yezid", 514.

ölüm haberi Mekke'ye ulaşınca kadar altmış dört gün boyunca kuşatmayı sürdürdü. Kerbela ve Harre vakalarının ardından Mekke'nin kuşatılması ve mancınıklarla taşlanması Yezid'e duyulan düşmanlık ve nefreti daha da şiddetlendirdi.²⁶¹

Üç yıl altı ay halifelik yapan Yezid, Şam yakınlarındaki Huvvarin'de öldü ve Şam'da Babüssagir Mezarlığı'na defnedildi (14 Rebiülevvel 64 / 10 Kasım 683).²⁶² İri yapılı, av meraklısı, cesur ve oldukça cömert olan Yezid idarî alanda babası Muaviye'nin politikalarını devam ettirmiştir. Babasının valilerini ve diğer devlet adamlarını yerlerinde bırakmış, onlara geniş yetkiler vermiştir. Kendisi zamanının çoğunu şair ve müzisyenlerle bir arada oyun ve eğlence meclislerinde geçirmiştir. İçki içen ilk halife olması dolayısıyla "el-humür" (sarhoş) lakabıyla anılan Yezid kendi döneminde gerçekleşen ve etkileri günümüze kadar gelen Kerbela Vakası, Harre Kuşatması ve Mekke Kuşatması gibi kanlı eylemleri yüzünden Müslümanların hafızasında İslâm tarihinin en kötü isimlerinden biri olarak yer etmiş, bu sebeple tekfir edilip lanetlenebileceğini söyleyenler olmuştur.²⁶³

4.1.3. Emevi Siyaset Algısı ve Cibr İdeolojisi

Hz. Osman'ın halifelik döneminde başlayan toplumsal yapıdaki değişim, Hz. Ali döneminde iyice varlığını belirginleştirmiştir. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla ortaya çıkmasıyla İslam toplumunda iç huzursuzluk zirveye çıkmıştır. Artık Hz. Peygamber'in ve ilk iki halifenin teşekkülüne çalıştığı İslam toplumu, kabuk değiştirmeye başlamıştır.

Emevi devrine ait olaylar, döneminin düşünce yapısı ve zihniyeti incelenirken, İslam toplumun geçirdiği toplumsal – siyasi değişimler dikkate alınmalıdır. Bu nedenle İslam düşüncesinde siyasi partiler²⁶⁴ olarak adlandırılan dini gruplara dair Emevi çağı söz konusu olduğunda daha dikkatli bir okuma gerekmektedir. Çünkü bu çağda dini grupların rakibi, aslında bizzat Emevi devleti olduğundan bu devletin benimsediği, yaymaya ve geliştirmeye çalıştığı düşünce yapısının akılda tutulması, dini grupların düşünce yapılarını anlamak için gereklidir.²⁶⁵ Emevi devrinin genel panoraması dış siyaset ve fetihler açısından başarılı görünse de iç siyasette çalkantılara sahne olmuştur. Bu durum, bir yandan çeşitli dinî ve siyasî grupların oluşmasına zemin hazırlamış, diğer yandan birçok isyan ve ayaklanmaların patlak vermesine neden olmuştur. Toplumda iç huzurun sağlanamadığı ve yönetimin kendini

²⁶¹ Ahmet Demircan, "Rahmet ve Çatışma Bağlamında Mezhepler", 54.

²⁶² İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 4, 120.

²⁶³ Ünal Kılıç, "Yezid", 514.

²⁶⁴ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 15.

²⁶⁵ Şahin, "Siyasetin Rolü", 48.

tüm topluma kabul ettirmede başarılı olamadığı görülmektedir. Muaviye b. Ebi Süfyan'a karşı bile çok sayıda ayaklanma rivayet edilmektedir.²⁶⁶

Emevi siyaset anlayışı, mutlak cebir düşüncesine sahiptir. Eğer Müslümanlar Emevi idarecilerinin kendi siyaset algıları etrafında dizayn ettiği, reddi mümkün olmayan ilâhî iradeye ve kendisinden kopma imkanı bulunmayan kadere iman ederse, Müslüman toplum cebir düşüncesine mecbur bırakılacaktır. Bu tutumla Emevi yönetimi her alanda rahata kavuşacaktır. Emevi cebir ideolojisi veya ilahi kader düşüncesi, siyasi iradenin toplumsal meşruiyeti temin konusunda başvurduğu önemli bir araçtır. Çünkü bir arada yaşayan insanların zorunlu olarak oluşturdukları toplumsallaşmayı sürdürülebilir kılmak için bu toplumsal yapıyı koruyacak düzen veya sistemlere ihtiyaç olacağı açıktır.²⁶⁷

Emevi siyasi düşüncesinde, kabilecilik anlayışı ile cebir düşüncesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Kabilenin ideolojisi, doğal olarak kaderci bir ideolojidir. Buna göre kabilede birey değil, kabilenin iradesi önemlidir. Kabile bireyine yakışan, kendisini kabilenin potasında eritmesidir.²⁶⁸

Emevi idaresi, dört halife döneminin siyasi ve dini meşruiyet çizgisine sahip değildir. Emevi hanedanı, yönetimlerindeki bu sıkıntıyı sürekli çekmiştir. Bunun içindir ki yöneticiler, siyasi iradelerine katkı sağlayacak nitelikteki düşünce ve yorumları desteklemişler, eleştirel görüşler karşısında acımasız uygulamalara girişmişlerdir. Yönetimdeki varlıklarını devam ettirebilmek için “Kureyş maskesini” kullanmışlardır. Böylece halkı yönetime karşı şartlandırdıkları gibi, ancak bir başka Kureyşlinin muhalefetine imkan vermek suretiyle de geniş halk yığınını muhalefetin önüne geçmeye çalışmışlardır. Ayrıca Emevi yöneticileri, idarelerinin toplum nezdinde kabulünü sağlamak için, dönemin vaizlerine önem verip, bilgin ve filozoflarını dışlamışlardır.²⁶⁹

Muaviye ve sonraki halifeler döneminde meydana gelen isyanlar Emevilerin yönetimlerinde rahat olmadıklarını göstermektedir. Emeviler, bu sıkıntının aşılması için dinî bazı argümanlara başvurmuşlardır. Örneğin, Hz. Muhammed'in mensup olduğu aileye mensup olmalarını, Hz. Muhammed'in şahsında belirlenen liderliğin niteliklerine, aynı aileden olmaları dolayısıyla sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre hilafet, Allah tarafından kendilerine ihsan edilmiştir ve hilafetin kendilerinde bulunması, Allah'ın bir takdiri (kaderi)

²⁶⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebi Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011), 208.

²⁶⁷ Şahin, “Siyasetin Rolü”, 50.

²⁶⁸ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 510.

²⁶⁹ Şahin, “Siyasetin Rolü”, 52.

dir. Dolayısıyla onlara itaatsizlik, Allah'a itaatsizlikle eşittir ve Allah'ın takdirine (kaderine) karşı çıkmıştır. Nitekim halife Yezid bir konuşmasında halka şöyle seslenmiştir: “Boşuna uğraşmayın, Allah bizi istiyor. Eğer Allah bir işi beğenmez ise onu değiştirir.”²⁷⁰ Dini söylemlere aşırı vurgu, yönetim olarak karşılaşılan sıkıntılı dönemlerde daha çok olmuştur.

Emeviler, siyasi duruşlarına dini bir renk verme noktasında, önceki halifelerin kullanılmasına müsaade etmedikleri ‘Allah'ın Halifesi’ unvanını, ‘Allah tarafından atanmış vekil veya yönetici’ anlamını ön planda tutarak kullanılmasına izin vermişler ve hatta teşvik etmişlerdir. Bu unvanların kullanımı maksatlardır; çünkü bu sayede insanların iktidar algılarında değişim yapılmak istenmekte, Müslümanlara hükmeden siyasi yapılanmanın, ezelde oluşturulan bir kaderin tezahürü olduğu fikri verilmek istenmekte ve onların alternatifsizliği ifade edilmek istenmektedir. Bu şekilde sunulan bir siyasi yapılanma, meşruiyetini dinden aldığı için, hem eleştiri dışı kalacak hem de iktidarın tasarrufu ilahi iradenin tasarrufu olarak algılanacaktır.²⁷¹

İslam toplumlarının siyasi tarihlerinde dinin temel kutsalları siyasal güç, toplumsal saygınlık ve sosyal statü elde etmek için kullanılmışlardır. Siyasal alanda bu yaklaşım, otoritelerin pekiştirilmesi için birer araçtır. ‘Din istismarı’ denilebilecek bu durum, hemen her dini grup tarafından meşruiyet zemini oluşturmak, düşünsel gerçeklik iddiasını haklı kılmak amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Özellikle bu yaklaşım biçimi, hadislerin kaynak olarak alınmasında kendini daha çok göstermiştir.²⁷²

Emeviler döneminde kader tartışmalarıyla ön plan çıkan ve daha sonraki tartışmalara kaynaklık eden düşünürlerin Emevi yönetimi ile ilişkisi, hem Emevilerin kader tartışmalarındaki siyasetlerini, hem de bu tartışmalardan beklentilerini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda Hasan el-Basri (110/ 728), Ma’bed el-Cüheni (80/699) ve Gaylan ed-Dimeşki (125/742)’nin kaderle ilgili düşüncelerine değinmek gerekmektedir.

Hasan el-Basri’nin Emevi yönetiminin düşünce yapısını ve Muaviye’yi eleştirdiği ifade edilmektedir. O, devlete, haksızlığa ve zulme karşı muhalif bir tutum takınmasına rağmen bu tutumunda aşırı gitmemiştir. Nitekim halifeliğini ilan eden Emevi komutanı İbnü’l-Eş’as’ın isyanına katılmadığı gibi yanındakilerin katılmasına da müsaade etmemiştir.²⁷³ Hasan el-Basri, bu tavrı dolayısıyla eleştirilince, “isyana davet eden müminlerin emiri dahi

²⁷⁰ Şahin, “Siyasetin Rolü”, 53.

²⁷¹ Şahin, “Siyasetin Rolü”, 55.

²⁷² Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 4.

²⁷³ W Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: Ethem Ruhi Fırlıklı (Ankara: Umran Yay., 1981), 94.

olsa ona katılmak yoktur”²⁷⁴ diyerek bu konudaki düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre zorbalık ve zulmün kalkması kılıçla değil, Allah’ın tövbeleri kabul edip insanları değiştirmesiyle mümkün olacaktır.²⁷⁵ Hasan el-Basri’nin kader konusundaki düşünceleri hem halk hem de yöneticiler tarafından takip edilmiştir. Özellikle siyasi ve sosyal alanlarda, Emevi tasarrufları tartışıldığında, Hasan el-Basri’nin ne söyleyeceği ve nasıl tepki vereceğini merak edilmiştir.

Ma’bed el-Cüheni (ö.80/699) de kader konusundaki düşünceleri dolayısıyla Emevi yöneticileriyle sıkıntılar yaşayan diğer bir isimdir. Ma’bed, Medine’de doğup büyümüş ve orada bu tartışmaların merkezindeki isim olan Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700)’den ders almıştır. Muhammed b. el-Hanefiyye, Medine’deki medresesinde Emevilerin oluşturdukları kader anlayışına karşı çıkmıştır. Siyasi uygulamalarını, “Bu Allah’ın kaderidir” görüşünü ileri sürerek meşru göstermeye çalışan Emevi yöneticilerine karşı, sistemli ve tutarlı ilk eleştiri Mabed el-Cüheni’den gelmiştir.²⁷⁶ O, Emevilerin dayandıkları kader doktrini konusundaki eleştirel görüşünü “Kader, önceden belirlenmiş değildir. İş her defasında yenilenmektedir” şeklinde formülleştirmiştir. Bu anlayış, Emevi düşünce yapısını zora sokmuştur. Çünkü bu yaklaşıma göre, Emevilerin yaptıkları ve ilahî kadere bağlayarak sorumluluktan kaçtıkları durumlar, doğrudan Emeviler tarafından yapılmaktadır, ‘Allah böyle bir şey emretmemiştir’ gerçeği, halkın bilinç dünyasına sokulmaya çalışılmış, keyfi uygulamalarının sonuçları Allah’a değil, Emevi hanedanına havale edilmiştir.²⁷⁷

Ma’bed’in kader konusundaki düşüncelerinin şekillenmesinde, en azından onun bir kısım beşer fiillerinin, özellikle zülüm veya şüpheli olanlarının, hür irade ile olduğuna inanması etkili olmuştur. Buna dayanarak o, Emevilerin zulümlerinin, Allah tarafından takdir olduğu hususunu reddetmiştir. Ma’bed’in ilkelerini ‘adalet’ ve ‘el-Emr- bi’l- Ma’ruf ve’n- Nehy ani’l- Münker (iyiliği emret, kötülüğü terket)’ olarak adlandırabiliriz. Adalet ilkesinin temel amacı, kulun sorumluluğunun mantıki ve ahlaki temellere oturmasını sağlamaktır. Yaratıcı-yaratan arasındaki ilişkide, birini diğerinde yok etmeden dengeyi kurma çabasıdır. İbnü’l-Eş’as isyanına katılması da ‘emr bi’l-ma’ruf-neh-y ani’l-münker’ bağlamında değerlendirilebilir.²⁷⁸

²⁷⁴ İbn-i Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Meni el-Haşimi el-Basri, *Kitabü’t-Tabakati’l-Kebir*, çev: Mehmet Ekinci (İstanbul: Siyer Yay., 2016), c. 7., 163.

²⁷⁵ İbn-i Sa’d, *Kitabü’t-Tabakati’l-Kebir*, c. 7, 172.

²⁷⁶ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yay., 2016), 25.

²⁷⁷ Şahin, “Siyasetin Rolü”, 56.

²⁷⁸ Neşşar, A. Sami, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev: Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yay., 1999), c. 2, 71.

Gaylan ed-Dimeşki (ö.120/738) de kader tartışmalarında görüşleriyle dikkatleri çeken diğer bir isimdir. Gaylan, imanı, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak düşünmektedir. Ayrıca büyük günah işleyenin de kafir olmadığı kanaatindedir. Bu düşünceleri nedeniyle onu Mürcie'den kabul edenler olmuştur. Gaylan, Mutezili düşüncenin ilk kurucularından biri olarak da kabul edilmiştir. Gaylan'a göre kader, ister hayır ister şer olsun, kulun bizzat hür olarak icra ettiği fiillerden oluşmaktadır.²⁷⁹

Kur'an, müminlerin inanç dünyasına hayatı belirleyen güç olarak Allah'ın iradesini koymuştur. Hz. Peygamber zamanında, aynı değerler etrafında birleşmiş bireyler, çeşitli nedenlerle, ortak değerler paydasındaki birlikteliklerini sürdürmemişler, çatışma kültürüne dayalı ideolojik bölünmelere sebebiyet verebilecek eylemlerden uzak kal(a)mamışlardır. Yaşanılan yeni süreçler, onların hayata ve kutsala bakışlarında etkili olmuştur. Bu da o zamana kadar tartışılmamış bazı konuların yeni şartlar altında değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.²⁸⁰

Kader merkezli tartışmalarının tarihi arka planında birçok unsur etkili olsa da en etkili olanı siyasettir. Özellikle siyasi iradenin toplum nezdindeki meşruiyeti sorgulandığı zamanlarda kader konusu veya ilahi irade, siyasetin bu kavramlara yüklediği yeni anlamlarla, toplumları kontrol altında tutmak için kullanılmıştır. Emevi cebir ideolojisinin iktidar-halk ilişkisini, insani/reel düzlemde teolojik/ilahi düzleme taşıma çabalarını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Çünkü yeni düzlemde insani olan bir durum ilahi olanla ilişkilendirilerek sunulmuş, siyasi yapılanma meşruiyetini dinden aldığı için eleştirilerin dışında bırakılmıştır.²⁸¹

Hasan el-Basrî, Ma'bed el-Cüheni ve Gaylan ed-Dimeşki'nin Emevi siyaset algısı ve anlayışına eleştiriler getiren üç önemli isimdir. Ortak noktaları, Emevi otoritesinin cebir ideolojisi bağlamında oluşturmuş olduğu kader fikrini reddetmektir. Onların düşüncelerinde, Allah'ı ve insanı devre dışı bırakan kader anlayışlarına onay verilmemiştir. Emevi yöneticilerinin ilahi kader anlayışına dayanarak bütün tasarruflarını bu kapsamda değerlendirmeleri, bu sayede sorumluluklarından kaçma çabaları kabul edilmemiştir. Bu alimlerin kader konusundaki yaklaşımları, sonraki dönemlerde insanın iradesini önceleyen özgür irade sahibi düşünce ekollerinin doğmasına katkı sağlamıştır.

²⁷⁹ Cihat Tunç, "Gaylan ed- Dimeşki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13 (TDV Yay., 1996), 414.

²⁸⁰ Şahin, "Siyasetin Rolü", 67.

²⁸¹ Şahin, "Siyasetin Rolü", 68.

4.1.4. Kerbela Olayı

Kerbela Olayı, 680 tarihinde (Hicri 61, 10 Muharrem) Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve Emevi Devleti halifesi Yezid'in ordularının çarpışmasıdır. Bu savaşta Hz. Hüseyin şehit edilmiştir.

Hz. Muhammed'in 632 yılında ölümünün ardından halifelik makamını sırasıyla; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye geçmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından halifelik makamına geçen Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini bulmamakla suçlanmıştır. Hz. Ali ve Muaviye arasında gerçekleşen Sıffin Savaşı'nın ardından Müslüman dünyasında ayrılıklar baş göstermiştir. İslam dünyası iki ayrı yönetim tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Kufe, Hz. Ali'nin halifeliğinde, Şam başkent olmak üzere Hz. Muaviye'nin yönetimindeydi. Hz. Ali'nin Hariciler tarafından katledilmesinden sonra, vefatından sonra halifelik makamını Hz. Hasan'a devretmesi şartı ile Hz. Hasan halifeliği Muaviye'ye bırakmıştır.²⁸²

Hz. Hüseyin, babası Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra abisi Hz. Hasan ile Medine'ye yerleşmiş ve sakin bir hayat yaşamıştır. Muaviye'nin hilafetine karşı da sessiz kalmıştır. Hz. Hüseyin; Muaviye'nin, hilafete saltanatı getirmesi olarak kabul edilen, oğlu Yezid'e biat çalışmalarına başlamasına karşı çıkmıştır. Muaviye öldükten sonra halifelik makamı Hz. Hüseyin'e değil, Muaviye'nin oğlu Yezid geçmiştir. Fakat Yezid'in halifeliğine tepkiler oldukça fazla olmuştur. Çünkü halifenin demokratik yollardan seçilmesi gerekiyordu ve Yezid'in halifeliği ile halifelik makamı saltanat usulüne çevrilmiş oluyordu. Yezid, halifelik makamına geçer geçmez iktidarını ve otoritesini sağlamlaştırmak maksadıyla Medine valisine, kendisine itaat etmeleri konusunda mektup yazmıştı. Diğer taraftan, Kufe halkı ise Hz. Ali'ye sıkı sıkıya bağlı olduklarından Yezid'in halifeliğini tanımak istemediler. Ayrıca, Emeviler dönemi ile birlikte başkent, Şam'a taşınmıştı ve Kufe'nin gelirlerinde de gözle görülür azalmalar yaşanmıştı. Tüm bu nedenlerden ötürü Kufe halkı, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e mektup yazarak kendisine bağlılıklarını bildirdiler ve onu Kufe'ye davet ettiler. Hz. Hüseyin, kendisini Kûfe'de kalabalık bir grubun beklediğini düşündüğünden bu daveti kabul etti ve Kufe'ye gitti.²⁸³

²⁸² Cabiri, *Siyasal Akıl*, 223.

²⁸³ Dineveri, *Eskilerin Haberleri*, 299.

Halife Yezid'in önlem alması için görevlendirdiği Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın emri üzerine Ömer b. Sa'd b. Ebi Vakkas komutasındaki bir ordu tarafından Hz. Hüseyin ve ailesi Kerbela'da şehit edilmiştir.²⁸⁴

Hz. Hüseyin, Kerbela'da karşı karşıya geldiği Ebi Vakkas'a üç teklifte bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu tekliflerden birincisi geldiği gibi geldiği yere dönmesine izin vermesi, ikincisi Müslümanlarla savaşlarla şehit oluncaya kadar savaşmasına izin vermesi, üçüncüsü ise kendisini Yezid'e teslim etmesi. Amr b. Said, teklifleri Ubeydullah b. Ziyad'a ilettiler. Ubeydullah b. Ziyad ise, yaşayan bir Hüseyin'in kendine zarar vereceği düşüncesi ile teklifleri kabul etmedi.²⁸⁵

Kerbela olayı, İslam düşünce tarihi için önemli bir olaydır.²⁸⁶ Hz. Hüseyin özelinde gerçekleşen Kerbela olayı ve ilerleyen süreçte 'Kerbela'nın intikamı' sloganıyla ortaya çıkan Tevvabün ve Muhtar Es-Sakafi hareketleri İslam düşünce ve siyasi tarihine etki etmiştir.²⁸⁷ Şiiliğin itikadi bir boyut kazanması Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ile başlamıştır. Şiilikten söz edebilmek için gerekli zaruri kavramlar olan nass, vasiyet ve imamet fikirleri Kerbela olayından sonra ortaya çıkan fikirlerdir. Kerbela olayı sonrasında gelişen tarihsel süreç 'nass, vasiyet ve imamet' fikirlerinin oluşum sürecini hızlandırmış ve Şiiliğin zamanla siyasi ve itikadi bir anlam kazanmasını sağlamıştır.²⁸⁸

Hz. Hüseyin iktidara geçmek için ayaklanmıştı, fakat bu iktidar talebi dünya menfaatini elde etmek için değildir. Yezid'e dair çıkan olumsuz haberler ve veliahtlık sistemi Hz. Hüseyin'i sahip olduğu toplumsal ve dini statünün bir gereği olarak Yezid'e biat etmesini mümkün kılmamıştır.²⁸⁹ Bu bağlamda belirtebiliriz ki; Kerbela olayının gerçekleşmesinde siyasi tercihler başat öneme sahiptir. Bu siyasi tercihler Şia'nın oluşumu üzerinde etkili olmuştur.

4.1.5. Tevvabün Hareketi

Kerbela Olayı sonrasında, halife olması için Hz. Hüseyin'i Kufe'ye davet ettikten sonra ona yardım etmeyen, bundan pişmanlık duyan, işledikleri bu günahı ancak Hz. Hüseyin'i ve ailesini şehit edenleri ve onlara emir verenleri öldürmekle kurtulacaklarına inanan gruba

²⁸⁴ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 303.

²⁸⁵ Kuteybe, *Hilafet ve Siyaset*, 305.

²⁸⁶ Hasan Onat, H. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi – Birinci Hicri Asır", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy. 1, (1997): 101.

²⁸⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", 40.

²⁸⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", 40.

²⁸⁹ Ahmet Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, (İstanbul: Beyan Yay., 2014), 271.

Tevvabün (tövbe edenler) denilmiştir.²⁹⁰ Tevvabün Hareketi; Hz. Hüseyin'in intikamını alma veya bu yolda ölme fikri etrafında oluşmuş, Küfe merkezli bir harekettir.²⁹¹

Kerbela olayından sonra, Hz. Ali ve oğullarının haklarını arama amacıyla gerçekleştirilen ilk hareket, Tevvabün Hareketidir. Kerbela sonrası dönemde, Haşim soyundan gelenler ile Hz. Ali soyundan gelenler, dönemin valisi İbn Ziyad'ın ve Halife Yezid'in sert tedbirlerinden dolayı herhangi bir isyan hareketine fırsat bulamamışlardır.²⁹² Halife Yezid'in ölümü ve babası kadar sert olmayan Muaviye'nin başa geçmesi ile tekrar gün yüzüne çıkan Kerbela'nın intikamı fikri, Muaviye'nin de vefatı ile fiili bir durum kazanmıştır. Tevvabun Hareketi, Süleyman b. Surad'ın önderliğinde gerçekleşmiştir. Fikri temelleri Kerbela Olayından sonra başlayan Tevvabün Hareketi 685/68 yılında yapılan bir savaş sonucunda başarısız olarak sonlanmıştır.²⁹³

Süleyman b. Surad ve destekçileri Halife Mervan'a bi'at'a çağırdığında, Süleyman b. Surad'ın ve destekçilerinin barış için ortaya koyduğu şartlar şunlardır. Vali Ubeydullah b. Ziyad'ın onlara verilmesi, Abdülmelik b. Mervan'ın hilafetten indirilmesi, İbn Zübeyr ailesinin beldelerinden çıkarılmasını ve hilafetin Hz. Muhammed'in Ehl-i Beytine verilmesidir.²⁹⁴ Süleyman b. Surad'ın barış için ortaya koyduğu şartların içeriği, Tevvabün Hareketinin, en azından hareketin sonucu itibariyle, saf bir intikam duygusuyla hareket edilmeyen, siyasi iktidarı değiştirmeyi hedefleyen bir hareket olduğu göstermektedir.

İlk Şii hareketi olarak da görülen Tevvabün Hareketi; sebepleri, sonuçları ve oluş şekli itibariyle intikam duygusundan öte siyasi hedefleri olan bir harekettir.²⁹⁵

Tevvabün Hareketi kendi başına siyasi ve mezhepsel bir değişim gerçekleştirilememiş olsa da; tarihsel süreç içerisinde, kısmen de olsa başarılı olan Sakafi Hareketinin ön hazırlığını yapması, Emevi iktidarının zayıflatılması ve Şia'nın taraftar yapısının ve tarihsel altyapısının oluşturulması adına önemlidir.

²⁹⁰ İsmail Yiğit, "Tevvabün Hareketi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (Ankara: TDV Yay., 2004), 41.

²⁹¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 4, 2004 150.

²⁹² Ethem Ruhi Fırlı, "İlk-Şii Olayları: Tevvabün Hareketi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1984): 336.

²⁹³ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 4, 174.

²⁹⁴ Ethem Ruhi Fırlı, "Tevvabün Hareketi", 350.

²⁹⁵ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 341.

4.1.6. Muhtar es-Sakafi Hareketi

Taif'in önemli ailelerinden Sakif'e mensup olan, Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini emir tayin ettiğini²⁹⁶ ileri sürüp onun adına faaliyette bulunan Muhtar Es-Sakafi; Ehl-i beyt taraftarlarından ve Ehl-i Beyt'e sevgi besleyen, Emevi idarecilerinin bazı haklarından mahrum bıraktığı Arap olmayan Müslümanlardan (mevali'den) oluşan bir grubu yönetti. Muhtar Es-Sakafi, mevali ile Kufe'deki Hz. Ali taraftarlarını birleştirerek sadece Kerbela Vakası'nın intikamını almakla kalmayıp asıl hedefi olan Emeviler'in yıkılışını etkilemiştir. Ehl-i Beyt taraftarlığının siyasi bir hareketten dini bir yapıya dönüşmesini sağlayan Muhtar Es-Sakafi'nin fikirleri yayılarak kısa zamanda 'Abbasi davetine' dönüşerek Emevilerin yıkılışını hızlandırmıştır.²⁹⁷

Sakafi Hareketinin önemli unsurlarından birisi de mevali idi. Sakafi mevali'ye büyük yakınlık göstermiştir. Sakafi mevali ile kendini eşit tutmuş, askerlerinin büyük bir bölümünü hatta özellikle muhafız birliğini mevali askerlerden oluşturmuştur. Sakafi'nin bu tercihi sonrasında 10.000 kişilik bir Arap grubu 'Allah'ın kendilerine ganimet olarak verdiği insanları ganimetlerine ortak ettiği' iddiasıyla Sakafi'yi terk edip Basra'ya gitmiştir.²⁹⁸ Emevilerin, Peygamberin oluşturduğu 'ümme kardeşliğine' dayalı İslam toplumunu, Emevilerin yönetimindeki 'Arap İslam Devleti' ne dönüştürmesinin bir sonucu olarak mevalinin siyasi tercihleri adına Sakafi'yi desteklediğini söyleyebiliriz.

Sakafi Hareketiyle birlikte, Müslüman Arapların tekelinde olan siyasi düşünce ve yönelimlerde artık Arap olmayan Müslümanlarında etkinliği artmıştır. Şaban Öz'e göre mevalinin Sakafi Hareketini desteklemesinde Emevi siyaset anlayışından doğan duruma olan kızgınlık kadar, mevalinin sayıları itibariyle artık Arap himayesine ihtiyaç hissetmemesi de önemli olmuştur. Öz, Sakafi'nin mevaliyi Arap siyaset geleneği içerisine çekmesinin, dönemin siyasi yapısının belirleyicisi olan Araplar içerisinde hoşnutsuzluk yarattığını; ama bu hoşnutsuzluğun sebebinin, statü eşitliğinden çok ekonomik gelir kaybı olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁹

Sakafi, İslam siyaset geleneğinde oluşturduğu farklılıklar kadar İslam düşünce ve inanç geleneğinde de farklılıklar oluşturmuştur. Keysaniyye-Muhtariye mezhebi özelinde beda, mehdilik, ric'at gibi, Şii inançlarının yapı taşları arasında zikredilen ön kabullerde de onun

²⁹⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, c. 4, 195.

²⁹⁷ İsmail Yiğit, "Tevvabün Hareketi", 54.

²⁹⁸ İsmail Yiğit, "Tevvabün Hareketi", 54.

²⁹⁹ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 405.

rolünden bahsedilmektedir.³⁰⁰ Sakafi Hareketinin önemli farklılıklarından birisi de ‘Beda’ inancıdır. Sakafi, kendisine Cebrail’in geldiğini ve Hz. Hüseyin’in katillerini öldürmekte yardımcı olduğunu iddia ediyordu. Kendisinin Allah’tan vahiy aldığını iddia ediyor ve çeşitli kehanetlerde bulunuyordu. Kehanetlerinin gerçekleşmemesi üzerine; ‘Yüce Allah bana böyle söz vermişti; ama bu fikrini değiştirdi (beda)’ diyor ve Ra’d Suresi 39. Ayeti ‘Allah dilediğini mahveder, dilediğini bırakır...’ ayetini ileri sürüyordu.³⁰¹ Sakafi’nin hareketine meşruiyet kazandırması adına Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye’yi ve Kur’an ayetlerini kullanması, dönemin siyasi yapısının bir sonucudur.

Sakafi Hareketini diğerlerinden ayıran önemli bir sonucu ise; Sakafi Hareketinin zaman ile firkalaşmasıdır. Sakafi’nin hareketi kendi zamanında genellikle Haşebiye adıyla tanımlanmakta idi. Keysaniyye-Muhtariye mezhebinde ilk isimlendirme şekli kabul edilen Haşebiye müstakil bir fırka olarak ele alınır. Aşırı düşüncelere sahip olan Muhtariyye-Keysaniyye’nin onbir fırkası bulunduğu bilinmektedir. Muhtar Es-Sakafi’nin ölümünden sonra Muhtariyye-Keysaniyye adıyla ortaya çıkan aşırı Şii fırka mensupları, Muhammed b. El-Hanefiyye’nin ölmediğini, onun Radva dağında bulunduğunu, vakti geldiğinde ortaya çıkacağını ve adaletsizliği ortadan kaldıracak olan Mehdi olduğunu öne sürmüşlerdir.³⁰²

Tevvabun, Muhtar Es-Sakafi hareketi gibi bazı siyasi iktidar karşıtı hareketler sonrasında, Şiiliğin temel taşları olan vasilik, imamet, nass ve halef fikirleri açıkça tartışılmış ve Şii düşünce geleneğinin asli unsuru haline gelmeye başlamıştır. Özellikle Hz. Ali’nin torunlarından İmam Zeyd’in başlattığı iddia edilen vasilik, imamet, nass ve halef tartışmaları Muhammed el-Bakır ve Cafer es-Sadık zamanlarında kendine has itikadi ve fıkhi görüşler ile bir fırka oluşumunu hızlandırdı.³⁰³ Muhtar Es-Sakafi ile siyasi yönetimin söylemi ve savunusu haline gelen Ehl-i Beyt’in üstünlüğü konusu Şia’nın siyasi yapısının itikadi bir özellik kazanması gerçekleşmiştir.

Muhtar Es-Sakafi Hareketi; Mevalilerin İslam siyaset geleneğinde aktif bir şekilde yer almasını sağlaması, Emeviler’in iktidarının yıkılışına ve Abbasi iktidarının oluşmasına zemin hazırlaması, Şia’nın fikri ve fiili altyapısının oluşmasına beda ve mehdi fikirleri ile yaptığı katkı noktasında İslam siyasi ve itikadi düşünce tarihinin önemli bir mihenk taşıdır.

³⁰⁰ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 422.

³⁰¹ Sayın Dalkıran, “Muhammed b. El-Hanefiyye ve Adına Oluşan Firkalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 7, sy. 19 (2004): 147.

³⁰² Dalkıran, “Muhammed b. El-Hanefiyye”, 154.

³⁰³ Ethem Ruhi Fırlalı, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi”, 41.

4.2. Hilafet Çekişmesinin Dini Grupların Teşekkülüne Etkisi

Muaviye'nin oğlu Yezid'in halife olması ile hilafetin saltanata dönüşmesinin hilafet makamının etkinliğini, yetkinliğini tartışmaya açmıştır. Hilafetin saltanat ile el değiştirmesinin ortaya çıkardığı siyasi ihtilaflar dönemin dini gruplarını etkilemiştir. Dini gruplar halifenin belirlenme şeklini, etkinliğini ve yetkinliğini sorgular iken bazı dini gruplar bu tartışmayı insanın iradesi ve kader konusu üzerinden gerçekleştirmiştir.

Emeviler döneminde gerçekleşen hilafetin saltanata dönüşmesi, Kerbela olayı, Tevvabün hareketi, Sakafi hareketleri ve Emevilerin uyguladığı politikalar Şiilik, Mürcie, Cebriyye, Kaderiyye gruplarının düşüncelerini şekillendirmiştir.

4.2.1. Hilafetten Saltanata Dini Gruplar

İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan arasında kesin bir ayrım olması, dini otorite ile siyasi otorite ayrımı olmayan yönetsel bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁰⁴ Bu yapı süreç içerisinde kendini dini gruplar üzerinde görünür hale getirmiştir.

Dini grupların oluşma ve varlığını sürdürebilme adına dönemin iktidarı ile olan ilişkileri kadar; dönemin iktidarının devlet yönetimi adına, dini gruplar ile olan ilişkisi de önemlidir. Siyasi sistemlerin belirli bir toplumsal sistemin parçası olması,³⁰⁵ toplumdaki her yapının belirli bir gereksinmeye yanıt vermek amacıyla doğmuş olması³⁰⁶ ön kabulleri bağlamında, İslam dininin teşekkülü ve İslam Devleti'nin kuruluş sürecinde var olmayan grupların ülke, devlet, insan yönetimindeki etkileri önemlidir.

Dini grupların oluşum süreçlerinin, gelişimlerinin ve kurumsallaşmalarının farklılığı, dini grupların oluşumunda ki siyasi etkileri farklı şekillerde karşımıza çıkarmaktadır. Siyasi iktidara karşı çıkış bağlamında, Harici ve Şia gruplarının siyasi yönünden söz edebileceğimiz gibi; siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini sağlama adına Cebriyye'nin siyasi yönünden söz edebiliriz. Siyasi iktidarın gerekliliği, düzenin sağlanması ve toplumsal barışın korunması, siyasi iktidarın meşrulaştırması adına Ashabü'l Hadis'in ve menfaatlerin kesişmesi noktasından siyasi iktidar ile beraber hareket etmesi bağlamında Mu'tezile ve Mürcie'nin siyasi yönünden söz edebiliriz. Kutlu ve Onat'a göre; siyaset, dinin yorumlanmasında ve tecrübe edilmesinde ya doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman etkili olmuştur. Doğrudan etki, siyasi otoriteye sahip olanların siyasi düşünceleri

³⁰⁴ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 27.

³⁰⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 34.

³⁰⁶ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 31.

doğrultusunda din yorumu geliştirmeleri veya üretilen bir yorumu desteklemeleri şeklinde olduğu gibi; siyasi otoriteye sahip olmayan iktidar sahiplerinin kendi siyasi düşünceleri doğrultusunda din yorumu geliştirmeleri veya üretilen yorumu desteklemeleri şeklinde olmuştur.³⁰⁷

İşlami yönetim anlayışının şekillenmesinde, Kur'an'ı ve Hz. Muhammedin hadisini yorumlayan dini grupların belirlediği ölçütler önemli yer tutmaktadır. Chantal Mouffe'a göre; adaletli ve adaletsiz, meşru ve gayri meşru arasındaki ayırım verili bir gelenek içinde, bu geleneğin sağladığı ölçütler yardımıyla yapılabilir.³⁰⁸ İşlam dinindeki tek otorite olan Kur'an'ın ve onun tecrübe edilmesi olan Sünnetin yorumlanması meşru ve gayri meşru arasındaki ayırımı ortaya koymaktadır. Cemel olayı ve Siffin savaşı sonrasında oluşan gruplar zamanla Kur'an'ı ve sünneti yorumlayan dini gruplar özelinde bir konumlanışa gitmişlerdir. İşlam dini özelinde siyasi iktidarın ve muhalif siyasi yapılanmaların dini gruplar üzerinden bir konumlanışa gitmesindeki zorunluluğu bağlamında Özkan'ın tespiti de şu şekildedir:³⁰⁹

Tarihte iktidarların meşruiyetlerini kanıtlamak için en çok kullandıkları araç din olmuştur. İnsanlığın her döneminde az ya da çok, direkt ya da dolaylı olarak her kesimce güçlü bir silah olarak kullanılan dinin, özellikle siyasal alanla bir iç içelik formuna sokulmaya çalışılması dikkat çekmektedir. Bu yönüyle din, siyasal kurumlarla ilişkisinde bazen etkileyen bazen de etkilenen bir fenomen olmuştur. Dinin siyasal olanla sürekli ilişkilendirilmesi ise siyasal ve toplumsal kurumlara nihai olarak geçerli ontolojik bir statü kazandırma; başka bir ifadeyle bu kurumları kutsal ve kozmik bir referans çerçevesinde yasallaştırma amacına dönüktür. Dinsel meşrulaştırma diyebileceğimiz bu yol, bir eylem biçimini haklılaştırmak ve geçerli kılmak için iktidarı dinle ilişkilendirmenin bir izah biçimidir.

Black, İşlam dininin siyasi yapısını : “İşlam kavramının kendisi din ile yönetimi, ilahi olan ile dünyevi olanı birleştirmektedir. İşlam'ın siyasi yapısı onu ancak kabilecilikten doğmuş olan kabile sonrası bir toplum olarak görürsek anlaşılır.”³¹⁰ şeklinde açıklamaktadır. Bu tespit özellikle Hz. Muhammed sonrası Arap İşlam devletinin siyasi yapısını anlama adına doğru bir tespittir. Hz. Muhammed ümmet kardeşliğine dayalı bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Hz. Muhammed kendinden sonraki halife hakkında bir yönlendirme yapmadığı, kendinden sonra oluşacak siyasi yapı hakkında kesin bir miras bırakmadığı gibi, Kur'an'da da siyasi yapı ve yönetim şekli için belirgin bir siyasi düzen belirtmemiştir.

³⁰⁷ Onat ve Kutlu, *İşlam Mezhepleri Tarihi*, 53.

³⁰⁸ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, 32.

³⁰⁹ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 29.

³¹⁰ Black, *İşlam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 38.

Kur'an'da yönetimin meşruiyeti için genel emirler (şura, danışma, liyakat, adalet vb..) vahyedilmiş olsa bile belirli bir siyasi yönetim şekli belirlenmemiştir. İslam toplumu Hz. Muhammed'in vefatından sonra siyasi kültürünü kendisi oluşturmak zorunda kalmıştır.

Hız. Muhammed sonrası İslam toplumunun siyasi kültürünün oluşmasında, İslam öncesi siyasi kültürlerin etkisi olmuştur. Bu etkileşim, Hz. Muhammed'in oluşturduğu 'ümmeî kardeşliğine' dayalı İslam Devleti'nden zamanla Arap İslam Devleti'ne doğru bir siyasi evrilme olarak karşımıza çıktı. İslam toplumunun kendi siyasi sistemini, kültürünü oluşturma süreci dini grupları karşımıza çıkardı. Dini grupların oluşum sürecindeki siyasi etkiyi Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, "Dini grupların doğuşundaki en önemli amillerden, etkenlerden biri ve belki de başlıcası herhalde, insanların kendi egemenliklerini tesis edebilmek amacıyla giriştikleri siyasi ve dünyevi hayatta 'liderlik' ve 'önderlik' hırslı olmalıdır"³¹¹ şeklinde açıklamaktadır.

İslam dünyasında siyaset, devlet ve din ayrılmaz bir bütünün parçasıdır. İslam toplumunda siyasi ile toplumsal olan arasında kesin bir ayırım yoktur. Bu ayrılmaz bütün Kur'an ve Hadis bağlamında şekillenmiştir.³¹² Bu zorunlu şekilleniş iktidarı meşrulaştırma, iktidarı ele geçirme ve iktidarı yönlendirme bağlamında Kur'an'ı ve Hadis'i yorumlayan dini gruplar üzerinden gerçekleşmiştir.

Hız. Muhammedin vefatından sonraki sürecin siyasi şekillenişini Antony Black eserinde şu şekilde açıklamaktadır:³¹³

Peygamberin, üzerinde anlaşma sağlanmış bir örgütlenme biçimi oluşturmadan hükümet etmesinin sorunları 656'dan 661'e kadar Ümmeti parçalayan bölünmelerde su yüzüne çıktı. Bu dönemin olayları, veya bunların anlatılma biçimleri, daha sonraki Müslümanlar için simgesel ve mezhepsel bir anlam kazandı ve o zamanlardan itibaren İslam'daki kimlikleri ve siyasal düşünceyi biçimlendirdi.

Hız. Muhammedin vefatı sonrasında oluşan siyasi bölünmelerin ana konusu, İslam ümmetini kimin yöneteceği ve bu kişinin özellikleri ve nasıl seçileceği üzerine olmuştur. İslam siyasi tarihi içerisinde ilk olarak Sıffın savaşı sonucunda siyasi iktidarı Kureys'e bırakmak istemeyen ve halifenin belirlenmesini şura/seçim yöntemi ile olması gerektiğini savunan Hariciler olarak isimlendirilen grup oluşmuştur. Özellikle Sıffın savaşı sonrasında gelişen olaylar neticesinde, Hız. Ali'nin Hız. Muhammed tarafından açıkça halife olarak işaret edildiğini ve halifenin Ehl-i Beyt'den seçilmesi gerektiğini savunan hatta bunu itikadi bir

³¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 67.

³¹² Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 27.

³¹³ Black, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 40.

şart olarak kabul eden Şii'ler grubu oluşmuştur. Her konsensüsün kendini ürettiği bu süreçte, Halife'nin Kureyş kabilesinden seçilmesi gerektiğini düşünenler ise Sünniler olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

Şiiler ve Hariciler ümmeti kimin yöneteceği ve bu kişinin nasıl seçileceği konusunda yönetsel bir tercih yaptıkları gibi bu tercihi zamanla itikadi bir zorunluluk olarak kabul etmişlerdir. Mu'tezile ve Mürcie mezhepleri de yönetimin şekillenmesine dair bir tercih de bulunmasalar da, yaşanan siyasi anlaşmazlıklar karşısında ortaya koydukları irade beyanlarıyla siyasi bir tercihte bulunmuşlardır.

Emevi - Haşimi çekişmesi, Emevi politikaları merkezinde oluşan siyasi olaylar ve bu olaylar sonunda iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyenlerin durumu, Cemel ve Sıffin savaşlarında ölenlerin ve öldürülenlerin durumu, halifenin kimliği, nitelikleri, halife seçimi, iktidarın meşruiyeti gibi konuların tartışılması, siyasi farklılıkların itikadi farklılıklara dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu itikadi farklılaşmadaki olay ve olguların başlangıcının siyasi temelli olması, itikadi farklılaşmaların bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Önderlik meselesi, ümmete ait olma meselesiyle ilişkiliydi. Ümmeti kimin yöneteceği ve bu kişinin nasıl seçileceği konusunda yapılan tercih kişiyi mezhepsel bir konumlanışa sürüklüyordu. Mezhepsel konumlanış ise insanları kurtuluşa erdirecek ümmete yani Fırka-ı Naciye'ye³¹⁴ ait olma ve cenneti kazanma ile ilişkilendiriliyordu.

Kur'an'ın Al-i İmran suresinin 103. Ayetinde belirttiği 'Allah'ın ipine sarılma' ve Fatiha suresindeki 'istikamet' ibarelerinin doğru anlaşılması ve uygulanması ile hedeflenen 'İslam'da birlik ve farklılıklar' algısının doğru oluşmasının önündeki en önemli engel 'Fırka-ı Naciye'³¹⁵ hadisinin olumsuz izdüşümleridir. İslam toplumundaki hemen hemen her zümre kendini 'İslam toplumunda oluşacak olan 73 fırka/grup arasında kurtuluşa erecek olan yegane tek fırka/grup' olduğunu iddia etmektedir. İslam dininin, bireysel sorumlulukları ön plana çıkarması bağlamında bireysel kurtuluşu esas aldığını belirtebiliriz. Kur'an özelinde; 'dileyen inanır, dileyen inkar eder'³¹⁶, 'kimse kimsenin günahını çekmez'³¹⁷, 'zerre kadar hayır işleyen de, şer işleyen de karşılığını görecektir'³¹⁸, insan için dünya ve ahirette 'hak

³¹⁵ "İsrail oğullarının başına gelen şey, ümmetimin de başına gelecektir. İsrail oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı; ümmetimin de onlardan bir fazlası ile yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır ve biri dışında diğerleri cehenneme girecektir. Dediler ki: 'ey Allah'ın Rasulü! Ateşten kurtulacak bu fırka hangisidir? O, benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır, buyurdu" Bk. Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 10.

³¹⁶ Kehf Suresi, 29. ayet

³¹⁷ Necm Suresi, 38. ayet

³¹⁸ Zilzal Suresi, 8. ayet

ettiğinin karşılığı vardır'³¹⁹. Bu bağlamda Fırka-ı Naciye olarak kendini tanımlayan her grubun siyasi bir yönün olduğunu söyleyebiliriz. Dini grupların hak veya batıl diye ayrılması İslam'ın evrenselliğine bağdaşmamaktadır. Beşeri oluşumlar olması nedeniyle mezheplerin doğrularının ve hatalarının varlığı olağandır.³²⁰

Fığlalı ise dini grupların siyasi yönünü şu şekilde ifade etmektedir: “Şia ve benzerleri, görünüşte dini hüviyette, ama aslında siyasi anlayış ve iktidar hırsının doğurduğu mezheplerdir.”³²¹ Neşet Çağatay ve İbrahim Agah Çubukçu'da mezheplerin oluşumunu tetikleyen ilk olayların olduğu Hz. Osman dönemi olayları hakkında, “dini değil, tamamen siyasi bir görüş ayrılığı ve menfaat çarpışması, post kavgası idi. Aslında bunun menşeleri, Beni Ümeyye ile Beni Haşim sülaleleri arasındaki ayrılık şeklinde daha geriye gider.”³²² değerlendirmesinde bulunuyor.

Rosenthal eserinde: “ Ümmetin icmasının meşru halifeye verdiği otorite, bir Müslümanın itaat edebileceği tek hukuki otoriteydi.”³²³ olduğunu belirtiyor. Siyasi iktidarı ilk defa kılıç zoruyla ele geçiren Emeviler, siyasi meşruiyetlerini sağlayabilme adına sorunlar yaşamıştır. Meşruiyet sorunu yaşayan iktidar ise, söz konusu krizi aşmak için dini devreye sokma gereğini duymuştur.³²⁴ Emeviler yaşadıkları sorunu Cebriyye mezhebi aracılığıyla çözmeye çalışmışlardır.

Hariciler, büyük günah işleyen bir Müslüman'ın cehennemlik olduğunu, Mürcie ise söz konusu Müslümanın dini durumunun Allah'a bırakılması gerektiğini açıklamıştır. Mu'tezile ise, 'el-menzile' (büyük günah işleyenin arada olduğunu, fasık olduğunu, günahından tövbe etmeden ölürse ebedi cehenneme gideceğini ama cezasının kafirler gibi ağır olmayacağına inanmak) prensibini eklemiştir. Mu'tezile'nin bu görüşü; Sıffin savaşı taraflarından birinin hatalı olduğunu, fakat hangisinin hatalı olduğunu bilinemeyeceğini, dolayısıyla haklarında karara varmayıp konuyu Allah'a havale etmenin gerektiğini söylemiş, hem Ali'yi hem düşmanlarını tekfir eden Hariciler ile Mürcie arasında bir arabulucu olmak istemiştir. Bu esas, başlangıçta siyasi bir çıkış iken zamanla itikadi bir ilke haline dönüşmüştür. Bu kavram çerçevesinde itikadi konular olan iman, iman-amel ilişkisi, küfür, nifak, fiske, kefire gibi

³¹⁹ Necm Suresi, 39. ayet

³²⁰ Onat ve Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 42.

³²¹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, 213.

³²² Neşet Çağatay ve İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 134.

³²³ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 42.

³²⁴ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 262.

kavramlar tartışılmıştır. Bu tartışmalar siyasi bir çıkış ile oluşan ‘el-menzile’ prensibi çevresinde şekillenmiş ve mezhebin itikadi boyutunu oluşturmuştur.³²⁵

4.2.2. Şia

İslam siyasi tarihindeki en büyük mezhepsel ayrılığı ifade eden ve günümüze kadar devamlılığını sürdüren mezhep ise Şia mezhebidir. Şia, Hz. Osman’ın katledilmesinden sonra gelişen siyasi olaylar sonucunda Hz. Ali’nin politikalarını benimseyen ve onun yanında yer alanların oluşturduğu grubun zaman ile İslam toplumunun dünyevi ve dini liderliğinin Hz. Ali ve evlatlarına ait olduğunu savunan ve bu liderliğin Allah ve Resulü tarafından bildirildiğine inananların oluşturduğu siyasi bir mezheptir.³²⁶ Bu ön kabuller özelinde Hz. Ali’nin ve on iki imamın imametini inanmayı dinin imani bir emri olarak görenler Şii olarak kabul edilmiştir.³²⁷ Şia’ya göre halifenin seçimi halk oylamasına bağlı değildir. Hz. Ali’nin nass ve vasiyet ile hilafetine ve imametinin Ehl-i Beyt’in hakkı olduğuna dinin bir emri olarak inanlara Şii denir.³²⁸

Hilafetin kurumunun ‘İmamet inancı’ olarak şekillendiği Şia, Hz. Ali’nin nass ve vasiyet ile halife olduğunu, hilafetin ancak onun soyundan gelenlere ait olduğunu ve halife seçiminin dinin esasına ait bir rükün olduğunu kabul etmiştir.³²⁹ Şia imamet/hilafet anlayışını mezhebin temel esası kabul etmiş, mezhebin itikadi/siyasi anlayışını bu temel üzerine inşa etmiştir.³³⁰ Din ve siyaset ayrımının olmadığı, siyaseti dini kabullerin şekillendirdiği bir dönemde,³³¹ İmamet inancı ile hilafetin Ehl-i Beyt’in hakkı olduğu düşüncesinin hilafete saltanatı getirmesi dönemin dini ve politik konjektörünün bir sonucudur.

Hizmetli, toplumsal yapılar olan dini grupların itikadileşme sürecini Şiilik özelinde değerlendirirken; Şiiliğin, İslam tarihindeki siyasi çekişmeler ve toplumsal memnuniyetsizliklerin sonucunda oluşan, özünde siyasi ve toplumsal bir hareket olduğunu belirtiyor. Şiiliğin, Ehl-i Beyt taraftarlarının siyasi iktidarı ele geçirmesi ile kendine ait toplumsal ve siyasi dinamikleri içinde barındıran itikadi ve kelami görüşleri olan bir dini grup haline geldiğini ifade ediyor.³³²

³²⁵ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 208.

³²⁶ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 283.

³²⁷ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 325.

³²⁸ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 103.

³²⁹ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, 103.

³³⁰ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 112

³³¹ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 73.

³³² Hizmetli, “Mezheplerin Oluşumda İctimai Sebeplerin Tesiri”, 653.

Cemel ve Sıffin Savaşları sonucu oluşan Hz. Ali taraftarlarının zaman içinde itikadi bir zümreye dönüşmesi Şia'nın oluşum sürecini özetlemektedir. Şiiliğin itikadi bir boyut kazanması özellikle, Sakafi Hareketi ile Kufe'de Hz. Ali taraftarlarının siyasi iktidarı şekillendiren düşünsel söylemi ile şekillenmiştir. Şii'liğin itikadi boyut kazanması en belirgin olarak kişilere, mekanlara ve belirli günlere kutsiyet atfedilmesi ile gerçekleşmiştir. Şia'nın ilk iki imamı olan Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in Kufe'de şehit edilmeleri, taraftarların bu bölgeye kutsallık atfetmelerine zemin hazırlamıştır. Kerbela başta olmak üzere Küfe ve Necef'e kutsallığın atfedilmesinde dönemin siyasi ve dini otoritelerin önemli bir payı vardır. Şia'nın itikadi dikkate alındığında, Şia'nın önde gelen isimlerinin kabirlerinin ziyareti önemli yer tutmaktadır. Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu Necef ve Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunduğu Kerbela Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in katledilmesinden önce kutsal mekanlar değilken, kutsal mekanlar olduğuna dair İslami kaynaklarda bir kayıt bulunmazken, Şia'nın mezhepleşmesi, siyasi ve dini bir hareket olması ile siyasi anlamda ve dinen kutsiyet verilen mekanlar olmuşturlar.³³³

Şia'nın dini mekanlara, günlere ve kişilere kutsiyet kazandırmasıyla, Şia'nın Muhtar es-Sakafi hareketi ile siyaseten güçlenmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Küfenin Ali b. Ebi Talip'in haremi kabul edilmesi, orada kılınan namazın verilen sadakanın misliyle kabul edileceği inancı, Mekke ve Medine şehirleri yanı sıra Küfeye de kutsiyet atfedilmesi; Hz. Peygamberin kabrini ziyaret etmek ile Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kabirlerinin ziyaretinin faziletinin aynı derecede gösterilmesi; Kerbela'nın ziyaretinin Kabe'yi ziyaret ile mukayese edilmesi hatta daha fazla yüceltilmesi, Kerbela'nın ziyaretinin Şii olmanın ve imanın bir kıstası olarak görülmesi,³³⁴ Şia'nın itikadileşmesine dair önemli örneklerdir.

Şia mezhebinin alt kollarından olan Zeydiyye fırkası da, siyasi amaçlarına ulaşmak için bir araya gelen Ehl-i Beyt taraflarından oluşan bir grup iken, süreç içinde itikadi bir boyut kazanmıştır.³³⁵ Zeydiyye mezhebinin dayandırıldığı Zeyd b. Ali'nin isyanı dini sebeplerden çok siyasi bir mücadeleye dayanmaktadır.³³⁶ İsmailiyye fırkasının anlayışına göre ise, dinin aslı imamete inanmak, imama itaat etmek ve teslimiyet göstermektir. İmamet dışındaki bütün şartlar imamete nispetle tali konulardır.³³⁷ Şia, Ehl-i Beyt'ten oluşan imamlara iman

³³³ Halil İbrahim Bulut, "Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy. 22 (2010): 1.

³³⁴ Bulut, "Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü", 12.

³³⁵ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 291.

³³⁶ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 94.

³³⁷ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 314.

etmeyi dinin asli bir emri olarak kabul ederek, imamet meselesini iktidar mücadeleleri için meşruiyet dayanağı olarak göstermiştir.³³⁸

4.2.3. Cebriyye

İslam siyasi düşüncesine Haricilik ve Şia dini gruplarından sonra fikirleri ile yön veren düşünce ekolü ‘Cebriyyedir’. Siyasi iktidarlar, toplumdaki inanç ve değer sistemlerine uygunluğu ölçüsünde meşruiyet kazanmaktadır. Siyasi iktidarı ilk defa kılıç zoruyla ele geçiren Muaviye, siyasi meşruiyetini sağlayabilme adına sorunlar yaşamıştır. Meşruiyet sorunu yaşayan Muaviye, söz konusu krizi aşmak için dini devreye sokma gereğini duymuştur. Muaviye yaşadığı sorunu Cebriyye ekolünün itikadi savunusu aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. İslam siyasi düşünce tarihinde, siyasi iktidar tarafından desteklenen hatta kurulduğu iddia edilen ilk dini grup Cebriyyedir. Muaviye hilafetini kendinden önceki halifeler gibi dini ve toplumsal açıdan meşru gösterecek seçim ya da şura/icma yöntemleri ile halife olmamıştır. Muaviye, siyasi iktidarını meşrulaştırabilecek, dini temelleri olan bir teolojiye ihtiyaç duymakta idi. Bu itikadi bakış açısı, her şeyin Yaratıcının takdiri ile gerçekleştiğini, kaderci bir bakış açısıyla savunan Cebriyye düşüncesiyle mümkün olabildi. Bu bağlamda Cebriyye’nin bakış açısı, saltanat ile din arasında bağlayıcı ve meşrulaştırıcı bir etki oluşturdu.

Emevilerin iktidarı ile hilafet kurumunun saltanat ile yönetilen bir kuruma dönüşmesi, Emevilerin siyasi iktidarlarının meşruiyetleri noktasında sorun yaşamalarına sebep olmuştur. İslam toplumunun siyasi, toplumsal ve dini yapılanmasında tek otorite Kur’an’dır. Siyasi ve dini otoriteler varlıklarını Kur’an’a ve Sünnet’e referanslandırarak meşruiyetlerini sağlamışlardır. Bu bağlamda, siyasi iktidarı elinde bulunduran Emeviler, iktidarlarını sağlamlaştırma ve iktidarlarına meşruiyet kazandırma adına insanın iradesini saf dışı bırakan, her şeyin Allah’ın iradesi doğrultusunda gerçekleştiğini savunan kader anlayışını savunan Cebri düşüncesinden yararlanmak istemişler ve bu doğrultuda yaptıklarını ‘Allah’ın Takdiri’ çerçevesinde temellendirmeye çalışmışlardır.³³⁹

Dini ya da siyasi meşruiyet her iktidar gibi Emevi iktidarı için de hayati bir öneme sahipti. Zira iktidarı ve icraatlarını gayrimeşru gören, özellikle ulema engelinin aşılması gerekiyordu.³⁴⁰ Emeviler, Cebriyye mezhebini siyasi bir enstrüman olarak kullanmışlardır. Emeviler, uyguladıkları devlet politikalarının ve bu politikaların izdüşümlerinin oluşturduğu

³³⁸ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 86.

³³⁹ Aydın, “Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali’nin Rolü”, 5.

³⁴⁰ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 27.

muhalefet gruplarının eleştirilerine karşı, muhalefet gruplarının kullandıkları enstrümanlar ile karşılık vermeye çalışıyorlardı. Bu bağlamda, Emeviler siyasi meşruiyetlerini sağlamlaştırma adına Cebriyye ekolünü ve taraftarlarını desteklemişlerdir.³⁴¹

Emevilerin, Cebriyye ekolü ile olan ilişkisi özellikle Emevi iktidarını meşru bir zemine oturtmak için cebri merkezli kader anlayışının temellendirilmesi üzerine olmuştur. Çünkü siyasi iktidar cebri kader anlayışını iktidarlarının meşruiyetini sağlamak kadar, aynı zamanda geleceklerinin bir garantisi olarak görmüşlerdir. Siyasi iktidar, yaptıkları ve yapacaklarını meşrulaştırma adına ezeli plan teorisini savunmuşlardır. Altyapısının Muaviye tarafından oluşturulduğu söylenen kader anlayışı zaman ile Emevi iktidarının ideolojisi olan Cebriyye olarak somutlaşmıştır.³⁴²

İslam mezhepleri arasında kısa bir süre de olsa önemli bir yer tutan Cebriyye mezhebinin kim ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Şehristani 'Cebr' kelimesini: "Cebr, kulun işlediği fiille ilgisini reddedip, o fiili Allah'a vermektir." şeklinde açıklıyor.³⁴³ İ. Agah Çubukçu ve N. Çağatay Cebriyye mezhebini şu şekilde açıklamaktadır: "Cebriyye diye adlandırdığımız fırka insan için hiçbir irade hürriyeti tanımaz. Bütün amelleri Allah'ın yarattığını, insanın rüzgarın yönüne göre uçan bir tüy gibi Allah'ın iradesine tabi olduğunu iddia eder."³⁴⁴ İslam siyasi düşünce tarihinde, siyasi iktidar tarafından desteklenen hatta kurulduğu iddia edilen ilk mezhep Cebriyye mezhebidir.³⁴⁵ Emevilerin siyasi iktidarlarının dini açıdan meşrulaştırma adına Cebriyye mezhebi ile olan ilişkisini bağlamında seçim, peygamber akrabalığı ya da şura yöntemlerinin Emevilerin kullanabilecekleri siyasi ve dini bir enstrüman olmadığını söyleyebiliriz. Emeviler dini referansları, temelleri olan ve siyasi iktidarını meşrulaştırabilecek bir teolojiye ihtiyaç duymakta idiler. Bu ihtiyaç, her şeyin Yaraticının takdiri ile gerçekleştiğini savunan, kaderci bir bakış açısı sunan Cebriyye düşüncesinin desteklenmesi ile mümkün olabildi. Emeviler tarafından desteklenen Cebir ideolojisi, Kabilecilik geçmişine sahip Arap kültürü, halkı tarafından kolayca kabul edilen bir ideoloji olmuştur.³⁴⁶ Bu bağlamda Cebriyye'nin bakış açısı saltanat ile din arasında bağlayıcı ve meşrulaştırıcı bir etki oluşturdu.³⁴⁷

³⁴¹ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 264.

³⁴² Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 31.

³⁴³ Muhammed Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev: Mehmet Öz (İstanbul: Litera Yayınları, 1976), 85.

³⁴⁴ Çubukçu ve Çağatay, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 134.

³⁴⁵ Çubukçu ve Çağatay, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 235.

³⁴⁶ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 332.

³⁴⁷ Ramazan Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesi", 14.

Dini ya da siyasi meşruiyet her iktidar gibi Emevi iktidarı için de hayati bir öneme sahipti. Zira iktidarı ve icraatlarını gayrimeşru gören özellikle ulema engelinin aşılması gerekiyordu.³⁴⁸

Emevi iktidarı, iktidarları sürecinde aldıkları sosyal, politik ve siyasi kararlar ve bu kararların ortaya çıkardığı somutluklar karşısında oluşan dini-siyasi mezhep, doktrin ve bireysel muhalefetlere karşı, aynı dini-siyasi enstrümanlarla karşılık vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda siyasi iktidar, iktidarın dini ve siyasi politikalarıyla uyumlu olan Cebriyye mezhebini ve taraftarlarını desteklemiştir.³⁴⁹

Hilafetin saltanata dönüşmesinin ortaya çıkardığı muhalefet savunularını önleyebilme adına, Emevi iktidarının kuruluş şeklinin ve politikalarının meşrulaştırılması adına cebri merkezli bir kader anlayışının dönemin siyasi iktidarı tarafından benimsendiği görülmektedir. Altyapısı Muaviye tarafından oluşturulduğu iddia edilen Cebri merkezli kader anlayışı zamanla Cebriyye mezhebi şeklinde kendini göstermeye başlamıştır.³⁵⁰

4.2.4. Kaderiyye

Sözlükte kaderiyye “kadere mensup olan, kader taraftarı” anlamındaki ‘kaderi’ den gelmekle birlikte ilk dönemlerden itibaren bu anlamın tersine, sorumluluk doğuran fiillerle alakalı ilahi kaderi reddedenleri işaret etmek için kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanılışı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, söz konusu dini grubun ilahi kaderi inkar etmekle birlikte her şeyi insanın irade ve kudretine bağlayarak bir bakıma kaderi kula nispet ettiği için bu isimle anıldıklarını söylerken bir kısmı da dildeki kullanımlarda bazı şeylerin karşılığı ile adlandırılmasının söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Bir diğer görüş ise bu grubun kader meselesi üzerinde yoğunlaşmış kendini nihai doğruya ulaştığını görmesi ve diğer grupları yanlış bulmasına dayanmaktadır; bunlara kaderiyye denilmesi kader konusunu merkeze almaları sebebiyledir.³⁵¹

Kaderiyye'nin ortaya çıkışı İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılabilir. Cemel Vakası ile Sıffin Savaşı'nda Müslümanların birbirinin kanını akıtması diğer kelâm problemleriyle birlikte kader konusunu da gündeme getirmiş, hâkim anlayış olayları ilâhî takdirle ilişkilendirirken bunu reddedip özellikle olumsuz fiilleri

³⁴⁸ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 27.

³⁴⁹ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 27.

³⁵⁰ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 31.

³⁵¹ İlyaz Üzümlü, “Kaderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 24 (İstanbul, TDV Yay., 2001), 64.

tamamen insan iradesine dayandıran görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Kader konusunu gündeme getiren ilk kişilerden birinin Ma'bed el-Cüheni olduğu belirtilir. Emevi idarecilerinin, halkın karşı çıktığı bazı uygulamalarını kadere yükleyerek kendilerini aklamaya çalışmaları siyasî muhalefet çevrelerinde tepki doğurmuş, bu tepkilerden biri olarak Ma'bed, zulüm niteliği taşıyan davranışların kaderle değil insan iradesiyle gerçekleştiğini söylemiştir.³⁵²

Bazı şarkiyatçılar, Kaderiyye'nin Hristiyan itikadından etkilenerek meydana çıktığını iddia etmişlerse de Kaderiyye'nin itikadi yapısı İslâm dininin esasları ve inananların içinde bulunduğu sosyal gerçeklerdir.³⁵³

Emeviler döneminde dini gruplar üzerinden şekillenen muhalefet hareketi olarak Kaderiyye mezhebini gösterebiliriz. Cebriyye mezhebi, Emevilerin iktidarlarına ve politikalarına meşruiyet kazandırma çabası sonucu iktidar tarafından desteklenerek nüfuz kazanan, iktidarın resmi ideolojisini şekillendiren ve savunan bir mezhep olmasına karşın; Kaderiyye mezhebi ise aklı ön planda tutan, Emevilerin iktidarına ve politikalarına meşruiyet kazandırmasına bir tepki olarak kurumsallaşan ve taraf bulan bir düşünce ekolüdür. Emevilerin iktidarlarına ve politikalarına meşruiyet kazandırma adına destekledikleri Cebriyye mezhebinin teşekkül süreci ile; babasının ve kardeşlerinin öldürülmesinden sonra Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin Medine'de açtığı okulda 'insan hürriyetini ön planda tutan, insanların fiillerine karşı olan sorumlu olduğunu' savunan Kaderiyye mezhebinin ilk nüvelerini ortaya koyması aynı tarihsel zamana denk düşmektedir.³⁵⁴

4.2.5. Mürcie

Siyasi olaylardan etkilenen bir diğer dini grup ise Mürcie mezhebidir. Mürcie'nin fikirleri sahabe dönemindeki siyasi ihtilaflara karşı tutumları şekillendirmiştir. Mürcie'yi diğer dini gruplardan ayrı kılan, sahabe dönemindeki siyasi mücadelelerde taraf olup olma sorununa karşı cevap üretmeme çabasıdır.³⁵⁵ Mürcie mezhebinin ortaya çıkmasında; Harici zihniyeti, kabile çekişmeleri, Emevilerin siyasi ve ekonomik politikaları, kentleşme ya da yerleşik hayata geçiş, Arap olmayan Müslümanların siyasi durumları, siyasi iktidarın İslam devletinden Arap İslam devletine doğru evrilmesi gibi siyasi, ekonomik ve toplumsal etkenler etkili olmuştur.³⁵⁶ Mürcie mezhebinin siyasi düşüncesinin şekillenmesinde,

³⁵² Ahmet Demircan, "Rahmet ve Çatışma Bağlamında Mezhepler", 58.

³⁵³ Üzümlü, "Kaderiyye", 65.

³⁵⁴ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 27.

³⁵⁵ Ahmet Demircan, "Rahmet ve Çatışma Bağlamında Mezhepler", 59.

³⁵⁶ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 179.

mevalinin (Arap olmayan Müslümanlar) siyasi ve toplumsal anlamda varlığını ortaya koymasının etkisi belirgindir. Mürcie mezhebinin siyasi düşüncesinin şekillenişinde, mevalinin ekonomik, toplumsal ve siyasi haklarının Kur'an ve Sünnet'e referanslandırılarak müminlerin eşitliği savunusu üzerinden hak araması belirgindir. Bulut, Mürcie mezhebinin başlangıcını bir şahıs ile başlatmak yerine, ilk Mürcie fikirlerinin toplum tarafından siyasi bir tavır olarak benimsendiği dönemden başlatılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir.³⁵⁷ Mürcie'nin; Harici zihniyetine, Emevi-Haşimi çatışmasına, Emevilerin mevali politikalarına, Müslümanlar arası kanlı mücadelelere karşı tepki olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiş uzlaşmacı, birlik ve barış taraftarı, itikadi yönü ağır basan bir dini grup olduğunu söyleyebiliriz.³⁵⁸

Emevi-Haşimi çatışmasının bir parçası olmak istemeyen ve Haricilerin savunularını tehlikeli bulan bazı Müslümanların tarafsızlık tercihleri siyasi bir duruş haline geldi. Bu siyasi duruş kısa zamanda itikadi bir görünüm kazanarak Mürcie mezhebini ortaya çıkardı. Hz. Osman, Hz. Ali dönemlerinde gerçekleşen olayların siyasi sebepler üzerine oluşan iktidar mücadeleleri olduğunu bildikleri için, birçok sahabe Sıffin savaşında tarafsız kalmayı ve ilimle uğraşmayı tercih etmiştir. İşte bu kişiler Mürcie'nin ilk nüvelerini oluşturmuştur. Mürcie, özellikle siyasi olaylar sonucu Müslümanların birbirlerini katletmesi noktasında hangisinin şehit, hangisinin kafir olarak öldüğü konusunda fikir beyan etmeyenler, bu meselenin sonucunu Allah'a bırakanlar olarak tanımlanabilir.³⁵⁹

Mürcie mezhebi, İslam düşüncesinde düşünce ve uygulama noktasında meşruiyeti halka bağlı olan bir yönetim şeklini savunan ilk mezhep olarak görülebilir. Mürcie iman, küfür, büyük günah ve amel-iman ilişkisi konusunda Haricilerden; imamet konusunda Şia'dan; va'd ve vaid'le büyük günah meselesinde Mu'tezile'den farklı olarak fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman tanımı geliştirmiştir. Bu tanımlamada; bütün Müslümanların iman bakımından eşit olduğu, Allah'a iman ettiğini açıkça söyleyen bir Müslümanın kafir olarak kabul edilemeyeceği, hiçbir Müslümandan haraç ve cizye alınmayacağı savunulmuştur.³⁶⁰ Genelini mevalinin (Arap olmayan Müslümanların) oluşturduğu Mürcie'nin tanımlanması itikadi fikirlerinden dolayı değil, siyasi olaylar karşısında ki duruşlarından kaynaklanmaktadır. Mürcie'nin siyasi olaylar karşısındaki

³⁵⁷ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 150.

³⁵⁸ Bulut, "Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü", 150.

³⁵⁹ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 177.

³⁶⁰ Bulut, *Mezhepler Tarihi*, 193.

fikirleri zaman ile dini referanslar ile itikadi bir boyut kazanmıştır. Hz. Osman'ın katli sonrası olayların seyri Mürcie'nin itikadi görüşlerini şekillendirmiştir.

Mürcie mezhebinin itikadi ve siyasi fikirlerini net bir şekilde ortaya koyması Sıffin savaşından sonra Haricilerin Kebire (büyük günah) kavramını ortaya atması üzerine olmuştur.³⁶¹ Aslında Emevi iktidarının bu mezhep ve mensuplarına baskı uygulamaması Mürcie'yi desteklediği anlamına gelmektedir. Siyasi yönetimin bu desteğinin nedeni de Mürcie mezhebinin siyasi iktidarı eleştirmemesi, görüşlerinin dolaylı olarak idareyi destekleyici mahiyette olması ve iktidarın da bu mezhebi dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmak istemesiydi.³⁶²

Mürcie diye bir grubun noktasında farklı bir görüş sunan Cağfer Karadaş; Mürcie'nin mezhepliliğinin, mezhebin isimlendirilmesi, mezhebin belirgin bir imamının ve müktesiplerinin (mezhebe bağlı olanlar) olmaması noktasında sorunlu olduğunu savunmaktadır. Özellikle Mürcie'nin Sünniler tarafından ameli önemsemeyenler, Mu'teziler tarafından 'büyük günah' konusunda gerekli ilgili göstermeyenler, Şia tarafından ise Hz. Ali'nin fazileti ile ilgili tutumları üzerinden tanımlanmalarını öne sürmektedir.³⁶³

Cağfer Karadaş, Mürcie'nin net bir imamının, müntesibinin, kavramsal çerçevesinin ve kendini Mürcie olarak tanımlayan kimsenin olmaması bağlamında Mürcie'nin varlığının sorgulanması gerektiğini savunmaktadır.³⁶⁴ Biz, çalışmamızın kapsamı içerisinde kalma dikkatini gösterme özelinde Mürcie'nin varlığının kanıtları tartışmasına girmemekle birlikte, diğer dini grupların tanımlamaları üzerinden, Mürcie'nin siyasi yönü bulunan dini bir grup olarak varlığına inanmaktayız. Mürcie'nin varlığı imam – müktesib - kavramsal çerçeveden yoksun olsa da; Mürcie'nin, Chantal Mouffe'un 'her konsensüsün diğerini üretmesi'³⁶⁵ tezi ve Carl Schmitt'in 'düşman-hasım' orjinli siyasallık tezi üzerinden, bir varlık ve siyasallık taşıdığını savunuyoruz.

4.2.6. Ashabu'l Hadis

Harici, Şii, Mu'tezile, Mürcie olmayan kesimleri tanımlamada kullanılan Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat kavramının mezhepsel bir sistematığe kim tarafından getirildiği bilinmemektedir.³⁶⁶

³⁶¹ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 240.

³⁶² Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*, 245.

³⁶³ Cağfer Karadaş, "Mürcie'nin Mezhepselliği Problemi ve Ebu Mansur El-Maturidi" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 26, (2010): 217.

³⁶⁴ Karadaş, "Mürcie'nin Mezhepselliği", 221.

³⁶⁵ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, 106.

³⁶⁶ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 167.

Ashabu'l Hadis'e göre, imamı seçmek, Allah'ın üzerine değil, Müslümanların üzerine vaciptir. Seçilen imama (fasık da olsa) biat şarttır. İmamların seçimi Müslümanların önde gelenlerine veya kendilerine bırakılmıştır.³⁶⁷ Ashabu'l Hadis'in siyaset anlayışı, ilk dört halife, Emeviler ve Abbasiler döneminde yaşanan siyasi tecrübeden hareketle, Şia'nın imamet nazariyesine tepki olarak oluşturulmuştur.³⁶⁸ Bu parametreler bize gösteriyor ki; Ashabu'l Hadis'in belirgin bir siyaset anlayışı yoktur. Ashabu'l Hadis siyaset geleneğini Hariciler'in ve Şia'nın eleştirisi üzerine kurmuştur. Ashabu'l Hadis otoriteleri, pratiği idealleştirme, birlik ve beraberliği sağlama üzerine siyasi bir teoloji oluşturmuştur.³⁶⁹

Siyasi bir taraf seçmek yerine, 'birlik ve beraberlik' sağlama adına siyasi irade beyanlarında bulunan, birleştirici bir siyaset izlediği savunulan, belirgin bir siyasi ideolojisinin olmadığı belirtilen Ashabu'l Hadis, İslam düşüncesinin önemli dini gruplarından biridir.

Şiiilikteki İmamet, Sünnilikteki Hilafet; meşruiyetini İlahi İrade'ye dayandırmıştır. İmamet ve Hilafet otoritelerinin en önemli alternatifi, gücünü Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in hadislerini yorumlayabilmekten alan dini gruplardır.³⁷⁰ Siyasi iktidarın şekillenmesinde doğrudan bir beklentisi ve ilgisi olmayan Ashabu'l Hadis ise, düşünsel irade beyanları ile yöneten – yönetilen ilişkisine getirdikleri bakış açısı ile siyasi bir konuma sahip olmuştur. Hilafetin saltanata dönüşmesi ile oluşmaya başlayan Ashabu'l Hadis'in siyaset anlayışı, daha çok yaşanan ve tecrübe edilen bir siyasallıktır. Siyasi düşünce olarak, pratiğin teorileştirilmesinin ve idealleştirilmesinin teolojik unsurlar ile işlenmesidir. Ashabu'l Hadis'in siyaset anlayışı, Hulefa-i Raşidin döneminden itibaren yaşanan ve tecrübe edilen siyasi süreçlerin değerlendirilmesi ve Şia'nın İmamet nazariyesine tepki olarak şekillenmiştir.³⁷¹ Kutlu'nun: "Ashabu'l Hadis siyaset anlayışı, yaşanan ve tecrübe edilen siyasi bir sistemin, yani pratiğin teorileştirilmesi ve idealleştirilmesi olarak gelişmiştir"³⁷² değerlendirmesi önemlidir.

Ashabu'l Hadis, İslam toplumunda ki siyasi çatışmaların yaşandığı dönemde iktidarın ve kitlelerin taleplerinin bir uzlaşısı olarak ortaya çıkmıştır. Sünni kimlik tarih boyunca değişimler geçirmiştir. Sünnilik genel olarak teolojik bir çerçeveye sunar. Belirgin ve kesin hatları olan bir teolojiye sahip olmadığı için mezhep-fırka-dini grup tanımlamalarını tam

³⁶⁷ Kutlu, *Zihniyet Çözümlemeleri*, 146.

³⁶⁸ Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışı", 15.

³⁶⁹ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 298.

³⁷⁰ Ramazan Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesi", 11.

³⁷¹ Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışı", 15.

³⁷² Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışı", 15.

olarak kapsamamaktadır. Klasik Sünni siyasi düşüncesi ‘yöneticiye duyulan ihtiyaç’ bağlamından şekillenmiştir. Sünniliğin Dört halife döneminde ‘Halifeler Kureyş’ten olur’ hadisi merkezinde teşekkül eden ‘hilafet düşüncesi’ zaman ile toplumun gerçekleri ve ihtiyaçları noktasında değişmiştir. Yöneticiye duyulan ihtiyaç merkezinde esnek bir hilafet anlayışı şekillenmiştir.

Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi isimli eserinde Erwin I. J. Rosenthal ise Ashabu’l Hadis’in Şeriat’ı yorumlaması ve dönemin siyasi gerçekliği arasındaki ilişkiyi bir uzlaşma çabası olarak ifade ediyor.³⁷³ Rosenthal Sünni fıkıhçıların işlevselliğini şu şekilde özetlemektedir:³⁷⁴

Sünni fıkıhçıların Şeriat’ı yorumlaması ideal normla siyasi gerçeklik arasında bir uzlaşmadır. Bu yorumun ikili bir amacı vardı: İslam devletinin ilahi maksadını savunmak ve desteklemek; ve otoriteleri üzerinde hem Sünni hem de ayrılıkçıların (öncelikle Şiiilerin) meydana getirdikleri tehdit ve tecavüzlere karşı Abbasi halifelerine destek vermek.

Ashabu’l Hadis imamlarının, Müslümanların ortak faydası olma adına siyasi iktidarın gerekliliğini, düzenin sağlanmasını ve toplumsal barışın korunmasını istemesi ve bu bağlamda mevcut siyasi durumu Şeriat ile uyumlu hale getirme çabasının/faaliyetinin³⁷⁵ Ashabu’l Hadis’e kattığı siyasallığı Rosenthal şu şekilde açıklamaktadır. “Sünni fıkıhçıların görevi hilafet doktrinini formüle edip yorumlayarak değil, fakat İslam Cemaatinin birliğini korumak gayesiyle Kur’an, Sünnet ve Hadis’i siyasi gerçekliğin ışığı altında yorumlayarak mevcut siyasi durumu Şeriatla uyumlu hale getirmektir.”³⁷⁶

Ashabu’l Hadis’in siyasallığı noktasında Kutlu’nun tespitlerini de şu şekilde derleyebiliriz.³⁷⁷

a) İlk dört halife döneminde devlet başkanlığı özelinde kullanılan ve dini içerik barındırmayan, siyasi içerikli ‘emirlik, emaret, riaset kavramları, Ashabu’l Hadis tarafından terk edilerek Emeviler ve Şiiiler tarafından itikadileştirilmiş anlamlar yüklenerek ‘imamet ve hilafet’ kavramları tercih edilmiştir.

³⁷³ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 91.

³⁷⁴ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 91.

³⁷⁵ Cabiri, *Siyasal Akıl*, 398.

³⁷⁶ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 43.

³⁷⁷ Kutlu, *Zihniyet Çözümlenmeleri*, 146.

b) Hilafet dönemi ile başlayan tarihsel sürecin ortaya koyduğu siyasi olaylardan hareketle şekillenen Sünni siyaset düşüncesi daha sonra siyasi sahadan inanç sahasına taşınarak dini açıdan meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

c) Sünni siyasi düşüncesinin oluşumunda toplumun güvenliği ve devamlılığı esas alınmıştır. Bu bağlamda toplumun güvenliğini, devamlılığını sağlayan, dini ve dünyevi ihtiyaçlarını karşılayan iktidar sahibine itaat etme tavsiye edilmiş, isyan yasaklanmıştır.

d) Sünni siyasi düşüncesine göre, toplumsal-siyasi değişimlerin ortaya çıkaracağı tehlikeler ve kayıpların büyüklüğü noktasında, hâlihazırdaki yönetiminin menfi yönlerine sabredilmeli ve hâlihazırdaki durum korunmalıdır.

e) Sünni siyasi düşüncesine göre, yönetim dinin esaslarından değildir. Yönetim siyasi bir meseledir ve dinin itikadi değil ameli boyutu ile ilgilidir.

f) Ashabu'l Hadis, Peygamber sonrası yaşanan siyasi olaylar üzerinden şekillenen siyasi yapıyı dini - siyasi bir öğretiye dönüştürmeye çalışmıştır. İslam'da belirgin bir siyasi sistem belirtilmediği halde, süreç ile oluşan siyaset anlayışının dini naslarla itikadi temeller üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Kur'an'ın tek otorite olduğu toplumsal yapı içerisinde, siyasi grupların varlıklarına meşruiyet kazandırmanın tek yolu dönemin toplumsallık ifade eden tek kurumu olan dini gruplardır.

Adem Çaylak'ın; siyasetin iktidar ilişkileri ile ilintili bir kavramlaştırma olduğu, iktidar ilişkileri üzerine geliştirilen her düşüncenin siyasi bir yanının olduğu değerlendirilmesi³⁷⁸ bağlamında diyebiliriz ki; İslam düşünce ekolleri olarak ifade edilen dini gruplar, oluşum ve gelişim süreçleri noktasında dini, siyasi ve toplumsal sebepler dairesinde teşekkül etmiştir. Bu bağlamda; dini gruplar itikadi düşünceleri içerisinde kendi 'siyasi kuramlarını' oluşturmaları noktasında siyasi yönleri de oluşmuştur.

³⁷⁸ Adem Çaylak, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 3.

5. SONUÇ

610 yılında ilk vahyin gelişiyle başlayan ‘İslam dininin teşekkülü’ süreci, 632 yılında Hz. Muhammed’in vefatı ile tamamlanmıştır. Bu süreçte Hz. Muhammed’in önderliğinde 622 yılında Medine İslam Devleti’nin kurulması, İslam dinini diğer semavi dinlerden farklılaştırmıştır. İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan arasında kesin bir ayrım olmaması, dini otorite ile siyasi otorite ayrımı olmayan yönetsel bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yönetsel yapı İslam toplumunda ki dini grupları siyasi ihtilaflar noktasında aksiyoner bir konuma getirmiştir.

İslam düşünce tarihinde dini gruplar olarak ifade ettiğimiz mezhepler farklı tanımlamalar içinde ifade edilmiştir. Mezhep kavramının ortak bir tanımının olmaması, mezheplerin sahip olduğu değişim potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Mezheplerin içinde barındırdıkları değişim potansiyeli mezheplerin farklı tanımlanmalarına, isimlendirilmelerine, gruplandırılmalarına ve tasniflenmelerine sebep olmuştur.

Hz. Osman’ın katledilmesi ile başlayan, Cemal ve Sıffin savaşları ile devam eden sürecin sonunda oluşan ilk dini grup olan Haricilerin ve her konsensüsün değerini üretmesi noktasında karşımıza çıkan Hz. Ali taraftarlarının teşekkülünde dönemin siyasi ihtilaflarının etkisi olmuştur.

Emevilerin ilk halifesi olan Muaviye’nin halife olma sürecine ve Muaviye’nin oğlu Yezid’i halife ilan ederek hilafetin saltanata dönüşme sürecine ‘siyasi meşruiyet’ oluşturma gayretleri ile şekillenen ve desteklenen kelami manada ‘kulun fiillerinin Allah’a isnat etmesi’ olan Cebr düşüncesi itikadi bir görüş olarak kabul görmüştür. Emeviler döneminde gerçekleşen Kerbela Olayı, Tevvabün Hareketi ve Muhtar es-Sakafi hareketi itikadi, fıkhi ve ameli sebeplerden daha çok siyasi ve toplumsal sebepler sonucu oluşan ve süreç içinde Şia mezhebinin temellerini atan toplumsal hareketlerdir.

Kabile kültürüne dayalı bir siyasi yapıdan, İslam’ın getirdiği ‘ümme kardeşliği’ ne dayalı bir topluma geçen Arap toplumunun, peygamber sonrası dönemde kabilecilik kültürünün izlerini taşıyan toplumsal – siyasi yapı oluşturmuştur. Peygamber sonrası İslam toplumu, K. Kerim’in kabileciliğe dayalı bir tabiiyet biçimine izin vermemesi üzerine, nesepsel yakınlıkları içinde barındıran dini gruplar üzerinden bir ta’abiyet biçimi oluşturma sürecini başlatmış ve oluşan gruplar zaman ile kendi değerini üretmiştir.

İslam düşünce tarihi içinde ‘dini grupların’ gelişimini sağlayan en temel neden, Kur’an’ın akla ve akli kullanmaya verdiği önemin sağladığı özgür düşünme iklimidir. Kur’an’ın

doğrudan siyasi bir sistem önermemesi, siyasi bir yapılanmanın ayrıntısını ortaya koymaması, siyasi erki elinde tutacak kişinin kimliğine ve özelliklerine dair kesin tespitlerde bulunmaması, Kur'an'ın siyasi alanı 'insanın kendi iradesine' bırakmasından kaynaklanmaktadır.

İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan, dünyevi olan ile uhrevi olan arasında kesin bir ayırım yoktur. Bu noktada, dini grupların siyasi boyutunun beşeriliğinden ve toplumsallığından, diniliğinin ise referans kaynaklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kabile kardeşliğine bağlı bir birliktelikten, ümmet kardeşliği merkezli bir birlikteliğe geçen Müslümanlar; Hz. Muhammed'in vefatı ve geçen 30 senenin ardından yine kabile ta'abiyeti izleri taşıyan 'Müslüman Arap Devletine' doğru bir dönüşüm içerisine girmiştir. Kabileci zihniyetin etkilerini taşıyan dini gruplar, İslam siyasi kültürünün muhalefet görevini de üstlenmişlerdir. Siyasi muhalefet hareketlerinin, dini söylem ve taleplerle desteklenmesi toplumsal yapının bünyesine uygundur.

İslam'ın tek otoritesinin Kur'an ve Hz. Muhammed'in sünnet ve hadisleri olması, Hz. Muhammed sonrası oluşan siyasi yapılanmaların Kur'an ve Hz. Muhammed'in sünnet ve hadisleri merkezli politika geliştirmesini bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır.

İslam'ın siyasi tarihine en çok konu olan mesele 'hilafet/imamet' meselesidir. İslam tarihinde ki pek çok dini grup hilafet merkezli düşünce ayrılıklarından etkilenmiştir. Özellikle hilafetin saltanata dönüşmesinin; siyasi iktidarın ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyet sorununu ortaya çıkardığını ifade edebiliriz. Hilafetin saltanata dönüşmesi, halife olma yeterliliğini, halifenin oğlu olmaya kadar indirgemıştır. Halife olmak için halifenin oğlu olmanın yeterli olması, halifeyi dini otorite olma adına zafiyete uğrattığı gibi dini bilgi yeterliliği toplum tarafından kabul edilen kanaat önderlerinin de dini otorite olma konusunda paye almasını sağlamıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesi, İslam toplumundaki en büyük otorite olan Kur'an'ı ve Sünnet'i yorumlayanların siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini yorumlama/sorgulama yetkisini doğurduğu gibi; iktidarların da, siyasi varlıklarına ve politikalarına meşruiyet kazandırma adına dini söylem ve fikirleri kullanmasını zorunlu kılmıştır. İslam düşünce geleneğinde otoritenin kaynağı olan Kur'an'ın referansları çerçevesinde şekillenen hilafet kurumu, hilafetin saltanata dönüşmesi ile Kur'an'ı yorumlayan dini grupları da birer dini otorite sahibi olarak karşımıza çıkarmıştır.

Dini grupların oluşum süreçlerinin, gelişimlerinin ve kurumsallaşmalarının farklılığı, dini grupların siyasi tezahürlerini farklı şekillerde karşımıza çıkarmıştır. Siyasi iktidara karşı

çıkış bağlamında, Haricilerin ve Şia'nın siyasi boyutundan söz edebileceğimiz gibi; siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini sağlama adına Cebriyye'nin de siyasi yönünden söz edebilmekteyiz.

Siyasi iktidarın gerekliliği, düzenin sağlanması ve toplumsal barışın korunması adına Ashabu'l Hadis taraftarlarının dönem dönem siyasi ihtilaflar sonucu gösterdiği reaksiyonlar ve irade beyanları dini grupların siyasi yönünü somutlaştırmaktadır.

Menfaatlerin kesişmesi noktasından siyasi iktidar ile beraber hareket etmesi bağlamında Mu'tezile ve Mürcie gruplarının siyasi yönünden söz edebilmekteyiz.

Bu bağlamda diyebiliriz ki; İslam toplumunun tek otoritesi olan 'Kur'an ve Sünnet' i yorumlayan dini grupların, dönemin siyasi iktidarının oluşması, paylaşılması ve kullanılması bağlamındaki etkisi, dini grupların siyasi boyutunu ortaya çıkarmıştır.

Örgütlü ve kolektif bir yapıya ulaşmış olan dini grupların siyasi iktidara karşı konumlanması ve dönemin siyasa üretme sürecindeki etkinliği, dönemin siyasi ihtilaflarının dini gruplara olan etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Dini grupların dönemin toplumsal ve siyasi olaylar karşısında, dost/düşman ayrımını belirleyebilmesi ve oluşan her dini grubun kendi diğerini üretebilmesi noktasında, dini grupların siyasi tercihler karşısında etkili olduğunu göstermektedir.

İslam Toplumu'nun oluşum sürecinde ki toplumsal çatışma, toplumsal uzlaşma, çıkar kavgası, iktidar kavgası, toplumun ve bireylerin iyiliği, toplumdaki değerlerin paylaşım süreci bağlamında dini grupların göstermiş olduğu etkinlik/yetkinlik, dini grupların siyasi ihtilaflardan etkilenme boyutunu ve siyasi ihtilaflar karşısındaki gücünü göstermektedir. Dini grupların sosyal iktidarları ve siyasi iktidar ile ilişkileri bağlamında, otorite olma, meşruiyet sağlama ve siyaset geliştirme etkinliğini/yetkinliği siyasi anlamda bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamız özelinde; dini algılayış farklılıkları mı siyasi ihtilafları etkiledi yoksa siyasi ihtilaflar mı dinsel algılayışlarda farklılaşmaya sebep oldu sorusunun kesin ve net bir cevabına ulaşamamıştır. Erken dönem İslam toplumunda dini ve dünyevi bir ayrımın olmaması, toplumsal olayların sebeplerini belirginleştirme noktasında dini, siyasi veya toplumsal olarak ifade edilebilecek kesin bir temellendirmeyi nerede ise imkansızlaştırmıştır. Elimizdeki veriler ışığında, siyasi ihtilaflar ile dini gruplar arasında bir etkileşim olduğu ifade edilebileceği gibi, bu etkileşimde başat etkiye sahip olan taraf kesin

olarak tespit edilemez. Dört halife döneminde ki siyasi ihtilafların dini grupların teşekkülünü etkilediği ve Emeviler dönemi siyasi çatışmaların oluşmasında dini grupların etkili olduğu ifade edilse bile, bu etkileşimde başat etkiye sahip tarafın kesin olarak tespiti tartışmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; İslam düşünce ekolleri olarak ifade edilen dini grupların teşekkülünde, dini, siyasi ve toplumsal sebepler etkili olmuştur. Bu bağlamda; dini grupların itikadi düşünceleri içerisinde kendi 'siyasi kuramlarını' oluşturmaları noktasında siyasi yönleri de oluşmuştur.

KAYNAKLAR

- Akbulut, Ahmet. "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. 1 (1989): 331-348.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Akbulut, Ö. Örsan. "Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri" *Memleket Dergisi* 7, sy. 17 (2012): 178-199.
- Akdoğan, Yalçın. *Siyasal İslam*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.
- Akoğlu, Muharrem. "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, (2000): 503-522.
- Avcı, Cesim. "Hilafet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17:539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydınlı, Osman. "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali'nin Rolü". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 3 (2003): 1-26.
- Aycan, İrfan. 'Muaviye B. Ebu Süfyan'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30:332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Azimli, Mehmet. "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7 (2007): 35-59.
- Balcı, İsrail. "Peygamber Sonrası Hayata İntibak Ve İslâm Toplumunda Yaşanan Süreç". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2006): 53-75.
- Barca, İbrahim. "Klasik İslam Siyaset Kurumu Ve Literatürüne Genel Bir Bakış". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 33-65.
- Bauman, Zygmunt. *Siyaset Arayışı*. çev: Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Bebek, Adil. "Büyük Günah (Kebire)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Beck, Ulrich. *Siyasallığın İcadı*. çev: Nihat Ülner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Black, Antony *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi – Peygamberden Bugüne*. çev: Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan. Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Bulut, H. İbrahim. "Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy. 22 (2010/2): 1-19.
- Bulut, H. İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Bağdadi, Ebu Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev: Ethem Ruhi Fıglalı. İstanbul: Kalem Yayınları, 1979.

- Büyükkara, M. Ali. "Dinî Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları". *Usul İslam Araştırmaları* 7, sy. 7 (2007): 107-136.
- Cabiri, M. Abid. *Arap-İslam Siyasal Aklı*. çev: Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cezayirli, Gülay. "Dini Grup ve Toplumsal Grup". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, sy. 1 (1997): 365 – 375.
- Çağatay, Neşet ve Çubukçu, İ. Agah. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Çaylak, Adem. *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi: Kavramsal Çerçeve*. ed. Adem Çaylak. Ankara: Savaş Yayınları, 2018.
- Dalkıran, Sayın. "Muhammed b. El-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar". *Dini Araştırmalar Dergisi* 7, sy. 19 (2004): 139-158.
- Demircan, Ahmet. "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy. 2 (2013): 173-190.
- Demircan, Ahmet. *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Demircan, Ahmet. "Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri – Ashab Dönemi Siyasi Gelişmelerin Mezheplerin Doğuşuna Etkisi". Ed.: Halit Çalış, Ali Bayer, Duran Ali Yıldırım. *Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları* (2015): 51-60.
- Dineveri, Ebu Hanife. *El-Ahbaru't-Tival – Eskilerin Haberler*. çev: Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabed Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Dönmez, İ. Kafi. 'İcma'. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21:417. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev: Sıbgatullah Kaya. İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004.
- Eş'ari, Ebu'l Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Fığlalı, E. Ruhi. "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler". *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1977): 115-131.
- Fığlalı, E. Ruhi. "İlk-Şii Olayları: Tevvabün Hareketi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1984): 335-352.
- Fığlalı, E. Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1991.
- Fığlalı, E. Ruhi. "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (Konya: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993): 33-46.
- Fığlalı, E. Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.

- Fığlalı, E. Ruhi."Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gündüz, Şinasi. "Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004): 2.
- Halife b. Hayyat. *Tarihu Halife B. Hayyat*. çev: Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. çev: Berat B. Özipek. Ankara: Adres Yayınları. 2010.
- Hizmetli, Sabri. "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1 (1984): 653-683.
- Hizmetli, Sabri. "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, sy. 1 (1999): 27-55.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni – İslam'ın Klasik Çağı*. çev: Ahmet Demirhan, Metin Karataş. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Hurç, Ramazan. "Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halife Seçim Sistemi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, sy. 1 (2003): 389-418.
- İbn Ebi Şeybe. *Kitabü'l-Meğazi – Hz. Peygamber ve Dört Halife*. çev: Ramazan Önal, Ahmet Şen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*. çev: Zakir Kadiri UGAN. İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.
- İbn-i Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Haşimi el-Basri. *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*. çev: Mehmet Ekinci. İstanbul: Siyer Yayımevi, 2016.
- İbnü'l Esir. *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*. çev: Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulüp". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 31:475-476. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayımevi, 2014.
- Karadaş, Çağfer. "Mürchie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebu Mansur El-Maturidi". *Milel ve Nihal Dergisi* 7, sy. 2 (2010): 191-221.
- Karcıoğlu, Fatih. "Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzları İlişkisi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 26, sy. 3-4 (2012): 215-237.
- Kılıç, A. Faruk. "Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5, sy. 13 (2007): 37-58.

- Kılıç, Ünal. “Yezid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43:513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kışlalı, A. Taner. *Siyasal Sistemler*. Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- Kışlalı, A. Taner. *Siyaset Bilim*. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.
- Korkmaz, Sıddık. *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi: Şiiliğin Siyasi Kolları ve Siyasi Düşünceleri*. ed.: Adem Çaylak. Ankara: Savaş Yayınları, 2018.
- Kurt, Abdurrahman. “ Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 2 (2001): 97-122.
- Kuteybe, Dineveri. *Hilafet ve Siyaset*. çev: Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kutlu, Sönmez. “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2002/1): 168-210.
- Kutlu, Sönmez. *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dini Temellerinin Sorgulanması”. *E-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2008/Bahar): 7-26.
- Kutlu, Sönmez ve Onat, Hasan. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2016,
- Kutluay, Yaşar. *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1968.
- Mouffe, Chantal. *Siyasetin Dönüşü*. çev: Fahri Bakırcı, Ali Çolak. Ankara: Epos Yayınları, 2008.
- Neşşar, A. Sami. *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*. çev: Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Onat, Hasan. “Şiiliğin Doğuşu Meselesi – Birinci Hicri Asır”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy. 1 (1997): 80-117.
- Öz, Şaban. “Kabilelerden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları”. *İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi* 19 (2012): 35-58.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Özkan, Mehmet. *Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Öztekin, Ali. *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010.

- Öztürk, Mehmet. “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (2013): 83-103.
- Rosenthal, Erwin. *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*. çev: Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Sarıkaya, M. Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Sarıbıyık, Mustafa. “İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar”. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013): 169-185.
- Sarıbıyık, Mustafa. “Erken Dönem İslam Tarihinde Merkez-Çevre Çatışması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12, sy. 47 (2013): 339-348.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*. çev: Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Süt, Abdunnasır. “İslam Düşüncesinin Erken Döneminde Muhalefet ve Görüntüleri”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 8, sy. 1 (2010): 299-318.
- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011): 48-70.
- Şehristani, Muhammed. *El-Milel Ve'n-Nihal*. çev: Mehmet Öz. İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin C.. *Tarih-i Taberi*. çev: M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1998.
- Tonga, Aydın. *Kapital İslamın Temeli Muaviye*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.
- Tunç, Cihat. ‘Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi’. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, sy. 1 (1979): 326-342.
- Tunç, Cihat. “Gaylan ed- Dimeşki”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13:414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev: Ethem R. Fırlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Üzüm, İlyas. “Kaderiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24:64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Üzümlü, İlyas. “Mezhep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29:526-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldırım, Ramazan. “Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011): 5-24.
- Yıldız, H. Erol. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Karatay Akademi Yayınları, 2014.

Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33:438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37:107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yiğit, İsmail. “Tevvabün Hareketi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41:49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : COŞKUN, Halil İbrahim
Uyruğu : TC
Doğum tarihi ve yeri : 20/06/1980 - Çamlıdere
Medeni hali : Evli
Telefon : 05055059729
e-mail : halilibrahimhoca@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/ Amme İdaresi Anabilim Dalı/ Eğitim Yönetimi Bilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Ankara Üni. İlahiyat Fak.	14/07/2004
Lise	Mamak İmam Hatip Lisesi	07/07/1999

